

Høftet Ringeriike 2016

2016

HEFTET RINGERIKE

RUNE

Agnes Vibe 30

Heftet Ringerike 2016

Redaksjonelle adresser:

Gunvor Bollingmo

E-post: gmarib@hadeland-energi.net

Tlf: 918 44 073

Anne Sofie Hval

Forretningsfører

E-post: anneshval@online.no

Tlf: 911 93 519

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@kartverket.no

Tlf: 915 82 052 / 32 11 10 37

Ragnvald Lien

Redaktør

E-post: ragnvald.lien@gmail.com

Tlf: 905 68 694

Frøydis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@gmail.com

Tlf: 915 80 677

Aud Marit Stubbraaten

E-post: audmarit.stubbraaten@hotmail.com

Tlf: 472 65 609

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike

v/R. Lien

Almemoen 39

3516 Hønefoss

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Forsidebilde:

Hontrilleren på Marigårdspensen.

Illustrasjon: Øyvind Tingleff

Heftet Ringerike 2016

Hefte nr. 88

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Ragnvald Lien

ISBN 978-82-93113-10-2

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 4 000 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringsvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Årets hefte

For å klare å få til et lesverdig og spennende produkt, er illustrasjoner nødvendige og viktige. Da er både profesjonelle fotografer og illustratører og glade amatører gode å ha.

Spesielt må nevnes nettstedet Wikimedia Commons og Digitalt Museum som presenterer fotografier til fri benyttelse. Takk også til Bjørn Johnsen ved Buskerud Fylkesfotoarkiv. Han har gjennom en årrekke latt oss øse av den rikholdige billedsamlingen. Det samme gjelder lokalavisen Ringerikes Blads fotografier.

Vi har også benyttet en lokal kunstner, Øyvind Tingleff, og samarbeidet har vært upåklagelig.

Redaksjonen har også dyktige fotografer, sist med Frank Tverran og Kristoffer J. Kristiansen blant de aller fremste. Med Kristoffers sans for kart og hans posisjon i kartografien, har redaksjonen hatt mange gode kart å velge blant.

Jeg vil samtidig rette en varm takk til alle mine kolleger i redaksjonen for det gode samarbeidet. Arbeidet er hele tiden preget av faglig seriøsitet og ønske om å skape et inkluderende arbeidsmiljø. En takk går også til de mange entusiastiske og dyktige bidragsyterne som sørger for mye interessant stoff til heftet.

Frank Tverran går ut av redaksjonen etter å ha vært medlem sammenhengende siden 2004. Frank har selv bidratt med artikler og fotografier til artiklene. Han har hatt ansvar for å lage og forbedre heftets hjemmesider.

En annen støttespiller gjennom like mange år, Sigurd Huseby, går også ut av redaksjonen. Sigurds orden på alle oppgaver som forretningsfører har vært vesentlig for driften av heftet. Han har også bidratt med egne artikler og mange tips om artikkelstoff. Vi takker Frank og Sigurd for innsatsen!

Vi takker skolene og elevene for at de hvert år bidrar i lokalsamfunnet med å få spredt hefter til flest mulig husstander.

God fornøyelse!

Redaktøren

Innhold

Arne Arntzen	Brobyggeren fra Høsveis A/S	3
Gudmund Bakke	Tre lokale krigshelter fra 1716.....	8
Egil M. Lerfaldet	Skipene i Lunder kirke.....	14
Ørnulf Hodne	Den talende stenstøtte	16
Elling Felefransen Vistekleiven	Kirkeskolen for 40 år sia.....	19
Anders Skrataas	Sverre Nymoen – en sliternes talsmann.....	20
Sverre Nymoen	Brentebraåten – der elva var gårdsveien.....	21
Per Terje Norheim	Ringerikinger som soldater i Holstein	24
Paul Bukier	På Asbjørnsen og Moes stier.....	31
Sten Høyendahl	«Opsnappede svenske breve»	34
Marit Stubbraaten	Nytt lys på kunstnerparet Anders C. Svarstad og Sigrid Undset.....	36
Karsten Hansen og Anne Sofie Hval	Dampsaga på Marigårdspensen	42
Sverre Anton Bjerkeli	Minnesteinen i Vågårdåsåsen.....	46
Bjørn Geirr Harsson	Røysehuset på Sundvollstranda	47
Olav Norheim	Skolebarna ble lokalhistorikere.....	50
Gudmund Bakke	Oppgangssaga – byens identitet.....	52
Margit Harsson	Jørgen Moe – og diskusjonen om hans personlighet	58
Ole Jørgen Moe	Ringerike sykehus 50 år	62
Halvard Lundstad og Gunvor Bollingmo	Ask Småindustri: Treleker & bærplukkere	66
Olav Norheim	”Låtten svenskadn let då dei kom te Norderhov”	68
Asle Gire Dahl og Ole Klanderud	Fru Thora Roschers begravelse	70
Emma Nielsen	Møter på Veien – en bokanmeldelse	72

Det var en feil i Heftet Ringerike 2015: Tord Asle Gjerdalen fikk bronse på 15 km fristil i 2013, ikke på 30 km jaktstart. Sjur Røthes bronse var på denne distansen. Når det gjelder betegnelsen på øvelsen, varierer den. Den mest korrekte er nok 2 x 15 km med skibytte.

Sortlandsbrua i Vesterålen.

Brobyggeren fra Høsveis A/S – en internasjonal salgssuksess

På begynnelsen av 1970-tallet ble det ved Høsveis i Hønefoss videreutviklet en forskalingsvogn for støping av betongbroer, såkalte frittrembyggbroer. Brobyggeren ble etter hvert en salgssuksess som ble levert over store deler av verden. Den ble konstruert og bygget på Høsveis og ble en markedsleder på grunn av sine tekniske løsninger.

Arne Arntzen

Høsveis AS var den største sveisebedriften på Ringerike med mer enn 100 ansatte og ble etter hvert spesialist på store sveisede stålkonstruksjoner. Bedriften ble en anerkjent produsent av alle typer broer. Hengebroer som for eksempel Brevikbrua og Sotrabrua, bjelkebroer som Hvitbrua i Hønefoss, klaffebroer som ved Kvicksund i Sverige, er bare noen av broene som Høsveis produserte og monterte.

Hvordan virket Brobyggeren?

Forskalingsvognen, også kjent som Brobyggeren, var en stålkonstruksjon som var mobil på skinner. Dette vil si at den var forankret i bakkant i den siste støpte delen av broen. I den hang all forskaling i helgjengede stag. Ofte var det to brobyggere som ble montert på en pilar og skulle gå i hver sin retning. Da kunne de støpe 10 m bro i uken, og det var viktig at de kunne holde en ukes syklus. Ukesyklusen var slik at

oppspenning og armering måtte være ferdig og klar for støping fredag. Dette var viktig for å kunne benytte helgen til herding. For å få til dette krevdes det 10–11 mann. På mandag ble betongens styrke testet. Var resultatet tilfredsstillende, ble det tredd inn oppspenningskabler gjennom hele broen og spent opp. All forskaling ble så frigjort og Brobyggeren kjørt frem inntil 5 m til neste posisjon med all forskalingen hengende. Da startet alt arbeidet med

å få slakkarmeringen på plass. Slakkarmering betyr at armeringsstål støpes inn uten å bli påført ytre krefter. Dette i motsetning til spennarmering, der armeringen spennes opp med strekkraft.

Hvordan startet det hele?

En norsk entreprenør tok kontakt med Høsveis med forespørsel om å bygge en forskalingsvogn. Vedkommende hadde sett en slik i Tyskland. Den var enkel, men trengte lang monterings- tid, den var tungvinn å operere og var konstruert for å benyttes kun for en bestemt bro. Det ble nå lagt vekt på å utvikle en brobygger, som var lett i vekt, rask å montere og fleksibel, slik at den med små ombyggingskostnader kunne benyttes på mange broer. Dermed kunne entreprenøren avskrive innkjøpskostnadene på flere broprosjekter i motsetning til Høsveis' konkurrenter. Brobyggeren var i kontinuerlig utvikling i nær kontakt med brukerne. Etter hvert ble det mange kreative løsninger som gjorde at Høsveis dro fra sine konkurrenter også teknisk. Dette var også den beste løsningen for å holde konkurrentene unna. Hele tiden var det en forbedret utgave klar på tegnebrettet. Mange forsøkte nemlig å kopiere, og da Høsveis innså dette, kom neste generasjon brobygger frem. Dette var en bedre løsning enn å patentere. Men det var begrenset hvor lenge Høsveis kunne holde dette forspranget. Av denne grunn ble det også søkt patent på tre viktige løsninger.

Eksempler på plagiat

Ved ett tilfelle fikk Høsveis forespørsel fra en stor entreprenør som ville ha et tilbud på to brobyggere til Agnesbergsbron utenfor Gøteborg. På den tiden var Sandesundbrua i Sarpsborg under bygging, og vi inviterte folkene dit. Det kom en stor delegasjon, og de fikk lov til å fotografere. Etter besøket kom det stadige spørsmål om forskjellige detaljer, noe som var vanlig. Men etterhvert ble det stille. Vi fulgte opp vårt tilbud, men vi fikk unntvikkende svar og skjønnte at det ikke ville bli noe salg. Sommerferien kom, og en av våre ansatte skulle til Gøteborg. Det han fikk se, var en kopi av Brobyggeren under bygging av Agnesbergsbron, men med andre farger!

En annen gang var det et firma som hadde sendt inn et tilbud på våre brobyggere. Høsveis hadde tidligere levert brobyggere til en tyrkisk entreprenør. Nå ønsket de to nye brobyggere. Under møtet viste entreprenøren frem en tegning av Brobyggeren, men med et annet firmas tittelfelt. De hadde fått et tilbud på levering av to stykker. Tyrkerne kjente tegningen igjen fra forrige leveranse og ville opplyse oss om dette.

Ut i den store verden

Etter den første leveransen, ble vi kontaktet av de øvrige norske broentreprenørene i Norge, hvor de fleste kjøpte dette utstyret. Vi skjønnte at Brobyggeren ble godt mottatt og tanken kom om å se litt utover våre egne grenser.

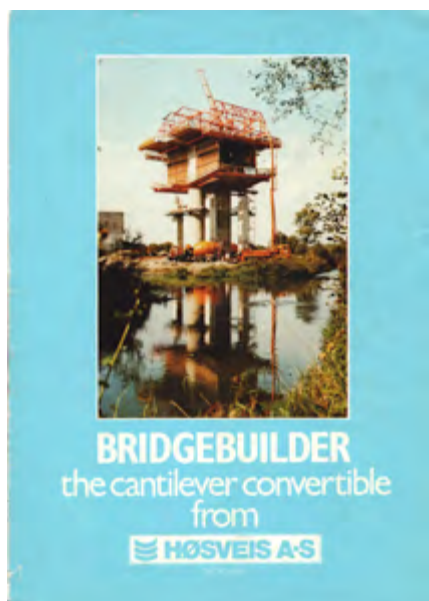
Høsveis hadde kontakter i Tyskland og Østerrike fra tidligere prosjekter. Disse ble nå kontaktet, og snøballen begynte å rulle. Så en dag i 1976 ble vi kontaktet av en østerriksk entreprenør som gjerne ville se brobyggerne i virksomhet. Entreprenøren ble tatt med til Sandesundbrua i Sarpsborg som da var under bygging, og han ble interessert i det han så. Denne kunden ville ha en form for enerett i Østerrike. Da ringte det en klokke, og vi begynte å forstå at vi kunne konkurrere internasjonalt. Det samme skjedde i Østerrike som i Norge; de fleste broentreprenører i Østerrike kjøpte Brobyggeren.

På noen prosjekter var det et nært samarbeid med spennkabelleverandørene. Det var VSL fra Sveits, Freyssinet fra Frankrike og Stronghold fra England. Disse firmaene konkurrerte om spennkabelleveransene som var en omfattende levering til en bro. Entreprenøren som skulle bygge broen, trengte kabler og brobyggere. Fordi Brobyggeren hadde en ledende posisjon i markedet, ville spennkabelleverandøren ha med i sitt tilbud også levering av Brobyggeren. Det hendte ofte at Høsveis leverte samme tilbud på brobyggere til alle spennkabelleverandørene. Dermed var levering sikret uansett hvem som fikk kabelleveransen.

Tysk og amerikansk stålstandard

Det ble en utfordring med konstruksjonsunderlaget. Entreprenørene ville at det skulle benyttes tysk stålstandard, og at beregningene skulle kontrolleres av professor Egger ved Det tekniske universitetet i Graz. Det var bare en mann på Høsveis som utførte disse beregningene, derfor var det en betryggelse med denne kontrollen. Det ble en standard for leveranser i Europa. Andre land godtok dette, bortsett fra USA og Storbritannia. Da måtte det benyttes amerikansk stålstandard som også ble godtatt av andre engelsktalende land. På dette tidspunkt var det ikke vanlig med PC, og alle tegninger og beregninger ble utført manuelt. De fleste brobyggerne var forskjellige, så det var en omfattende jobb med styrkeberegninger av stål og sveiser av alle Brobyggerens detaljer. Hvor stor nedbøyningen av hele Brobyggeren ble under full belastning, var også en viktig opplysning for entreprenøren og som ble lagt inn i profilen for broen.

Foto: Høsveis

Forsiden av brosjyren til Høsveis viser bygging av Orwell Bridge, England. Cantilever = frittframbyggbro.

Foto: Construction Industry International

Forsiden av fagtidsskriftet Formwork International viser Brobyggeren under bygging av Orwell Bridge, England.

Bernbachbrücke, Østerrike

Den første leveransen til Østerrike var to brobyggere til Bernbachbrücke i Graz i 1977. Disse ble sendt med jernbane. Her var det inkludert montør og en ansvarlig fra Høsveis for godkjenning. Etter å ha levert mange brobyggere i Norge, var dette blitt en rutine. Her kunne man ikke ha høydeskrek! Høyden var ca 40 m, og en plattform på toppen var så vidt stor nok til å montere to brobyggere. Folk ble heist opp i en kurv, og med litt vind i tillegg kunne det være en utfordring å sette ned kurven uten å kjenne sommerfugler i magen. Det ble mange slike opplevelser, og de fleste huskes veldig godt. Men det ble en slags rutine.

Kremsbrücke

Neste leveranse gikk også til Østerrike, nemlig til Kremsbrücke i 1978. Dette var en av mange nye broer som skulle bygges i forbindelse med den nye motorveien mellom Salzburg og Klagenfurt. Høsveis ønsket som regel å påta seg monteringen på brostedet for å sikre at monteringen ble riktig utført. Til dette hadde Høsveis en fremragende og erfaren montør i John Egeberg. Han hadde montert de fleste brobyggerne som var levert i Norge og hatt ansvaret for monteringen av flere hengebroer, blant annet Brevikbrua og Sotrabrua.

Her ved Kremsbrücke skjedde det tragiske som ikke skulle skje. Egeberg falt ned fra stor høyde om ettermiddagen 16. januar 1979 og mistet livet. Dette var forferdelig trist, og det ble et tungt budskap å meddele hans familie i Haugsbygd. Egeberg hadde med seg en hjelpemann, som ikke falt ned, men var vitne til ulykken. Høsveis kom til stedet dagen etter og fikk en forklaring fra hjelpemannen. En undersøkelse ga et klart bilde av hva som hadde skjedd. Sikkerhetssele lå dessverre i Egebergs bil.

Neue Reichsbrücke i Wien

Samme år leverte vi fire brobyggere til Wien. Her skulle det bygges en bro med seks kjørebane over Donau med tunnelbane inne i broen og gangbane på utsiden. Den gamle broen hadde falt ned og en ny måtte på plass raskest mulig. Derfor ble frittrembyggemetoden valgt, og Høsveis leverte brobyggere. Her skulle det gå to brobyggere side om side. Broen ble ferdig mange

Forsiden av fagtidsskriftet *Engineering News-Record* 1986 som omtalte Brobyggeren. Her med skråstagbro fra USA.

måneder før tiden. Mens byggingen foregikk, ble det holdt en brobyggerkongress i Wien med entreprenører fra store deler av verden. Høsveis stilte opp med en stand i foajeen og arrangerte tur til broanlegget. Etter dette kom det forespørsler fra store deler av verden, og mange endte med tilbud og leveranser. Med ett var vi nå kjent over store deler av verden.

Teheran Bridge, Iran

I 1978 leverte vi også brobyggere til Iran. Entreprenøren het Paradise Construction. Dette var mens Sjahan ennå styrte landet. Det kom en stor delegasjon fra Iran som vi tok med til Smines og Hestøy broer i Trøndelag. Det måtte ferge til for å komme frem. Tilfeldigvis var det et sangkor med på denne fergen. Disse stilte velvillig opp og underholdt oss på overfarten, og iranerne trodde vi hadde arrangert dette. De ville gjerne også se mer av Norge, og i stedet for å ta fly ned igjen, ble det leid bil til Trondheim. De var veldig imponert over det de så. De lurte hele tiden på hvor de fattige var.

Det skulle bygges en ringvei rundt Teheran. Brobyggerne ble produsert på Høsveis og transportert med skip inn i Persiabukten og losset ved en grenseby mellom Iran og Irak. Men før brobyggerne ble montert, brøt det ut krig

mellom disse to landene, og brobyggerne ble bombet i stykker. Så kom Khomeini til makten og Høsveis hørte ingenting før 1981. Da kom det tikende inn en teleks som startet med et sitat fra Koranen og var fra den samme entreprenøren. De ville ha to nye brobyggere. Det var en viss skepsis til dette, men det var ingen restriksjoner fra Norge på leveranser til Iran, så det ble bestemt at levering skulle skje på bestemte vilkår. Betalingsbetingelsene ble slik at hele kjøpesummen måtte innfris ved bestilling, og betalingen kom inn via underlige veier. Vi hadde alt underlag på forhånd, så vi produserte to nye brobyggere.

Glenn L. Jackson Memorial Bridge, USA

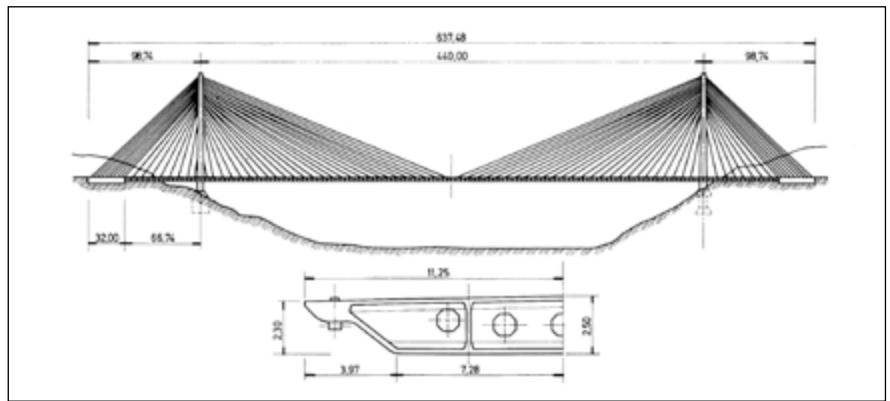
I 1979 fikk vi bestilling på fire brobyggere til USA. Det skulle bygges en bro over Columbia River, Portland, Oregon. Den skulle ha en bredde på 44 m, like bred som kornsiloen i Hønefoss er høy. Det ble en ny utfordring på konstruksjon og beregninger av stålet. Det meste av stålet ble produsert på Høsveis og sendt med båt til New York og derfra med svære lastebiler på tvers av kontinentet til vestkysten. Resten ble produsert i Portland. Dette var et pionerprosjekt i USA, og manges øyne var rettet mot det siden det var første gang i USA at denne byggemetoden

hadde blitt valgt på så brede broer. Høsveis skulle også her godkjenne oppmonteringen og gi klarsignal til å ta brobyggerne i bruk. Montering var ikke inkludert i leveransen. På grunn av fagforeningens krav fikk ikke Høsveis lov til å foreta monteringen. Det ble kun gitt tillatelse til å ha en person til stede som kunne svare på spørsmål.

Jeg hadde her en litt uvanlig opplevelse. Amerikanere er jo ikke kjent for å være tilbakeholdne og reserverte, men her var de det. De trodde nemlig at Norge var et sted i Tyskland og at jeg var tysker. Det gjorde det ikke bedre at jeg gikk i skinnjakke. Dette var i januar 1980 med kuldegrader. Så en dag kommer byggeleder og forteller meg dette. Da jeg fikk forklart dem at vi var på samme side under andre verdenskrig, ble alt snudd på hodet. De visste ikke det beste de kunne gjøre for å rette opp misforståelsen: Jeg ble invitert ut på fester, snøskuterturer, skiturer, besøk i et indianerreservat og tur til California i helgene. Selv den dag i dag har jeg kontakt med folk fra dette broanlegget, og det er gledelig. Her ble også broen ferdig mange måneder før tiden.

New Redheugh Bridge, Newcastle

I 1981 fikk Høsveis forespørsel fra en engelsk entreprenør om levering av brobyggere til en bro i Newcastle. Kontakten gikk på telefon og teleks, og det var alltid nødvendig å komme sammen for å diskutere både pris og detaljløsninger før det ble en bestilling. Så en dag fikk Høsveis spørsmål om å ta møtet i Newcastle neste dag. Det var veldig kort varsel, men jeg dro. Jeg ble vist inn i et rom hvor det satt et titalls mennesker. Det var ikke vanlig med så mange, så jeg undret meg over det. De ønsket detaljerte opplysninger om alle sider av Brobyggeren. Tegningene ble brettet ut, og jeg svarte så godt jeg kunne på de fleste spørsmålene. Etter møtet forklarte byggelederen at det dagen i forveien hadde falt ned en forskalingsvogn i Skottland som var levert av en konkurrent, men ingen mennesker hadde blitt skadet. De ønsket likevel å få klarhet i om et slikt havari kunne skje med Brobyggeren. De ble overbevist og bestilte to vogner. Det hører med til historien at samme entreprenør bestilte to nye brobyggere senere til et annet prosjekt.

Barrios de Luna, Spania, skråstagbro, bygget av Brobyggeren.

Neue Reichsbrücke under bygging.

Tampico Bridge, Mexico

Høsveis leverte også brobyggere til Mexico i 1981. Det skulle bygges to broer, en i Tampico og en i Coatzacoalcos. Dette var et prestisjeprosjekt for presidenten, og det skulle benyttes mest mulig mexicansk kunnskap. Alt var produsert på Høsveis og sendt med containere. Da dette ankom, fant montøren fra Høsveis ut at det manglet en container. Montøren måtte finne et verksted med godkjente sveisere og røntgenutstyr og omsider ble det satt i gang med produksjon av det som manglet. I tillegg til dette var løftekapasiteten for liten. De tyngste delene måtte deles og skrues sammen. Alt ble nesten et mareritt. Vanligvis bruker montøren tre uker på montering av to brobyggere, men her var han i tre måneder. Blandeverket for betongen var også for lite og klarte ikke produsere raskt nok, så det ble skjøter i betongen. Hele prosjektet stoppet opp, og det ble ikke fullført før mange år etter. Det hører med til historien at containeren som ble borte, ble oppdaget og gjenfunnet, men da som hus for en familie hvor det til og med var skåret ut åpninger for vinduer. I ettertid ble brobyggerne sendt med containere med åpen topp.

Kolia Bhomora Bridge, India

Det ble levert fire stykker brobyggere til Hindustan Construction, India i 1982. Det kom en stor delegasjon til Hønefoss, som ble tatt med til Vestlandet for å se brobyggere i aksjon. Alle var imponert over vår vakre, rene natur. I vårt distrikt tok vi dem med til Kleivstua og Dronningens utsikt, kombinert med en tur rundt Røyse.

Broen skulle gå over Brahmaputra, India, og var den lengste frembyggbroen frem til da. Bredde og avstand mellom pilarene var ikke spesielt store, men det var den totale lengden som var spesiell. En elv går vanligvis mellom to pilarer, men her hadde broen 25 pilarer og var 3 015 m lang. Dette ble gjort på grunn av årvisse flom. Da er nemlig Brahmaputra så stor at den blir som en innsjø. Smeltevann fra Himalaya og monsunregn er årsaken til at slettlandet blir oversvømt så voldsomt.

Gateway Bridge, Australia

Den siste leveransen fra Høsveis var til verdens største bro i Brisbane, Australia i 1983. Her ble alt produsert i Brisbane. I leveransen inngikk en fysisk godkjennelse fra Høsveis på montering,

sertifikater og kontroll av sveiser før brobyggerne kunne belastes. Her skulle entreprenøren foreta monteringen selv, så det var ekstra viktig å kontrollere at alt var riktig montert og at stålet hadde sertifikater for den kvalitet som det var beregnet for. Derfor skulle ingen del av stålet være overflatebehandlet før etter kontrollen, slik at spesielt sveisene kunne kontrolleres. Byggetiden ble fire og et halvt år.

I Brisbane er det en norsk lokal radiostasjon, Norwegian Ethnic Radiostation, som ble informert om broprosjektet. Jeg ble stadig intervjuet her om fremdriften. Dessuten ville de gjerne høre nytt om gamlelandet og var stolte over at det var norsk utstyr som ble brukt til å bygge verdens største betongbro. Jeg ble invitert av entreprenøren til åpningen, men da var Høsveiseventyret slutt.

Høsveis' oppbud

Høsveis meldte oppbud av sin virksomhet i 1983. I lengre tid hadde Høsveis slitt med økonomien. Brobyggerproduksjonen var ikke stor nok til å holde denne store bedriften i gang, derfor endte det slik. Frem til da ble det levert brobyggere til Norge, Alaska, England, Spania, Portugal, Tyskland, Nederland, Tyrkia, Østerrike, India, Mexico, USA, Iran og Sveits, til sammen 101 stykker.

I Norge er det til dags dato bygget cirka 120 frittrembyggbroer, de fleste er langs kysten, og vi ser dem stadig på fjernsynet med deres karakteristiske buer. Høsveis i Hønefoss har med dette bidratt til å forkorte veiforbindelsen og knytte hele landet tettere sammen.

Foto: Høsveis

Neue Reichsbrücke under bygging.

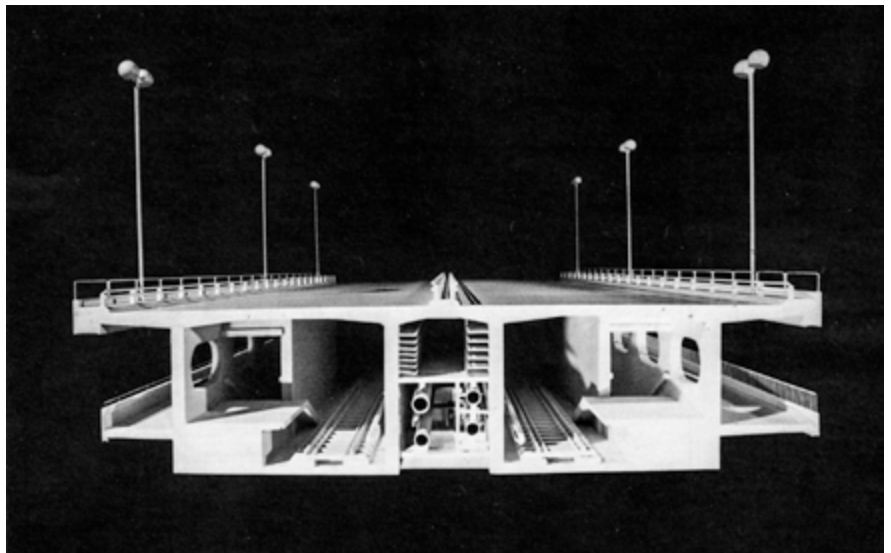

Foto: Høsveis

Tverrsnitt av Neue Reichsbrücke.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Brobyggeren fikk omtale i de største tekniske tidsskrifter som World Construction juni 1981, International Formwork februar 1982, Engineering News-Record september 1986 og dessuten i National Geographic, Norges Handels og Sjøfartstidende og Ringerikes Blad.

FORFATTEROMTALE

Arne Arntzen er født i 1942, oppvokst og bosatt i Hønefoss. Utdannet som maskiningeniør ved Horten tekniske skole 1970. Jobbet ved utviklingsavdelingen Thune-Eureka 1970–1973, ved konstruksjonsavdelingen Høsveis 1973–1983 og som leder for denne avdelingen fra 1980. Opprettet Ingeniørfirmaet ABC (Arntzen Bridge Construction) i 1983. Eier av Hønefoss Verktøifabrikk A/S 1987 - endret navn til HV Plast A/S. Eier av Arntzen Eiendom A/S, som er medeier i Helgelandsmoen Næringspark. Æresmedlem av Hønefoss Sportsklubb.

Dette bildet, av Anna i samtale med svenske offiserer i Prestegårdshagen, Ringerikes Museum, Norderhov, er tatt under det historiske spillet i 2015.

Tre lokale krigshelter fra 1716

Krigen kom til Ringerike i mars-april 1716, da Karl 12 invaderte Norge.

Nordmennenes innsats på Harestuskogen, Norderhov og i Nordkleiva hindret svenskene i å komme overraskende på Gjellebekk og falle den norske hær i ryggen. Disse tre lokale trefningene er nevnt som bisetninger i norske historiebøker, men det er liten tvil om at kartet over Norden kunne sett ganske annerledes ut i dag, dersom lokale helter ikke hadde kjent sitt ansvar i 1716.

Gudmund Bakke

Det er 300 år siden svenskekonongen Karl 12. invaderte Norge og Ringerike ble krigsskueplass. Ved Norderhov prestegård skrev prestefrua Anna Colbjørnsdatter seg inn i historien da 5-600 svenske dragoner ble slått og jaget på flukt av norske styrker natt til 29. mars 1716. I ettertid er det stilt spørsmål om Anna i det hele tatt bidro til den militære triumfen, eller om hennes ry som krigshelt mest er et produkt av bygdepatriotisme på Ringerike, og en fedrelandsbegeistring som først slo rot mer enn hundre år etter det som skjedde.

Et par-tre uker etter Norderhov prøvde svenskene igjen, men ble slått i Nordkleiva ovenfor Sundvollen. Etter det

som skjedde på Krokskogen, lever en tradisjon om en annen kvinne og hennes krigsinnsats. Kari Hiran fra Benteplassen, «finnekona» som trolig ikke var finne i det hele tatt, men etnisk norsk, var nærmest glemt i 200 år før hun ble «oppdaget» igjen rundt 1905. Det var Gunnar Tveitens «Hole herred» i 1914 som gjorde henne kjent for alvor.

En tredje lokal helt fra denne krigen er en dragon fra Hole, Pål Pedersen, som seinere ble husmann i Putten i Haug og ble kjent som Pål Putten. Han er knapt nevnt i samtidige kilder, men bragden hans levde på folkemunne i bygda i mer enn hundre år før Jørgen Moe i 1845 fikk hedret ham ved å få reist en minnestøtte ved Putten.

Anna Colbjørnsdatter

Vi er stolte av Anna Colbjørnsdatter her på Ringerike. Etter 1716 har hun nærmest hatt status som en nasjonal heltinne. Men særlig mellom lokal- og rikshistorikere har det vært delte meninger om Annas rolle på Norderhov. Mens de lokale stort sett har vært positive til Anna-tradisjonen, finner vi blant faghistorikere ved Universitetet på 1800- og 1900-tallet en tendens til å avskrive henne som en virkningsfull, velberegnet aktør. Innvendingene har primært gått på at hennes delaktighet i begivenheten ikke er godt nok dokumentert i samtidig, skriftlig materiale.

Anna Colbjørnsdatter (ca. 1665–1736) var datter av sogneprest Colbjørn Tor-

stensen Arneberg i Sørum og hans første hustru Johanne Jakobsdatter Kraft. Hun ble gift med Jonas Ramus, en prestesønn fra Aukra i Romsdal, som i 1681 ble beskikket til personellkapellan hos sognepresten i Sørum. Litt over to måneder seinere, 8. februar 1682, ble han gift med sogneprestens unge datter Anna. Hun var da trolig bare 15 år gammel, hennes fødselsår er ikke kjent, men ifølge Conradine Dunker ble alle Annas fem barn født før hun var 20 år gammel. I 1690 ble Ramus utnevnt til sogneprest i Norderhov. De fem barna til Anne Colbjørnsdatter og Jonas Ramus var:

- Ole (1683–1714), valgte militær løpebane, ble kornett (yngste offiser i et rytterkompani), kom i klammeri og ble drept av løytnant Christian Bruse ved Dvergsten på Hadeland.
- Daniel (1684–1727), teolog, farens medhjelper siden 1712, etterfulgte faren som sogneprest i Norderhov og var i Vikar annekstkirke da slaget stod.
- Johanna (1685–1717), gift med fogd Lars Michelsen. Johanna døde i barsel da datteren Anna (1717–1791) ble født (Anna ble gift med Christian Petersen, seinere stiftamtman i Bergen, 12 barn).
- Christian (født 1686) reiste til København for å studere medisin, forlot universitetet der i 1713 og døde muligens i Hamburg under en pestepidemi der samme år eller året etter.
- Anna Sophie (1687–1722) døde ugift i 1722, 35 år gammel. Ved Anna Sophies fødsel i 1687 oppstod det komplikasjoner som medførte at den da 20 år gamle Anna ble sterkt frarådet av legene å få flere barn.

I mars 1716 lå Ramus syk til sengs, og det var Anna som måtte ta ansvar da fienden kom. Hun valgte å ta imot svenskene som gjester, gi dem mat og brennevin, for å unngå plyndring og brenning som på Lunner og Jevnaker. Det er liten tvil om at Norderhov prestegård kunne lidt samme skjebne dersom de hadde vendt svenskene ryggen.

I 1743 gir fogd Ivar Wiel i sin beskrivelse over Ringerike og Hallingdal

Maleri (olje på lærer): Johan Gørbitz. Foto: Oslo Museum

Anna Colbjørnsdatters rolle i slaget på Norderhov i 1716 har vært omstridt, men alt tyder på at hennes ro og handlemåte fikk betydning for utfallet.

fogderi en utførlig omtale av begivenhetene i mars 1716, men han skriver forholdsvis tynt om Anna og svenskebesøket i prestegården. Han nevner at oberst Löwen og offiserene fikk villedende opplysninger da de spurte om hvilken vei en fiende fra Lier ville komme, med den følge at vaktavdelingen på 24 mann ble postert på feil sted, ved Busund. Det samme skriver sorenskriver Christian Palludan (1745), med den tilføyelse at dette skjedde «efter Madame Præstekonen Rami Tilskyndelse».

Spørsmålet er om den gjestfrie motakelsen svenskene fikk på Norderhov gikk inn i en større plan for å overliste og overmanne dem, og om Anna var en av regissørene? Flere samtidskilder peker i den retning. I august 1729 skrev Anna et brev til sin manns brorsønn, professor Ramus i København: «Da fienden hadde innlosjert seg her i gården, var vi svært redde, men uti alt

dette klarte jeg å gjøre fienden så sikker og trygg, at han ventet seg ingen fare, inntil våre kom, som jeg vel forut visste skulle komme.» Dette brevet er vedlagt en søknad som Anna sendte til Kongen for å få disponere arveloddet til sønnen Christian, en søknad som ble anbefalt av både fogd, amt og stift uten anmerkninger. «Den er vel derfor kanskje det sterkeste indisiet på Anna Colbjørnsdatters innsats i slaget på Norderhov», skriver Ulf Hansen i Ringerikes Blad 24. januar 1984.

Rundt 1730 skal Anna ellers ha sagt til prestedatteren Gjertrud Rosing at Löwen var «en så pen og godlidende mann, at det gjorde vondt å narre ham». Så hadde det altså vært hennes listige hensikt å legge forholdene best mulig til rette for en norsk overrumpning. Gjertrud Rosing ble seinere gift med Henrik Warring, kapellan på Norderhov fra 1733, seinere sogneprest på Jevnaker.

En forfatter som kanskje mer enn noen annen har farget oppfatningen av hva som skjedde på Norderhov i 1716, er den danske embetsmann og historiker Ove Malling. Han gav i 1777 ut boka «Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenerne», et historieverk som ble en populær folkebok og dertil spilte en betydelig rolle i skoleundervisningen. Her presenteres et heltinneportrett av Anna, hvor forfatteren lar henne utføre en del ting som ikke er nevnt i noen andre kilder tidligere. Malling skrev dette 60 år etter slaget. Det er antydning at han kan ha bygd sin historie på et manuskript om Colbjørnsen-familien som seinere er forsvunnet, men de kan også være deler av gloriøse vandresagn som er blitt knyttet til Anna på et seinere tidspunkt.

Foto: Kristoffer J. Kristiansen

Bautaen over Pål Putten som ble reist i Haug i 1845, er i dag ukjent for folk flest.

Mallings prestefrue er så oppfinnsom, snarrådig og målbevisst denne kvelden at hun minner mer om en slu og beregnende hærfører, enn om en landsens prestefrue, skriver Ørnulf Hodne (2006). Det er vanskelig å skjønne hvordan hun kunne overkomme alt alene:

- Mens hun gikk rundt og ordnet med bevertningen, sier Malling at hun nøye la merke til hva svenskene snakket om og planla, og hun bestemte seg da for å sende bud til nordmennene i nærheten, til sognefogden med ei tjenestejente, som hun foregav skulle hente noe til maten.
- Hun fikk oberstens hestevakt til å drikke seg full, hvoretter hun lot hestene trekke inn i stallen og låste døra. Dermed la hun forholdene best mulig til rette for et angrep.
- Og endelig tilbød hun å tenne bål i gårdstunet for de frosne soldatene, for hun hadde gitt beskjed til de norske at når de så ilden blusse opp, var det en beleilig tid å angripe.

I 1872, nesten hundre år etter at Mallings bok kom ut, skriver professor Ludvig Daae i «Norske Bygdesagn» om Anna Colbjørnsdatter at «en vis Delagtighed i den Affære, hvis heldige Udfald Sagnet tilskrives hende alene, kan vistnok ikke frakjendes hende». Men han uttrykker seinere (1878) ønske om å få «borttaget de Overdrivelser der havde givet Anna en unaturlig og ubegrunnet Plads i Historien».

Mallings framstilling blir av Daae avskrevet som «folkepoesi», bygd kun på rykter og folkelige fortellinger. Daae konkluderer med at det ikke kan vektlegges at Anna bevertet svenskene med mat og drikke, det ville enhver bra og pliktoppfyllende husmor ha gjort. Heller ikke kan det legges vekt på beretningen om at det var Anna som skulle ha fått tent bålene rundt prestegården, for det sier seg selv at svenskene trengte bivuakk-ild i den kalde vinternatten. Daae fremhever dessuten at de norske styrkene selvsagt hadde speidere ute, slik at Annas bud, hvis det ble sendt ut, var helt overflødig.

Michael Johan Færden (sogneprest i Norderhov 1891–1912) skrev i 1910 en liten bok «Kampene på Hadeland og

Ringerike i 1716», som gikk som serie i Ringerikes Blad. Her reduserer han Annas betydning: «Angående Anna Colbjørnsdatters fortjeneste av seieren, er det nå godtgjort, at det var ikke ved bud fra henne, men ved Collins speiderferd fra Stein, at de norske fikk underretning». Færden går så langt som å kalle mye av det som fortelles etter trefningen på Norderhov, som «drenge-stukrøniker».

Anna Colbjørnsdatter var neppe den eneste norske prestekone i eldre tid som gjorde en krigsinnsats det stod respekt av. Prestegårdene i det gamle bygde-Norge spilte mange roller når en fiende stod i landet. De hadde gjerne store og velfylte spiskamre, som kunne være livsfarlige å låse når ubudne gjester stod i døra og forlangte forsyninger og nattekvarter for slitne og sultne soldater. Det de ikke gav fra seg frivillig, ble ranet.

Jeg mener Anna Colbjørnsdatter, den snarrådige prestefrue, spilte en viktig rolle i 1716. Hennes ro og handlemåte fikk betydning for utfallet av slaget. Men muntlig tradisjon i bygda gjennom mange hundre år, og ønsket utover på 1800-tallet om å bygge opp en nasjonal heltinne, har nok glorifisert hennes innsats mer enn det er grunnlag for. Hodne sier det så sterkt som at «det vil være uhistorisk å redusere henne til en betydningsløs biperson i Norderhovslaget».

Pål Putten

Pål Putten var en av heltene fra slaget på Norderhov. Men hans rolle som lokalkjent veiviser for de norske styrkene, og som en av dem som tok seg av fiendens vaktposter, var lite påaktet det første hundreåret etter at det skjedde. Historien om hans bragder levde imidlertid på folkemunne på Ringerike. Pål ble såret i slaget og falt av hesten, men «svang seg op igjen og deltok til slagets slut». Vi skal se litt på hvor Pål kom fra, og hva vi vet om livet til dragonen som måtte «seg treben høvle» og livnære seg som skomaker resten av livet.

«De kjendte hver gaardsstaur paa veien» skriver lokalhistorikeren og avisredaktøren T. O. Gran i lokalavisa «Oplandsposten» i Hønefoss i 1906 om Thor Hovland og Pål Putten, og bruker ordene til Jørgen Moe fra hans dikt om

Pål, skrevet i 1845. Thor Hovland og Pål Putten stod fram natt til 29. mars 1716 og tilbød seg først å rekognosere, siden å være veivisere for den norske styrken som angrep svenskene på Norderhov. Etter å ha vært oppi Ringåsen sammen med løytnant Collin kom de tilbake til Stein med «paalidelige Efterretninger om Situationen». T. O. Gran kaller Hovland og Putten for «de to ringeriske dragoner», men Hovland skal ha vært fra Sigdal.

«Det siges, at fortroppen på 18 mann i nærheten av Gile støtte på to svenske vagtposter. Paal skjød den ene med sin muskedunder, mens Thor fældte den anden til jorden med sit fra fædrene arvede slagsverd. Dette var et par øieblikks verk», skriver Gran. Derfra satte troppen i strak galopp opp til prestegården.

Nordmennenes nattlige ritt skal ifølge prost Færden (1910) ha fulgt den gamle Hadelandsveien, som den gang gikk forbi Bråk og på baksida av Ringåsen mot Hesselberg. Færden skriver at de to speiderne i forkant hadde drept to svenske vakter «sør for kirken». Før de nådde Hesselberg, svingte de norske soldatene ut Pilegata (dagens Nordre Ringåsen, ved lokalet Njardarhov) og nærmet seg prestegården nordfra. De listet seg forbi sovende svensker ved Hønen-gårdene, før de løftet av portene og 150 hester og soldater stormet inn mot prestegården og Gusgården i full galopp. Færden nevner at det også var en kortere vei fra Bråk til kirken, forbi husmannsplassen Botilrud, men den gikk ned en bratt ås som i vårløsningen var glatt og «noget nær umulig for rytteri».

Av de 18 i fortroppen ble 17 såret eller drept i slaget. Den eneste som ble uskadet, skal ha vært Thor Hovland, som derfor dagen etter var den eneste menige som kunne motta Anna Colbjørnsdatters innbydelse til å være hennes gjest til middag, en ære, som Pål Pedersen visstnok i høyere grad hadde fortjent. Men Pål ble (sitat fra Gran, 1906) «under bataljen saaret, af et hug eller skud i foden, saa han maatte ride til feltskjæren istedenfor til gjæstebud. Da han blev rammet, skal han være faldet af hesten; men han var saa tapper kar, at han kravlede sig op i sadlen igjen, og deltog i kampen, til den var slut. Men foden var skadet,

saa den ikke kunde læges, den blev rimeligvis amputeret; thi Paal gik siden med træfod».

Det er i ettertid reist tvil om Annas middag for de norske offiserene i det hele tatt er annet enn et sagn. De norske styrkene dro etter slaget raskt tilbake til Stein med sine fanger, og man visste ikke om de flyktende svenskene hadde samlet seg på Jevnaker og planla nye angrep mot Norderhov. I Nordkleiva lå det også norske i stilling, tiden var neppe den rette for storslåtte middager for å feire en foreløpig seier.

Pål Pedersen het han da han ble født rundt 1686 som eldste sønn i en stor søskenflokk (minst ni) ved Bønsnes på Røyse. Faren het antagelig Peder Madson og døde på Frognøya i 1720. Pål og hans slekt er omtalt hos Gran (1904) og Solberg (1998). Mest oppdatert er slektsforskeren Ole Yttri i Hole i en lengre og detaljert artikkel i «Hringariki» i 2005. Ingen av de tre har funnet navnet på mora (Holes kirkebøker er først intakte fra 1716), men Yttri slår fast at morfaren het Ole Olsen og bodde på Elstøen i mer enn 50 år. Familien som sitter i Elstøen i dag, er etterkommere. Stor etterslekt er det både på Ringerike og andre steder, bl.a. var Hans Grenader, kjent fra Jørgen Moes «I Brønden og i Kjærnet», en nevø av Pål Putten. Da Holes bygdebøker ble skrevet for noen år siden, var det mange nålevende holeværing som var bevisst at de var i slekt med Hans Grenader, og dermed også med krigshelten Pål.

De ni søsknene Ole Yttri mener hører til i familien (seks gutter og tre jenter), er eldstemann Pål (født ca. 1686), Daniel (ca. 1688), Hans (ca. 1698), Mads (ca. 1700), Nils (ca. 1702), Jens (ca. 1704), Lisbeth (ca. 1706), Gunhild (ca. 1708), og Ragnhild (ca. 1710). Samtlige av Påls søsken var gift og hadde barn, primært på Røyse, mens Påls etterkommere bosatte seg i Haug, Vegård og Hønefoss.

Pål Pedersen ble gift med Augun Pedersdatter, trolig fra Ullern på Røyse. De fikk ni barn, hvorav de seks eldste ble født i Hole. Fra rundt 1727 bodde Pål med sin familie på plassen Putten under Nordre Klekken i Haug, hvor de tre yngste barna ble født. De ni barna var:

- Kristen (ca. 1714–1773), gift med Anne Knutsdatter Svarverud, de bodde i Svarverud, Slora, Rønningen og Fuglesang (Vegård), ni barn.
- Peder (1716–1753), gift med Ingeborg Knutsdatter, bosatt i Svarverud, Ørenbakken, Rakkestad (Vegård), seks barn.
- Daniel (1718–1765), gift med Berte Jørgensdatter fra Gullerud, bosatt i Langenga, siden på plasser under Nærstad og Sætrang, åtte barn.
- Mari (1720–1776), ugift, én datter Sara med Truls Henriksen Langenga.
- Ole (1723–1725), død 2 år gammel.
- Ole (1726–1801), gift med Eli Andersdatter Klekken, datter av Anders Thorsen Skøien (som i 1735 ble eier av Nordre Klekken), bosatt i Hønefoss, siden på en plass under Vestern, i Putten og på Prestmoen under Søndre Frok, fem barn.
- Pål (født 1728), gift med Eli Jonsdatter, bosatt på Rakkestad og Dæli (Vegård), siden i Hønefoss, tre barn.
- Abraham (født 1732), død som barn.
- Maria (født 1736), gift med enke-mann Peder Pedersen, bosatt på Bokkenhaug under Vaker, seinere flyttet de til Grinerud i Skoger, tre barn.

I kirkebøkene i Haug møter vi krigsheltens «historiske» navn Pål Putten første gang i 1728, da sønnen Pål ble døpt. Her møter vi for første gang også Auguns navn. Seinere nevnes Pål Putten som fadder og forlover ved flere anledninger, og han deltok i auksjoner både i Haug og Norderhov.

I 1751 forlot Pål husmannsstanden og ble bygselmann, da han og Augun fikk «Fæste og Bøxel paa deres forhen brugende Plads Putten, som de skal bruge deres Livstid imod de aarlig betaler mig eller mine Arvinger eller Beboere paa min Gaard Klæchen 4 Rigsdaler: noget med Arbeide og noget med Reede Penge eftersom jeg selv maatte forlange», som det heter i kontrakten med Anders Thorsen Klekken. Det het videre at Pål selv eide husene i Putten, og at han hadde rett til nødvendige

materialer til husenes vedlikehold, gjerdefang og brenneved i gårdens skog og etter nærmere avtale også beite for sine kreaturer i gårdens utmark. Denne havnehagen lå øst for bygdeveien, der det i dag heter Dragonhagen.

Pål Puttens strabaser som dragon før 1716 vet vi intet om, men både hans alder og seinere omdømme kan tyde på at han hadde lang krigserfaring da slaget på Norderhov stod. Pål skal ha vært en høy mann, og på kinnet hadde han i resten av sin levetid «et lidt stort arr», men om det skyldtes slaget på Norderhov eller tidligere trefninger, vet vi ikke. Mens Anna Colbjørnsdatter er blitt landskjent, er Pål Putten knapt kjent utenfor Ringerikes grenser. Jørgen Moe og Thor Færden stilte seg tidlig i 1840-årene i spissen for innsamling av midler til en minnestein over Pål, som ble avduket 17. mai 1845. Unionsflagget ble da heist i Ringåsen om morgenen, før man i samlet flokk gikk til gjestgivergården Hønen. Her var det festmåltid med taler og skåler, og om ettermiddagen gikk folketog over Lisletta og opp til Putten. Gran (1906 skriver at «afsløringen af støtten blev i sig selv en mindedag for de tilstedeværende, idet en student fra Christiania, der var paa turisttur til Ringerike, dumpede ned iblant dem, kort før afsløringen skulde foregaa, og holdt en

udmerket improviseret tale, der aldeles henrev hele den store forsamling, der var til stede ved anledningen; denne mand var den senere bekjendte Eilert Sundt». Høytideligheten ble avsluttet med kanonsalutt.

Minnestøtta ved Putten er ei ringerikshelle med inskripsjon i forgylte bokstaver, opprinnelig bare satt ned i jorda med fire trær plantet rundt. I 1906 var trærne for lengst tørket ut og forsvunnet, og Haug ligningskommisjon forestod da en restaurering av støtta, som ble malt opp og fikk murt fundament og jerngitter omkring. Siden har minnet bleknet og plassen vokst til. Sist i 1930-årene gikk 17. mai-toget fra Vang skole til Putten, hvor det var taler og blomsternedleggelse. I dag er det veldig få som vet om Putten-støtta.

Kari Hiran

En tredje ringeriking som skrev sitt navn inn i historien i 1716, var husmannskona Kari Hiran på Krokskogen. Etter slaget på Norderhov var Karl 12. presset. Akershus festning holdt fortsatt stand, og svenskernes forsyningslinjer var i ferd med å bryte sammen. Svensk kongen måtte ha en rask avgjørelse og bestemte seg for å prøve veien om Ringerike – igjen. Men denne gang over Krokskogen.

Slaget i Nordkleiva stod om kvelden 16. april, og resultatet kjenner vi. En svensk fortropp på 200 mann ble nedkjempet av 150 norske soldater under kaptein Coucheron (som ankom valplassen én time før svenskene) og 300 bønder fra Ringerike, Hallingdal og Valdres under ledelsen av fogd Lars Michelsen og Hole-bonden Mads Sørsum, som allerede hadde ligget i skaret i tre uker, da svenskene kom.

Dagen etter ventet de norske at den svenske hovedstyrken skulle komme ganske fort fra Bærums verk og forsøke å slå seg igjennom. Derfor ble en norsk bataljon beordret til Sundvollen for å forsterke forsvaret. Men det ble ikke flere kamper. Coucheron ville heller forsøke med krigslist: han sendte ut melding om at han ønsket en frivillig kvinne som skulle gå sørover skogen og la seg ta til fange av svenskene og fortelle dem at nordmennene hadde fått forsterkninger og planla et angrep mot fiendens leir i Lommedalen.

Husmannskona Kari Hiran fra Bente-plassen var den eneste som meldte seg til det livsfarlige oppdraget. Utrolig nok gjennomførte hun instruksjonen, trass i at hun ble truet på livet og utsatt for harde forhold. Kari ble tatt til fange ved Langebru, og deretter ført til Jonsrud og forhørt av en oberstløytnant. Hun fortalte at Coucheron hadde fått forsterkninger på flere tusen mann, og at et motangrep kunne ventes når som helst. Svenskene trakk da umiddelbart en forpost ved Jonsrud tilbake til hovedstyrken ved Bærums verk. Her ble Kari forhørt av en general. Hun må ha virket overbevisende; i hvert fall slapp de henne fri og lot henne gå hjem igjen. Noen dager etter ryddet svenskene leiren ved Bærums verk og dro tilbake til Christiania.

Bent Aslesen, mannen til Kari Hiran, var tidligere hyret som speider og skal ha gitt viktig informasjon om svenskernes framrykning 16. april. Som Kari var han forespeilet rikelig belønning, men de fikk ikke som fortjent. Mer enn ett år etter måtte Kari selv purre på belønningen ved å skrive brev til Slotsloven (den norske regjering) på Akershus. Det endte med at Bent Aslesen og Kari Rasmusdatter fikk utbetalt to daler i kontanter og tre års halvt skattefritak.

Nederlaget i Nordkleiva 16. april og Kari Hirans modige innsats ble et vendepunkt i krigen. Like etter fikk Karl 12. vite det han fryktet mest: Forsterkninger fra Danmark til de norske styrkene nådde norskekysten dagen etter, 17. april. Den 29. april gav han opp Christiania og startet tilbaketrekingen mot Sverige. Karl 12. prøvde seg et par år seinere også og falt i 1718 ved Fredriksten festning i Halden. Det spekuleres i om han ble skutt av sine egne. Ikke så rart, han hadde ødelagt svensk økonomi og utradert en rekke årsklasser svensk ungdom ved å skrive dem ut til nytteløse kriger.

Det vi vet om Kari Rasmusdatter Hiran har stort sett handlet om hennes krigshistoriske bedrift og striden om belønningen som hun og mannen nærmest ble snytt for. Bent og Kari hadde bosatt seg på Hiran bare fem-seks år før svenskekrigen, rundt 1710. Fordi Hiran var tidligere finneplass, og fordi Bent i norske rapporter etter krigen i 1716 ble kalt Bent finne, har det vært antatt at de

Foto: Bjørn Tore Larsen

I 1956 ble en minnestein over Kari Hiran reist ved Bente-plassen, av Milorg-karene i område 1424 Krokskogen under siste krig.

begge var av finsk avstamning. Deres farsnavn tyder imidlertid ikke på det. Asle og Rasmus er navn som overhodet ikke forekom i den finske befolkningen i Norge.

Bent Aslesen var i 1689 tjenestekar på en av Hårum-gårdene i Hole. Det er trolig hans foreldre vi møter i en sak på bygdetinget i 1661, hvor Marte Bentsdatter på Busund måtte bøte for et leiermål (samleie uten å være gift) med Asle Eivindsen fra Sauherad i Telemark, som hadde rømt fra Ringerike. Både Bents navn og alder tyder på at han kan ha vært dette barnet. Bent Aslesen giftet seg med Kari Rasmusdatter i 1690-årene, og i 1703 var de husmannsfolk under Skamarka på Tyrstrand. Tilnavnet «finne» synes Bent først å ha fått etter at han bosatte seg på Hiran. Denne oppklaringen kan vi takke slektsforskeren Sten Høyendahl i Hole for. Han har også vist at Karis mor, Marte Christoffersdatter, bodde på naboplassen Midtskogen, hvor hun var enke etter finnen Henrik Eskildsen (barnløst ekteskap).

Vi kjenner tre av barna til Kari Rasmusdatter og Bent Aslesen:

- Ole, husmann på Hiran 1730–1732, gift 1720 med Ingeborg Arnesdatter, minst én sønn Christian (født 1721).
- Rasmus (1688–1745), husmann på Hiran fra 1735 til sin død, gift 1723 med Tone Trondsdatter, minst fire barn: Anne (født 1723, fikk i 1747 en datter Ragnhild utenfor ekteskap med soldat Halvor Johansen), Kari (født 1729), Trond (født og død 1734) og Trond (født 1737, rorskar, bosatt i Bragernes da han døde i 1789, gift med Berte Eriksdatter, minst to sønner: Rasmus og Erik (Høyendahl 2011:51).
- Anders (ca. 1692–1732), død 40 år gammel.

At Kari Hiran utførte en bedrift av rikshistorisk betydning, er det liten tvil om. For den har hun endelig fått sin anerkjennelse. I 1956 ble en minnestein reist ved Benteplassen av Milorg-karene

i område 1424 Krokskogen, og Kari Hiran er siden kjent som Krokskogens første partisan. Bent døde i 1730, og Kari avstod da bygselretten til sønnen Ole mot at han skulle forsørge henne i hennes levetid. 10 år etter, i 1740, døde Kari Hiran. Både Kari og Bent ligger begravet på Hole kirkegård, men gravstedene deres er ikke kjent i dag.

KILDER/LITTERATURENVISSNINGER

- Bakke, Gudmund 2013: Hole bygdebok bind 6. Utgitt av Hole kommune.
- Daae, L. 1872: Norske Bygdesagn (Anden Samling). J.M. Cappelens Forlag, Christiania.
- Dunker, Conradine 1909: Gamle Dage. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, Kristiania.
- Eriksen, Anne 1999: Historie, minne og myte. Pax Forlag AS, Oslo.
- Færden, M. J. 1910: Kampene paa Hadeland og Ringerike i 1716. Hønefoss.
- Gran, T. O. 1906: Paal Pedersen Putten og hans slekt. Hønefoss.
- Hodne, Ørnulf 2006: For konge og fedreland. Kvinner og menn i norsk krigshverdag 1550–1905. Oslo.
- Holck, Per 2003: Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus i Norderhov kirke. Heftet Ringerike 2003.
- Høyvås, Elisabeth 2002: Den store nordiske krig på Bærums Jernverk. I Asker og Bærum Historielags årsskrift nr. 42/2002.
- Høyendahl, Sten 2011: Ringerikinger i kirkebøkene fra Bragernes. Hringariki 20 (1): 47–52.
- Malling, Ove 1777: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere. København.
- Palludan, Christian 1745: Ringerike og Hallingdalen amt. I: Norge i 1743. Opptrykk Solum Forlag, Oslo. 2005.
- Riiser, Rolf E. 2003: Anna Krefthing født Vogt skriver brev til kongen. I Asker og Bærum Historielags årsskrift nr. 43/2003.
- Solberg, Thorleif 1998: Etterkommere etter Hans Grenader søker opplysninger. Hringariki nr. 1/1998.
- Tveiten, Gunnar 1914: Hole herred. En bygdebeskrivelse. Kristiania.
- Tverran, Frank: Diverse artikler i Ringeriks-Avisa (www.ringeriksavisa.no).
- Yttri, Ole 2005: Pål Putten og Hans Grenader sin slekt. Hringariki nr. 1/2005 og 2/2006.
- Wiel, Ivar 1743: Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals fogderi. Trykt første gang 1802–05 i Topographisk Journal, Christiania. Opptrykk Moltzau & Co. Oslo 1970.
- Div. artikler Ringerikes Blad.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke (f. 1948) er cand.philol. med historie hovedfag. Han skrev i perioden 1996–2013 Holes nye bygdebøker i seks bind, og har forfattet en rekke lokalhistoriske artikler i Heftet Ringerike (redaktør 1992–95). I tillegg har han skrevet «Vang skole 75 år – skolehistorie fra Haugsbygda 1742–1992» (1992), Åsbygda skoles historie (1993), Osvald-gruppas historie på Ringerike (2000), Åskameratene U & IL's 75 års jubileumsberetning (2010), «Steinssletta kulturlandskap – en rapport om virksomheten 2009–2014» samt flere gårds- og slekts historier.

Her er det eldste skipet nyrestaurert. Vi ser sju av kvinneskikkelsene.

Skipene i Lunder kirke – langt fra havet, omgitt av skog på alle kanter

I Lunder kirke på Sokna henger det etter hverandre to store, staselige modell-seilskuter i taket over midtgangen. Helt fra den nye kirken ble tatt i bruk i 1761, har disse orlogsskipene seilt på tidens hav i denne kirken. At en innlandskirke har to skip som en del av interiøret, er sjeldent.

Egil M. Lerfaldet

Kirkeskip er en dansk-norsk tradisjon og er mer vanlig langs kysten vår enn inne i landet. Et skip kan være et symbol på så mangt, for eksempel som en menighet hvor Kristus står til rors, de troende er besetningen, masten er korset, og seilet er troen. Den hellige Ånd er vinden som driver skipet med Bibelen som kompass, og ankeret er symbolet for håp.

Med bølger på skroget

Det eldste skipet er merket med årstallet 1725. Det hang først i Vår Frelses kirke på Lundesgård (bygd rundt 1705/1706). Denne kirken hadde en mesen i holeværingen, prokurator og kirkeverge Anders Christensen (født på Frøyshov i 1673 – døde på Moe i 1747). Han var utrettelig i sin gjerning for å skaffe kirken penger til utstyr og vedlikehold. Han opprettet en gavebok

i 1709 for dette «fattige annex Lunder». Boken forteller om hans egne gaver og om gaver fra embetsmenn, bønder og kjøpmenn. Til og med Tordenskjold ga i november 1717 Lunder kirke en av sine skipsklokker!

Dette kirkeskipet ble gitt som gave til kirken fra Christensens to døtre (fra hans andre ekteskap), Tabitha og Christiana, og deres navn er malt på akter-

speilet. Han skriver i gaveboken: «Gud lade disse smaa Planter opvoxe Gud til ære, Forældre til Glede og omsider ævig salighed», dato 17. februar 1725. Det er 11 kvinneskikkelser plassert på dette skipet. Man mener de symboliserer de 11 000 jomfruene og deres brutale endelikt i legenden om den hellige Ursula.

Fregatt med 46 kanoner

Kirkesanger Viker skrev engang: «Både dette skib og det andet var blitt vanvyrdet og meget ilde medfarne ved kirkeparasjonen i 1882, men blev på kirkekassens bekostning istandsatt av snekker Gulliksen i Kristiania i 1901.»

I 2016 trengte de sårt en forskjøning, det var gått hele 115 år siden sist. For meg var det en stor ære å få anledning til å pusse opp og male undersidene på disse trofaste «tidsvitnene». De har århundre etter århundre vært tause vitner til at dalens innbyggere har vandret inn og ut, rett under deres kjøler. Også alle de som ble båret inn med livet framfor seg og tilslutt båret ut med livet bak seg. Blant disse var også mange av mine nære slektninger. Min tipp-tipp oldefar Jens Lurfaldet ble konfirmert her 2. oktober 1803. Skipene hang der også den gang, likeså da følgende av mine forfedre ble døpt: Tippoldefar Trond Lurfaldet i 1822, oldefar Johan Petter Lurfaldet i 1865, bestefar Martin Lurfaldet i 1893, far Knut Lurfaldet i 1914 og jeg selv i 1938.

Som 7-årig skoleelev under 17. mai-feiringen i 1946 var jeg i Lunder kirke. Jeg ble betatt av skutene som hang i taket. Det ble tent en modellbygger i meg da jeg beundret disse for første gang. Og det ble faktisk et helt liv med denne givende fritidsaktiviteten med mange spennende oppgaver i årenes løp.

Egil Lurfaldet arbeider med det yngste kirkeskipet i Lunder kirke. Kjennetegnet er en liten Dannebrog i akterskipet.

Anna Colbjørnsdatters skip

Egil Torgersen skrev i Ringerikes Blad 20. august 1998 om en spennende kirkehistorie som sier at Anna Colbjørnsdatter engang i tiden har vært eier av Lunder kirke! Jeg siterer litt derfra: Kirken i Lunder var først anneks under Hole kirke, før den ble

anneks under Norderhov i begynnelsen av 1600-årene. Etter reformasjonen eide kongen kirkene i Norge. Men i 1722 ble kirkene i Norderhov, Haug, Lunder og Viker solgt til sogneprest Daniel Ramus. Da han døde i 1727, arvet hans mor Anna Colbjørnsdatter kirkene.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Lunder menighetsråd 2011: Lunder kirke 250 år, billedhefte. Sokna.
- Schutter, H.K. 1961: Lunder kirke gjennom tidene. Utg. av Lunder menighetsråd ved kirkens 200 års jubileum. Sokna.
- Torgersen, Egil 1998: Spennende kirkehistorie, Ringerikes Blad 20.08.1998.

FORFATTEROMTALE

Egil M. Lurfaldet er født 1938 på Sokna. Han tok realskole 1952/55 og jernbaneskole med telegrafistutdanning 1961/62. Ansatt ved NSB fra 1955 med tjeneste på flere stasjoner, flest år ved Vikersund, Hen og Hønefoss. Pensjonist fra 1998 og har nå tid til å dyrke flere interesser i tillegg til modellbygging, blant annet filateli og nyheter fra naturvitenskapens områder.

Informanten Engebret Askjems (1808–1881) gravsted ved Norderhov kirke er herjet av tidens tann, og teksten er ikke lenger så lett å lese. Gravstedet ligger ikke så langt fra hovedinngangen ved kirkemuren.

Den talende stenstøtte – et enestående ringerikseventyr

Det er en kjent sak at knapt noe område her i landet leverte flere bidrag til Asbjørnsen og Moes samlinger med norske folkeeventyr enn ringeriksbygdene Hole og Norderhov.

Det skyldest selvfølgelig at tradisjonsmiljøet for denne type folkediktning var uvanlig rikt, men uten en så lokalkjent, kyndig og aktet sambygding som Jørgen Moe til å skrive dem opp, ville mye gått tapt for ettertiden.

Ørnulf Hodne

Det er en lang rekke forskjellige eventyr fra Ringerike som hører til de mest kjente og folkekjære vi har: «Hver synes best om sine barn», «Gjertrudsfuglen», «De tre mostre», «Jomfru Maria som gudmor», «Herreper», «Enkesønnen», «Tro og Utro», «Askeladden som kappåt med trollet», «En frierhistorie», «Somme kjerringer er slike»...

Sjeldent og eiendommelig eventyr

Det sier mye om mangfoldet i denne fortellertradisjonen at vi blant alle opptegnelsene finner noen av de mest sjeldne og eiendommelige eventyr i Norge, eventyr som det er vanskelig å finne paralleller til og plassere innenfor det internasjonale typeregisteret (AT-systemet). De ble ikke tatt med i «Norske folkeeventyr» og er derfor

ganske ukjente i dag. Et slikt unikum er legendeeventyret «Den talende Steenstøtte», som Jørgen Moe skrev opp ca. 1840 etter husmann Engebret Christiansen Askjem («Spitulanus») fra plassen Askjem i Norderhov, et underbruk under Mo gård. **Oppskriften har aldri tidligere stått på trykk i sin originalversjon og presenteres nå i Heftet Ringerike.**

Udatert og forkortet sideform

Til denne fortellingen finnes bare én sideform, en udatert oppskrift med ukjent håndskrift stedfestet til Ringerike eller Gudbrandsdalen (NFS Var. C, 32.) Det finnes ingen tydelige internasjonale paralleller, og i Norsk eventyrkatalog (The Types of the Norwegian Folktale, 1984) er de under tvil registrert som varianter av legende-eventyret AT 826: Mannehausen: «A man entertains a skull, which accompanies him and laughs three times: at wood-chopping, when the doors are marked with a cross on Christmas Eve, and in the church. Afterwards the skull tells why it laughed. In the church it saw the devil write down on a hide the names of those who were asleep.» (s. 174.) Men bortsett fra djevlesynene som får den døde til å le, er det lite de to fortellingene har til felles. «Mannehausen» er for øvrig representert med 17 oppskrifter i Norsk eventyrkatalog, og har vært godt kjent både i Sør- og Nord-Norge.

Var. C, 32, har overskriften «Om tre Studenter, som ikke vilde gaae hjem», og er en forkortet versjon av Engebret Askjems legendeeventyr:

Der var engang tre Studenter, som kom til en Kirkegaard. Da de kom lige for Kirkegaarden, sagde den Ene: Gud glæde alle de Sjæle, som herunder hviler sine Barn.» «Ja, det Gud høre og gjøre,» svarede den andre. «Gud løner Enhver efter sine Gjerninger,» tilføiede den tredie, og saa blev han staaende som en Saltstøtte. Da Præstekonen fik see denne Saltstøtten syntes hun den var saa vakker at hun maatte faae Lov til at sætte den ind i Kjøkkenet for at hænge... og Slæver paa den og det fik hun da Lov til. Nu fantes der en Kokkepige i Præstegaarden som var saa gudfrygtig at hun læste og sang hver Aften, naar de øvrige havde lagt sig. Men hvergang hun begyndte at læse og synge begyndte Støtten at læ af alle Kræfter, og saa spurgte Kokkepigen ham hvorfor han lo. «Jo,» svarede han, «hvergang du begynder at læse og synge flygter alle de underjordiske du (?) af Huset. Nogle ere halte, ere ellers Krøblinger, og da alle ville først komme ud, løbe de hverandre omkuld i Døren, og det er saa løierligt at see paa, at jeg nok maa læ.

Moes originaloppskrift

Jørgen Moes originaloppskrift etter Engebret Askjem (NFS, P. Chr. Asbjørnsen III, 23–29) er en mer helhetlig og motivrik versjon, og bærer tydelig preg av å være meddelt av en dyktig forteller, - både «Gudbrand i Lia» og «Om Nordenvinden», hovedfortellingen til «De tre prinsesser i Hvidtenland», er populære eventyrperler Moe fikk gleden av å skrive opp etter ham, men i motsetning til disse ble altså «Den talende Steenstøtte» lenge både gjemt og glemt:

Der gik 3 Studenter over en Kirkegaard – den første sagde: «Her have Mange født i Herren!» «Det skulle vi haabe», sagde den Anden. «Enhver efter sine Gjerninger», sagde den Tredie, og strax blev han forvandlet til en Steenstøtte. Der stod den i mange Herrens Aar, lang, lang Tid.

Endelig kom der langt om længe en ny Præst, som ikke vidste hvad dette var for en Støtte som stod paa Kirkegaarden. Han syntes den var passende til at sættes i Kjøkkenet og hænges Vadskeklud og Tvarer paa, saadan som den stod og sprigte med Armene og den blev da sat ind.

En Tid efter kom der en gudfrygtig Kokke til Præstegaarden, som hver evige Kveld, naar hun havde stelt sig, gjorde Bønn. Men engang Pigen læste Fadervor og kom til det Sted: men led os ikke udi Fristelse! loe Steenstøtten saa koldt. Saa tænkte Pigen: det maa jeg sige Faer, Han veed vel Raad, og det gjorde hun. Præsten vilde i Førstningen ikke troe hende, men da hun tiggede og bad ham, saa gik han ud i Kjøkkenet næste Aften, hun var færdig at holde Bøn; og aldrig før kom Pigen til det Sted: men frels os fra det Onde, førend Støtten lo saa koldt.

«Hvad leer du ad?» spurgte Præsten og gik bort til den. «Aa» – sagde Støtten – «her er saamange Djævler («Usynlige?») og den ene er halt. Naar da Kokkepigen siger: frels os fra det Onde! saa skal de skynde sig ud, men i Døren tumler den Halte overende og alle Smaa-djævlene ovenpaa ham, det seer sagtens løierligt ud.» «Men hvorledes kan du tale, som er en Steen?» spurgte Præsten. Saa fortalte Støtten sin Historie og Præsten tænkte paa Raad.

Næste gang det var Gudstjeneste bar de Støtten ud paa Kirkegaarden igjen og saa bad hele Menigheden for den, og i det samme Præsten sagde: Amen! faldt den sammen i Jord, og saa begrov de den i Kristen Jord, der den stod.

Hva skjedde?

Moe hadde flere grunner til å ekskludere denne fortellingen fra eventyrprosjektet. Her var lite som minnet om et folkeeventyr i miljøskildring, karakter typer og tematikk, og andre tradisjonsbelegg manglet. Det har derfor vært en vanlig oppfatning at oppskriften etter Engebret Askjem ble «gravlagt» i arkivet.

Nå viser nye kildegranskinger at dette bare varte til 1876, for da ble «Den talende Stenstøtten» trykket i den norske utgaven av bladet «Hjemmet og Skolen», med underteksten «Et Sagn ved M.» Det er mest sannsynlig at M står for Jørgen Moe, som på det tidspunkt var biskop i Kristiansand, og kanskje derfor ønsket å være anonym. Samtidig må han ha ment at fortellingen var så interessant og spesiell at den burde offentliggjøres og bli bedre kjent.

Det kan muligens også forholde seg slik at det var Moltke Moe som publiserte farens originaloppskrift etter Engebret Askjem, etter selv å ha foretatt noen veloverveide tekstforbedringer. Moltke Moe var 17 år og bodde dels i Kristiania og dels på Ringerike, og var allerede sterkt engasjert i mytologi og folketradisjon. Det skulle gå ytterligere 140 år før Jørgen Moes originaloppskrift kom på trykk for første gang, i denne artikkelen. Hvorom allting er, her er s a g n e t om «Den talende Stenstøtten» slikt det ble trykket i «Hjemmet og Skolen» i 1876:

Der var engang tre Studenter, som sent en Kveld skulde gaa over en Kirkegaard, og paa denne Kirkegaarden var der en Mængde Grave, baade store og smaa. «Her sover mange født Herren,» sa den ene Studenten. «Ja,» svarede den anden, «det skal vi haabe.» «Pyt! enhver efter sine Gjerninger,» mente den tredie. Men netop som han havde sagt det, kjendte han, han blev saa isnende kold, det var mest, som han var tælen helt igjennem; og da de andre rigtig skulde se til, var han bleven en

Stenstøtte. Der stod den nu i mange Herrens Aar.

Lang, lang Tid efter kom en ny Præst til Bygden; han vidste ikke, hvad det var for en Støtte, som stod der ude paa Kirkegaarden; men han syntes, den kunde være høvelig til at sætte i Kjøkkenet og sætte Vaskeklude og Tvarrer paa, slik den stod og sprikte med Armene. Derfor tog han den til det, han.

Men paa den Tiden havde han en gudfrygtig Kokkejente i Tjenesten sin, og hun brugte at gjøre Bøn hver evige Kveld, naar hun havde stelt fra sig. Men hvergang Jenten læste Fadervoret sit og kom til det Sted: «Men fri os fra det onde», lo Støtten saa forunderlig. Jenten blev rent ræd, hun, og tænkte: «Det maa jeg sige til Far; han ved vel Raad»; og det gjorde hun da ogsaa. Men Præsten vilde ikke tro hende; det var bare Tøv og Tant alt ihop, sagde han.

Langt om længe tænkte han da, han skulde komme og se, hvordan det hang sammen. Og saa gik han ud i Kjøkkenet næste Kvelden ved det Leite, hun var færdig til at holde Bøn. Men ikke før havde Jenten sagt: «fri os fra det onde», før Støtten lo, saa hun, som bad, mest blev fælen. «Hvad ler du af?» spurgt Præsten og gik bort til den. «Aa», sagde han, «her er saa mange Djævla her, at det yr' og kryr i alle Kroge, og den ene er halt. Naar saa Kokkejenten siger: «fri os fra det onde», saa skal de skynde sig ud da, maavide; men i Døren ruller den halte overende og alle Smaadjævlene ovenpaa ham, saa det sagtens er at le af», sagde den.

«Men hvordan kan du snakke, som er en Sten, da?» spurgt Præsten. Jo, saa fortalte den da, hvorledes det havde sig. Da Præsten havde hørt det, saa begyndte han at tænke paa Raad, og næste Prækedag tog han Stenstøtten ud paa Kirkegaarden igjen, og saa bad hele Menigheden for den, og idet samme Præsten sagde Amen, sank den sammen til Støv; saa begrov de den i kristen Jord der den stod.

Tre hovedmotiver

Ser vi på innholdet i beretningen, består det av tre hovedmotiver som hver for seg og samlet minner om den type forkynnelse vi finner i middelalderens mange «eksempelsamlinger», og som etterhvert bød på et broket fortellerstoff:

- 1) Folk skal vise respekt for kirkegården og de som ligger der. Det straffer seg å spotte/harselere med de døde. Studentens skjebne er et advarende eksempel på hvor galt det kan gå. Jæmfør teksten i 1. Mosebok 19: 26 om Lots hustru som ble til en saltstøtte da hun brøt forbudet mot å se seg tilbake.
- 2) Hans skremmende og synske budskap fra underverdenen viser at djævelskapet er til stede også der en minst skulle vente det, nemlig i prestegården.
- 3) Bare det troende, gudfryktige sinn som kokkepiken representerer, har makt til å fordrive fandenskapet og forløse «gjenferdet» (steinstøtten) fra forbannelsen.

Informanten

Engbret Askjem (1808–1881) delte sin gåtefulle viten med en lydhør Jørgen Moe under deres møte på Ringe-

rike en dag for nesten 180 år siden. Kort fortalt var han «ægte Børn» av Christian Enersen Aschim, husmannsønn fra Enebakk, og husmannsdatter Anne Johannesdatter, født og oppvokst på Mo-bruket Askjem (Askim) i Norderhov. Denne eiendommen var husmannsplass under gården Mo i Hole fram til 1893 (Bakke 2002: 73–74).

Det gode forholdet mellom Moe-familien og husmannsfolket på Askjem ga Jørgen Moe rik anledning til å bli kjent med Engbret og slektningene hans, og kanskje var det flere av dem som kunne fortelle eventyr. Om «Spitulanus» (Engbrets oppnavn) sier kildene at han vokste opp og ble boende på Askjem i mange år; men i mannskapsrullene for Ringerike kompani 1834 karakteriseres han som «svagelig», og det er nok grunnen til at han lenge livnærte seg som skomaker, før han på sine eldre dager ble husbestyrer på storgården Stadum i Hole med ansvar for å skaffe til veie de daglige matforråd huset trengte.

Når han forlot denne tjenesten og flyttet tilbake til Norderhov, vet vi ikke. Da han døde i 1881, ble dødsfallet innført i kirkeboka her, men det skjedde under et opphold i Kristiania. Dødsmeldingen har nemlig denne ordlyden: Død 23. des. 1881, begr. 31. des. Ungkarl Engbret Christiansen Askim, f. 1808. Opholdsted: Christiania – Tøiangaden. Begravelsen fant sted fra Norderhov kirke. Den som vil vite mer om hans slekt og vita, og om de andre identifiserte Ringeriks-informantene til Jørgen Moe, kan lese om dette i Hodne (1979: 78–99).

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aarne, Antti og Stith Thompson 1973: The Types of the folktale: a classification and bibliography. Helsinki. (FF Communications 184.)
- Alver, Brynjulf, Olav Bø, Reimund Kvideland og Mortan Nolsøe 1969: Norsk eventyrbibliotek, b. 2: Ridder Skau og jomfru Dame. Eventyr fra Ringerike. Oslo: Samlaget.
- Bakke, Gudmund 2002: Bygda og folket. Bosettingshistorie i Steinsfjerdings. Hole bygdebok bind II. Hole kommune.
- Hjemmet og Skolen 1876: Den talende Stenstøtte. Et Sagn ved M, s. 183. Nasjonalbiblioteket i Oslo.
- Hodne, Ørnulf 1979: Jørgen Moe og folkeeventyrene. En studie i nasjonalromantisk folkloristikk. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hodne, Ørnulf 1984: The Types of the Norwegian Folktale. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moe, Jørgen ca.1840: Den talende Steenstøtte. Oppskrift etter Engbret Askjem. NFS (Norsk Folkeminnesamling) P. Chr. Asbjørnsen 3, 23–29. Om tre Studenter, som ikke vilde gaae hjem. Udatert og anonym oppskrift fra Ringerike eller Gudbrandsdalen. NFS Var. C, 32.

FORFATTEROMTALE

Ørnulf Hodne (født 1935) ble i 1978 dr.philos. på en avhandling om Jørgen Moe og folkeeventyrene: informanter og utgivelsesprinsipper. Siden 1986 har han vært statsstipendiat til han ble pensjonist i 2005. Hodnes forskning har foregått innenfor et bredt felt, og av særlig betydning er hans The types of the Norwegian folktale (1984). For allmennheten er han nok likevel mest kjent for sine bøker om års- og livshøytider.

6. klasse 1980–81 ved Kirkeskolen. Sittende foran fra venstre: Øivind Schnäll, Gunnar Robertsen, Elisabeth Strande, Tor Holmen, Elling M. Lien, Rune Øverstad. Elever bak fra venstre: Truls Heimdal, Gunnar N. Larsen, Jon Halvorsen. Lærere fra venstre: Marit R. Imsgard, Kjell Larsen, Gerd Nordvik, Olaug Bjørnstad, Bertha Hovde, Thea Anmarkrud. Elever som begynte i 1. klasse i 1975 og som ikke er med på bildet: Tina Pettersen, Anja Monica Heiertz og Frank Roar Svendsen.

Kirkeskolen for 40 år sia

Vi går over Ringåsen, jeg og mor mi. Hu triller den nye sykkel'n sin som far min har kjøpt. En gul kombisykkel med to gir i navet og ovalt bagasjebrett, den blei kalt fru Lien.

Elling Felefransen Vistekleiven

Det er den 19. august i 1975. Min første skoledag. Seinsommer'n har satt preg på lauvet. Det er blassere i fargen, men det er fortsatt godt og varn't vær. En sommerlig vind stryker igjennom panneluggen min der jeg sitter på bagasjebrettet, og vi triller forbi Høningsvingen Landhandleri, videre forbi Ringvoll helt ned te Kirkeskolen ovafor Norderhov kirke.

Skolebygningen

Den hvite bygningen virker enorm der vi står på plassen foran det røde stabburet med uthuset bakafor. Jeg trækker mor mi hardt i handa der en overveldende følelse av nytt strømmer igjennom meg. Vi møtes av ei pen og blid frøken som sier a hetter Jorunn Strømsodd. Jeg og de andre eleva blir vist inn i klasserommet hvor kateteret

og en diger svartomm setter et gammalt preg. Det står en navnelapp på hver pult, vi ska finne plassa våres.

Bedekking

”Dø Frøken, veit du hva bedekking er for no'?” Stemmen kommer fra en som sitter noen plasser lenger foran på rekka ved sia ta meg. Jorunn kikker både paff og forundra ne' på gutten med den modige stemmen. ”Neei,” sier hun litt prøvende og er unektelig litt forbausa over spørsmålet fra førsteklasingen. ”Jo, det er når rānan legger seg oppå purka også blir'e unger a det.” Ikke no mer ā si om den saken. Jeg og'n Truls fant tonen med en gang.

Barndomsminner fra ei passert tid av skoledager i livets vår dukker glimtvis opp igjen her jeg sitter og skriver. I friminuttene slo vi ball, leika sisten, sparka fotball, eller dankern mot uthusveggen. Til frøken ringte i den gamle bjella på veggen, og vi måtte stille opp, før vi gikk inn til neste time.

Dasstømmer'n

”Dasstømmer'n” kom en gang i uka for ā tømme bøttene på utedoene, og det var med intens iakttagelse og nysgjerrig forundring vi betrakta seansen.

Gymsal hadde vi ikke. Det tok en fem minuttspasertur til Njardarhov for ā ha kroppsøving inne den gangen. Vi hadde Svein Roger Eriksen i gym. En gang tok han oss med på skogstur med

hjemmelaga prārievoign, no som særlig vi gutta syntes var toppers!

På baksia ta skolen var det et stort epletre med søtepler som blei flittig besøkt. Jeg og'n Rune hang my' i sammen, ofte etter skoletid dro vi opp te skolen for ā sparke fotball på plassen. En dag i uka gikk vi på barnemisjon, der fikk vi så god sjokoladecake.

Hønen Handel

Og når fredag'n kom og siste timen var over, var vi ofte innom Hønen Handel. Der fantes det salte og sure bomber til fem øre støkket.

Det var Kjell Larsen som var rektor den gangen. Han var faren til Gunnar Normann som gikk i klassen min. De bodde i andre etasje på Kirkeskolen, Gunnar trengte bare gå ned trappa te klasserommet. Jeg husker det kunne være kaldt vinterstid, før det blei ordentlig varme i svartommen.

Jeg minnes flere barndomsvenner som nå dessverre er gått bort. Det sanses ei reise på gjengrodde stier. I tanker og enkelte glimt erindres sterke bånd mellom kamerater.

I 1977 vart det overgang til den nye Kirkeskolen. Den gamle skolen blei rivi, og det blei lettere på mange måter for både lærere og elever, sjøl om minnene fra den gamle Kirkeskolen er dom jeg husker aller best!

FORFATTEROMTALE:

Elling Felefransen Vistekleiven (født 1968) er dikter og forfatter og bor i Ringåsen. Han har gitt ut seks diktsamlinger og to CDer. Den siste boka kom i 2012 og heter Alvor for verden. Den er en sonettkrans og tonesatt av pianist Per Sigbjørn Kravik. CDen ble utgitt av Lien og Kravik i 2013.

Sverre Nymo på jobb i Fremtiden på 1950-tallet. I bakgrunnen skimtes Bjørge Lillelien (Tuten) da de begge jobbet i Fremtiden.

Sverres far, Nils Nymo og opprinnelig fra Nymo ved Hønefoss, giftet seg med Hanna fra Reinli i Valdres. Paret skaffet seg Storbråtan, og til verden kom i tur og orden Johan, Bjarne, Harald, Sverre, Jørgen, Frank og Kjellaug. Det ble en barndom fylt av lek og jobb i skjønn forening, og det var aldri stille der i heimen med seks gutter og lillesøster. Alle hadde livlig fantasi og stor utforskertrang, og det ga nok mor Hanna både gråe hår og mye glede.

Tidlig i tjeneste

Sverre begynte i «tjeneste» etter konfirmasjonen, som vanlig var den gang og fikk arbeid på gården Øderå i Hole. Allerede før konfirmasjonsalder var skrive- og fortellerinteressen til stede i rikt monn. Han jobbet et par sesonger i skauen, mens han stadig sendte inn små historier til forskjellige tidsskrifter. Og det han sendte, det ble tatt inn.

Mens han tjente på Øderå, traff han sin Sigrid, som var den midterste av fem barn på nabogården Nedre Gile.

Sverre Nymo

– en sliternes talsmann

Sju barn, seks gutter og en lillesøster, vokste opp på småbruket Storbråtan på Bårnås på Sokna. Noen ble lokalpolitisk engasjert, ja Johan og Bjarne ble til og med ordførere, mens nummer fire i rekken, Sverre, hadde skrivekløen i seg. Og det ble et langt liv med engasjement i både aviser og tidsskrifter.

Anders Skrataas

Sigrids foreldre ble gjennom sin åpenhet og varme og inkluderende væremåte en slags reservefamilie for de unge gutta som tjenestegjorde i nabolaget. Sverre og Sigrid forlovet seg i 1948 og giftet seg i juni i 1950. De bodde den første tiden på Gile.

Journalisten

Sverre Nymo fikk et langt journalistisk liv og hadde sitt virke i Ringerikes Blad og i Fremtiden både i Drammen og på Fremtidens lokalkontor i Hønefoss og Ål. Han skrev mye frilansartikler for Alle Menn, Vi Menn og forskjellige andre ukeblader.

Som journalist er det ikke få kommunestyremøter og formannskapsmøter han har dekket rundt om i Buskerud. En tid bodde familien på Lierstranda ved Drammen, senere på Ask og så i «Hattemakerblokka» ved Vesternbakken. Omkring 1966 flyttet familien til Drammen, men han var ringeriksgutt hele livet.

Kooperatøren

De godt voksne vil nok huske Sverre fra hans tid i Kooperatøren, senere Vårt Blad, bladet til Norges Kooperative

Landsforening. Der slapp han til med sine mange og populære artikler om samfunnets slitere, som slett ikke alltid befant seg blant samfunnstoppene. Sverre beskrev menneskene han traff, og fant det interessante og personlige ved dem. Og dette var lenge før «Anna i ødemarka» gjorde denne reportasjeformen mer vanlig. Han ga uttrykk for at det var de vanlige menneskene, sliterne og de litt eksentriske som lå hans hjerte nær.

Det var ikke bare egen skrivning som opptok Sverre. Han var svært glad i å lese hva andre skrev, og han var en anerkjent bokanmelder.

Familieliv

Sverre ble født 4. juli 1921 og døde 27. januar i 2005. Sammen med Sigrid fikk han barna Bente Kristin i 1951, Runar i 1953 og Ragnar i 1957. Det ble seks barnebarn etter hvert, og han var barnebarnas aller beste venn. Han var hjertelig til stede for dem, både som historieforteller og høytleser, hadde godt humør og var en skøyer. Han hadde evnen til å følge med i tiden. Sverre var i høy grad barnebarnas «far» også. Han fikk sin oppvekst ved skogkanten, og han trivdes i skog og mark hele livet.

KILDER

- Denne omtalen av Sverre Nymo er basert på opplysninger gitt av hans barn Bente Kristin, Runar og Ragnar.

FORFATTEROMTALE

Anders Skrataas (født 1941) er utdannet som typograf. Han har arbeidet i Ringerikes Blad, først som typograf fra 1966 og fra 1976 som journalist, til han gikk av som pensjonist i 2008. Han har engasjert seg ivrig i lokalhistorie og forfattet en rekke jubileumsskrifter, blant annet «Norderhov Sogneselskap 200 år» som ble utgitt i 2011.

Foto: Sverre Nymoens

Knut og Jørgines barnebarn, Kari, fikk være med på bildet da Sverre Nymoens var på besøk på Brentebråten i 1956.

Brentebråten – *der elva var gårdsveien*

«Ishavet tapte for elvebrus og skogens sus. 84-åring i Ådal har vært «i elva» i 65 fløtersesonger. Og 55 vintre i tømmerkogen. Til våren begynner han gjerne i elva igjen.»

Artikkelen ble skrevet i 1956 av journalist Sverre Nymoens etter at han besøkte det veiløse småbruket Brentebråten på vestsiden i Ådal sammen med daværende ordfører Ole Nilsedalen.

Sverre Nymoens

Opprinnelig var han fra Øvre Eiker, men var knapt tyve år da han kom til Ådal. Knut Olsen het han da. Senere tok han navnet Brentebråten, etter eiendommen som nå i så mange år har vært hans hjem. Den har en pen beliggenhet like ved elvebredden – på vestsiden.

På østsiden av elva ligger Grønvoldmogrenda, ikke langt ovenfor Hen. Og det er ikke bare i navnet han er blitt Ådøling. Etter de omkring 65 år som er gått siden han kom hit, er det ingen som ser på han som innflytter.

Men ennå kan det jo hende at tankene tar seg en tur til Eikerbygda. Der var det at han for første gang fikk en smak av fløterlivet – 16 år gammel. Og elver og tømmer er det som har skrevet hovedkapitlene i hans livs arbeidsbok. Hittil har han 65 fløtersesonger bak seg – 64 etter at han flyttet til Ådal. Og så har han noe sånt som 56 vintre i skogen med tømmerkjøring. Med kjøringen sluttet han da han for 9 år siden overlot eiendommen til sønnen Kåre.

Vi tror knapt at noen med større rett enn Knut Brentebråten kan dekoreres

med betegnelsen arbeidets adelsmann. For arbeidet har han gjort bokstavelig talt all sin dag, og arbeider gjør han hver dag også der han går i sitt 85. år. Ja, han blir 85 år den 12. mars i 1957.

Veiforbindelse

Der ser jeg at han Knut har møtt opp, sa Ole Nilsedalen den dagen vi ruslet gjennom Grønvoldmogrenda og ned til elva. Ordføreren tar gjerne en tur til de eldste for å slå av en prat. Det er besøk som blir satt pris på. Og oftest er turen kombinert med et ærend. Som denne gangen når det er spørsmål om å skaffe

folkene på Brentebraåten skikkelig adkomst til bygdeveien – en strekning på ca 3,5 km. Og formannskapet ser med velvilje på denne, som tidligere på så mange andre lignende saker.

Jeg kan ro for deg, sa Ole Nilsedal, da vi hadde tatt plass i båten, som i løpet av natten hadde fått en staffasje av vinterens første snø.

Å nei, jeg kan da ro sjøl, lell! sa fireogåttiåringen – Jeg har tenkt å «sette på» til våren igjen også, hvis helsa holder, og da er det bra å holde seg i form, la han til.

«Sette på» - det betyr at han har tenkt å være med i fløtningen neste år også. Med rolige åretak førte han båten over elva, som her breier seg riktig godt. Ingen har tall på hvor mange ganger han har rodd over her. Men så kjenner han også elva, både når den er pen og pyntelig, og når den er flomdiger og tung å ta seg fram på.

Åtte sønner og to døtre

I eget hus på Brentebraåten sitter Knut og hans kone – Jørgine – trygt og godt på sine gamle dager. I hovedbygningen bor sønn, sønnekone og barnebarn. Åtte sønner og to døtre har gått fram på rad i Knuts og Jørgines fotefar. Den ene sønnen er ikke mer. En god tilvekst har familien fått i 21 barnebarn og 3 barnebarns barn.

På veggen i stua hos de to gamle taler gamle og nye familiebilder sitt minnerike og kjære språk. Dette er en av de stuene det er godt å komme inn i, og snart gikk praten om løst og fast, mens en pusekatt malte i doven velvære i en stol, en liten gromjente som heter Kari stelte omsorgsfullt med dukken sin – mens mor i huset fikk det til å putre i kaffekjelen.

Han hører ikke så godt lenger han Knut, men ellers klager han ikke. – Noe må det være når en er så langt opp i åra, det er ikke annet å vente, sier han som riktig er. Og Jørgine med sine 74, stiller fortsatt både godt og vel i sitt eget hus.

16 kroner måneden

Før Knut kom til Ådal, gjorde han en omvei om Ishavet, som dekksgutt på en skute som het «Franklin», og med

– Å nei, jeg kan da ro sjøl, lell, sa 84-åringen da journalisten fra Fremtiden og ordfører Ole Nilsedal kom på besøk i 1956.

en hyre på 16 kr måneden. Det ble med den ene turen. Løfte om hyre som matros på neste tur, lokket han ikke noe større. I stedet gikk altså turen til Ådal, her han straks stiftet bekjentskap med brøtningseilva Væla. Siden har han vært med i tømmerfløtingen i både Vestre og Østre Slidre og Begnaelva nedover, men mest i Ådalselva. Strekingen fra Søndre Semmen til Kølabbånn kjenner han like godt som sin egen bukse-lomme, og her mener han å fortsette til våren også. Det er bare en som kan nekte meg det, sier han, og tenker på den som styrer med liv og helse.

Det er lang fløtningssesong her i Ådalselva. Fra mai måned og til det

begynner å smake av vinter. Litt av hvert har Knut å berette fra sitt lange fløterliv. For eksempel om dårlige hytter fulle av lus. Tusen ganger bedre var da å ligge ved stokkvarmen, mens elvesuset fulgte en inn i en hardt tiltrengt søvn. Ja, det var i gamle dager.

Siden er det så mye som har blitt anderledes og bedre. Ikke minst når det gjelder lønn og arbeidstid. 2,50 kroner for 10 timers dag var ikke akkurat mye å svinge tømmerhaken for, for den som hadde mange munnar å mette. Da var det bra med en jordvei i ryggen, slik som Brentebraåten. Til gjengjeld krevde den sitt arbeid – jord skulle dyrkes og ny jord brytes.

Kart: www.norgeskart.no / Kartverket

Brentebråten var veiløst fram til 1960, og båten var framkomstmiddel fra Grønvoltsmoen.

Venn med elva

I dag er det på eiendommen både traktor, treseverk og andre motorer og maskiner som gjør arbeidet lettere.

Har du alltid vært godvenner med elva i alle disse årene? Det har i alle fall aldri gått liv med, der jeg har vært. Men du vet – det kunne være på nippet i blant, når en måtte henge i bergbolter og sånn etter den ene armen, og med den andre hogge tømmer som hadde «satt» seg. En gang holdt jeg forresten på å reise i Hensfossen. Sent på kvelden var det og mørkt. En som het Olaves Hansen fikk tak i jakkekraven min i siste liten, da jeg lå i vannet og kjente strømmen tok tak i meg.

Men vennskapet mellom Knut og elva har bestått mange prøver siden den gang, og likeledes vennskapet mellom han og skogen. En tur dit, hører også ennå med til hans beste stunder.

Hvis det gamle ordtaket om at morgentund har gull i munn skulle tas helt bokstavelig, så burde Knut Brentebrå-

ten være en meget velholden mann. For den karen har aldri vært noen syvsover. I 3 – 4 tiden om morgenen (eller om natta, om en vil) har han vært på plass ved elvebredden eller i båten. Og i tømmerkjøring så kom han med første vendingen når de andre kjørerne så vidt hadde svelget kaffetåren og var på vei innover. Men så somlet han ikke om kvelden heller. Gjerne krabbet han til køys ved syv-tiden. Fortsatt fyller han dagen med mange gjøremål, og skulle det hende at han ikke direkte har noe å gjøre, ja- så finner han heller på noe.

Vel mye av det gode

Det er nå så alt for mye av det gode, det da, sier kona hans. Hun liker ikke noe større at han driver i båten og elva nå – men det er ikke verdt å prøve å nekte! sier hun, klok av erfaring. Nå håper Knut at det må bli noe av veien fram til Brentebråten, så det kan bli litt lettere for dem som nå er unge på gården, enn det som har vært for de to som er gamle. De ønsker ikke noen det slitet de selv har hatt, for å få fraktet smått og stort til og fra eiendommen.

Det er blitt alt for mange turer over elva, i alt slags vær og under alle slags forhold. Nå er det ingen greie på isen heller, etter reguleringa.

Et hardt håndtrykk av en senete, arbeidsslitt neve er en av de tingene en husker. Han Knut ga oss et slikt minne med på veien da vi skilles ved elvebredden. Så puttet han neven i votten igjen og grep om årene. Han bærer ingen medalje på jakken, men likevel er det lett å se at han hører til en aktet og æret adelsstand: Arbeidets adelsstand.

KNUT BRENTEBRÅTENS FAMILIE

Knut var født 12. mars 1872 og døde 21. februar 1961. Jørgine var født 15. februar 1883 og døde 26 desember 1963. Jørgine var datter og eneste barn på Brentebråten. Jørgine og Knut fikk 10 barn, 8 gutter og 2 jenter i tidsrommet 1902–1926. Alle stiftet familie, og i 2012 var slekta økt til 265 personer etter de to. Alle barna er døde. Den siste døde i 2014.

FORFATTEROMTALE

Sverre Nymoene (1921–2005) vokste opp ved Bårnås på Sokna i en søskenflokk på seks gutter og en jente. Han jobbet et par sesonger i skogen, men begynte tidlig å skrive. Som journalist arbeidet han i avisene Fremtiden og Ringerikes Blad og han var i mange år ansatt i NKL-bladet Kooperatøren/Vårt Blad. Han skrev dessuten mye freelance for forskjellige ukeblad og var særlig opptatt av å skrive om sliterne og de litt eksentriske menneskene. Teksten er ordrett slik Sverre Nymoene skrev i Fremtiden 03.11.1956. Artikkelen er tilrettelagt for Heftet Ringerike av pensjonert journalist Anders Skrataas.

Samtidig kolorert kopperstikk som viser uniformen til 2. Oplandske Infanteriregiment. Etter Bertram (1763).

Ringerikinger som soldater i Holstein

1758 til 1764
– Infanterister

Mange ringerikinger tjenestegjorde i «Tysklandsbrigaden», de norske styrkene som i årene 1947 til 1953 var stasjonert i Tyskland. Dette er vel kjent. Mindre kjent er det at det også var soldater fra Ringerike i Tyskland, nærmere bestemt Holstein, to hundre år tidligere.

Per Terje Norheim

Forholdet mellom Danmark-Norge og Russland hadde i første halvdel av 1700-tallet i perioder vært meget spent. Da grev Peter Ulrich av huset Gottorp ble utropt som russisk tronfølger, fryktet den dansk-norske kongen Fredrik den femte at Peter ville gjøre krav på deler av, eller hele, Slesvig-Holstein som da var dansk. For å beskytte rikets sydlige grense utgikk det derfor 3. mai 1758 en kongelig ordre om delvis mobilisering både i Danmark og i Norge for å stille en hær i Holstein.

Fra Norge skulle det sendes fire eskadroner dragoner, to gevorbne (vervete) infanteriregimenter og fire bataljoner fra de nasjonale infanteriregimenter. Plikten for den enkelte mann til å

beskytte landet i ufredstider, er fastlagt allerede i Magnus Lagabøtes landslov, og ble fornyet i den såkalte landevernsbolken i Kristian den fjerdes norske lov fra 1604. Her blir hver mann mellom 16 og 60 år pålagt å holde seg med våpen til landets forsvar.

Ringerikske kompani

Ved opprettelsen av den norske hær i 1628 ble den organisert slik at 4 fullgårder utgjorde en legd som til sammen hadde plikt til å stille en soldat, altså stille med mannen og betale hans utrustning. Senere ble kravene strengere, først to, og så senere at bare én fullgård skulle utgjøre en soldatlegd, og mindre eiendommer ble slått sammen for å danne en legd. Systemet varte til slutten av

1700-tallet. Soldatene som ble utskrevet i dette systemet, ble benevnt nasjonale tropper, i motsetning til de vervete som ble benevnt gevorbne. Langt den største delen av hæren var nasjonale tropper.

De som var vernepliktige, ble ofte rulleført fra de var 14 år og fikk nummer etter de legdene de tilhørte. De kom i tjenesten når de var rundt 20 år, og sto så i en periode, oftest 8 til 12 år i «linjen», altså første rekke. Deretter ble de overført til landvernet, «reserven», hvor de sto til de var uttjent når de var rundt 40 år. I tillegg til disse to kategoriene listeførte også regimentene såkalt «ungt mandskab» som foreløpig ikke hadde vært innkalt til tjeneste, men som kunne innkalles ved behov.

Hæren besto av kavaleri, infanteri og artilleri. På Ringerike var det fra 1600-tallet både rytterlegder og infanterilegder. Infanteristene hadde vært i et eget Ringerikske kompani siden 1718 og tilhørte 2. Oplandske Nationale Infanteriregiment. Regimentet hadde 12 kompanier som dekket et område fra Gausdal i nord, Eidsvoll i øst over Valdres og Hallingdal (som hadde to kompanier) til Sigdal i sydvest. Hvert infanteriregiment hadde et såkalt livkompani, det var det kompaniet der regimentssjefen hadde sitt opphold. Ringerike var et slikt livkompani, og regimentssjefen, oberst Mathias de Seue som var sjef fra 1751 til 1760, var da også kompanisjef for livkompaniet og hadde kvarter på Hverven.

Kompaniet besto av 110 mann. Av disse var det fire offiserer, to sersjant, to korporaler (som på denne tid var reelle underoffiserer og hadde en ettertraktet rang), to tamburer (trommeslagere), en tømmermann, ni grenaderer (navnet kom av at de opprinnelig var granatkastere, og var som sådan de største (skulle være over seks fot) og også de gjevreste soldatene), ti gefreitere (kan best oversettes med underkorporal), hvorav en var «piber», altså en fløytespiller, og 80 menige. I de aller fleste lister står gefreiterne (som kunne lede et lite antall soldater) som vanlige menige, mens grenaderer og tømmermenn listes for seg.

Utkommandering i mai 1758

Det skulle være fire bataljoner fra de nasjonale infanteriregimentene. Disse skulle være sammensatt av soldater fra hver av fire regimenter hvorav 2. Oplandske var ett. De mannskapene som skulle utkommanderes, ble utvalgt ved loddtrekning blant linjemannskapene på en slik måte at hver annen mann, enten like eller ulike legdsnummer, skulle sendes til Holstein.

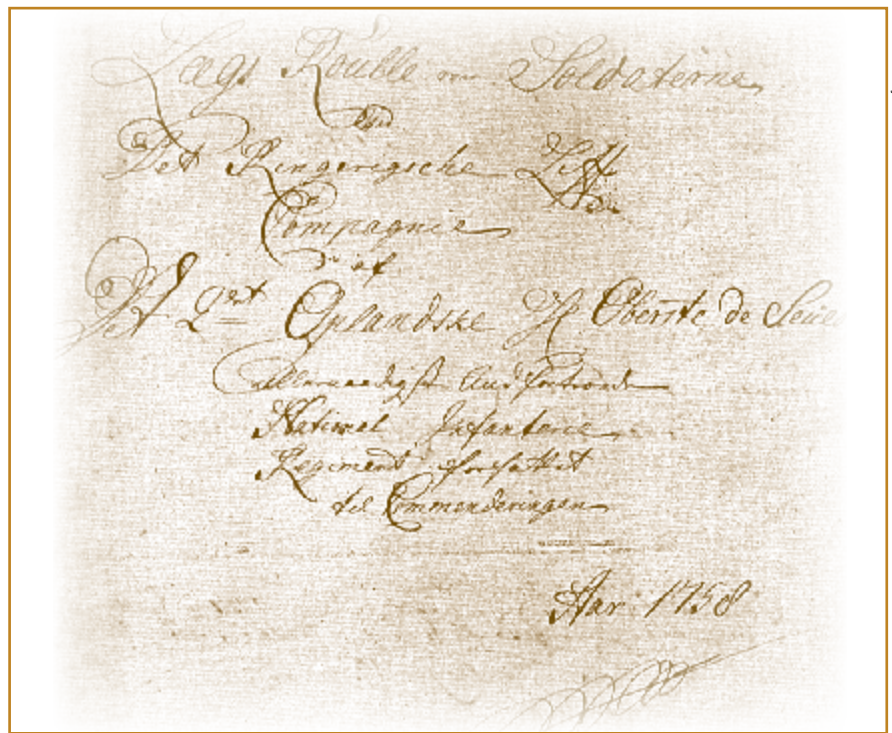

Foto: Per Terje Nohheim

Forsiden til rullen fra 1758: Lægs Roulle over Soldaterne ved Det Ringerigsche Liff Compagnie af Det 2det Oplandske Hr. Oberste de Seues Allernaadigst andfortroede National Infanterie Regiment forfattet Til Commenderingen Aar 1758.

Det skulle imidlertid tas hensyn til gifte, gårdbrukere og andre som hadde lovlig forfall (gamle foreldre som ikke kunne drive gård alene), slik at dersom loddet falt på dem, skulle de erstattes av dem som kom nærmest i nummerrekken.

De som ble fritrukket, skulle så betale stedfortrederen fire riksdaler årlig. Dersom loddet falt på noen som var syke, skulle de erstattes av innrullert ungt mannskap, uten at det skulle betales noe til disse. De fire riksdalerne som skulle betales til stedfortreder, var såpass mye penger at det kanskje kunne friste noen, selv om de ikke var veldig innstilt på å dra. De fleste mannlige tjenere tjente mindre i rene penger i året, i tillegg til kost og klær. For fire daler kunne man kjøpe ei ku, eller fire sauer.

Arbeidet med loddtrekking begynte umiddelbart. Det var sikkert svært varierende innstilling hos dem som ble trukket ut, «commenderet». Noen syntes sannsynligvis at det kunne være spennende å komme seg litt ut, de fleste hadde neppe vært lenger enn til Christiania eller Bragernes, noen kanskje ikke utenfor bygda. Andre var bekymret for familien, eller rett og slett redde, og ville helst ikke dra. Det var derfor mange som enten forsøkte å få noen til å stille for seg eller søkte om å få slippe. Alle slike saker ble behandlet veldig raskt, og i løpet av bare fem–seks uker var troppene klare til avmarsj. I regimentets rapport ved utgangen av 1758 skriver oberst de Seue nederst på rapporten: «Den 22de Juni 1758 er en Complette Battallion af Soldaterne Marcheret af Legderne til Holstein».

Foto: Forsvarsmuseet

Flintlåsgevær M. 1748 som nylig var utlevert, og som infanteristene tok med til Holstein.

Hvem var det som dro? I Riksarkivet finnes en «Lægs Roulle over Sol-daterne ved Det Ringerigsche Liff Companie forfattet til Commanderingen Aar 1758». Her er hele kompaniet inkludert offiserer og underoffiserer listet opp, med bemerkninger. Det var like legdsnummer, altså 2, 4, 6, ..., som var trukket ut. Da denne rullen kan ha interesse for mange ringerikinger med forfedre blant dem som dro, tas listen over de utkommanderte med i sin helhet, med kommentarer. Her ser man også hvem som i første omgang ble trukket ut, men av oppgitte grunner erstattet av andre. Det kan nevnes at bare en av kompaniets offiserer ble utkommandert, nemlig fenrik Peder Tandberg som var ringeriking. Det samme var en utkommandert sersjant, Anders Madsen Sørum og de to korporalene som ble utkommandert, Jens Berg og Peder Lie.

De menige, inkludert grenaderer, gefreitere, en tømmermann og to tamburer er satt opp i tabellene. Av de 108 rulleførte ble 54, altså akkurat halvparten, utkommandert. Av disse var det 23 som reiste i stedet for andre. Den vesentligste grunnen til at man kom fri, var at man hadde gårdsbruk som måtte drives. Bare i noen få tilfeller er det egen, eller nære slektingers helse som gir fritagelsesgrunn. Kompaniet har for øvrig ikke mindre enn seks tamburer og tre pipere, mens de i henhold til vanlig oppsetning bare skulle ha tre og én. Forklaringen er at de øvrige tjenestetgjør ved andre kompanier. De aller fleste av de 54 som dro var unge, bare fire mann var 30 år eller eldre.

LEGD NR.	WIIGER ANNEX TIL NORDERHOUG	ALDER
2	Iver Nielsen Næss, commenderet ved lod Trækning	21
3	Halvor Haagensen Elsrud, commenderet for No.6	24
4	Ole Nielsen Grøterud, commenderet	32
6	Gefr. Torkel Torkelsen Schagenæs, commenderet efter lod men formedelst Gaardbrug betaler til No. 3	
8	Thomas Olsen Engen, commenderet	29
10	Erik Iversen Fjøsigen, commenderet	25

LEGD NR.	WIIGER ANNEX TIL NORDERHOUG	ALDER
12	Halvor Torkelsen Somdahlen, commenderet efter lod, men formedelst 2de Teer paa høyre Fod afhugget udsatt i hans sted ungt Mandskab No.1 Torgrim Ellingsen Somdahlen	25
14	Ole Gulbransen Semmen, commenderet efter lod men formedelst Gaardbrug betaler til No. 15	
15	Peder Olsen Semmen, commenderet for No.14	21

LEGD NR.	LUNDER ANNEX TIL NORDERHOUG	ALDER
16	Gulbran Ellingsen Kioes, formedelst Gaardbrug og Gamle Forældre betaler til No. 17	
17	Peder Iversen Halkinrud, avanceret til Corporal d. 22de Mai 1758 ved det Hadelandske Landeværn Compagnie. Så en forklaring på at han derfor ikke kan reise og istedet tas Ungt mandskab av Læg No. 15 Jacob Haraldsen Halkinrud	
18	Halvor Narvesen Krogsrud, commenderet efter lod men formedelst (uleselig) men det er attestert av hans offiser og han udtas derfor ad interim (foreløpig) og erstattes av Ungt Mandskab No. 17 Elling Clemmetsen Krogsrud	
20	Ole Pedersen Lundesgaard, commenderet	26
22	Goute Pedersen Berg, commenderet	22
24	Mons Gulbransen Hovland, commenderet	26
26	Christopher Iversen Kittelsby, commenderet	23
28	Helge Christensen Støvern, commenderet	27
30	Engebret Jensen Drolshammer, commenderet	30
31	Ole Jensen Hielmerud, commenderet for No.40	28
32	Tambour Torger Andersen Hveeme, commenderet	22

LEGD NR.	NORDERHOUG HOVED SOGN	ALDER
34	Gd (gefreider) Guttorm Josvasen Nøklebye, commenderet	23
36	Ole Pedersen Weigsahl, commenderet	30
38	Tambour ved Captain Schlanbousche Compagnie Ellef Olsen Biercke, command.	29
39	Christopher Torstensen Egge, så en lengre opplysning, i dagens tekst: fordi de tre forangående i nummer er ved fremmende kompanier skal han egentlig commenderes selv om han er på ulike nummer, men fordi han er svakelig erstattes han ad interim (foreløpig) med: Ungt Mandskab No. 107 Chresten Gulbransen Egge 23 aar	
40	Werner Østensen Hole, commenderet efter lodtrekning men formedelst gamle forældre og et almindelig Sundheds betraktning betaler til No. 31	
42	Lars Carlsen Hverven, Piiber ved Cap. Arrøes Compagnie, commenderet for Oberstlieutenant Albergs Piiber	23
43	Hans Hansen vestre Hønen, Tambour ved Captain Arrøes Compagnie, commend.	26
47	Engebret Gulbransen Hesselberg, commenderet for No.70	21
48	Erik Knudsen Haldum, commenderet	23
49	Sven Halvorsen Raae, commenderet for at Suplere no. 46. Dette er Piiber Iver Olsen Braag som slipper på grunn av attest for at det er noe galt med faren	29
50	Gunder Gundersen Trøgstad, commenderet	30
52	Peder Ellensen Tanberg, commenderet efter Lod men formedelst Gaardbrug betaler til no. 53	
53	Ole Olsen Weigsteen, commenderet for No. 52	22
54	Ole Pedersen Weigsteen, commenderet	26
55	Asle Christophersen Schiør vold, commenderet for No. 58	29

LEGD NR.	HOLE PRESTEGIELD	ALDER
56	Mads Engebretsen Hurum, sygelig og kand ej lade sit Vand, erstattes av Ungt Mandskab No. 61 Ole Engebretsen Hurum	25
58	Peder Andersen Hurum, Eeneste Søn har Faderen, der har et stort Gaardbrug og er 80 gammel, betaler til No.55	
60	Søren Nielsen Sørum, commenderet. Så en lang og innviklet historie om at han har 3 barn, «er meget fattig og tillige en Svagelig Karl» derfor har Tosten Poulsen Froug kommet i hans sted, men Regimentsfeltskjæderen må se nærmere på ham (konklusjonen står ikke her)	
62	Asle Larsen Sørum, commenderet men formedelst Gaardbrug betaler til No. 65	
64	Gefr. Anders Gulbrandsen Moe, commenderet	29
65	Tømmermand Ole Thorsen Stadum, commenderet for no.62	26
66	Truls Trulsen Stadum, commenderet	29
67	Anders Mikkelsen Havnord, commenderet for no. 68	22
68	no.67 Grenadier Niels Poulsen Havnord, commenderet, gaardbrug og gamle forældre, betaler til no.67	
70	Juel Eriksen Dæhlie, commenderet efter Lod og formedelst Fattigdom, gammel Moder 76 aar og 3 børn at forsørge, betaler til no. 47	
72	Grenadier Gubrand Pedersen Field, commenderet efter lod men formedelst gaardbrug betaler til no.73	
73	Helge Pedersen Gornæs, commenderes for no. 72	29
74	Gulbran Christiansen Gornæs, commenderes efter lod men formedelst gaardbrug betaler til no. 79	
76	Anders Jensen Domholdt, commenderet	27
78	Lars Olsen Wessetrud, commenderet	26
79	Peder Nielsen Nakkerud, commenderet for no. 74	22
80	Torbjørn Clemmetsen Houg, commenderet (ist. For Jacob Andersen Houg)	24

LEGD NR.	HOLE PRESTEGIELD	ALDER
82	Grenadier Hans Halvorsen Burud, commenderet	23
84	David Corneliussen Solberg, commenderet efter lod men betaler f.g.til no.87	
86	Ole Hansen Houg, commenderet	33
87	Hans Pedersen Wiig, commenderet for no. 84	29
88	Ole Johansen Ruudsødegaard, commenderet	27
90	Poul Hansen Bønsnæs, commenderet	27
92	Tosten Poulsen Froug, commenderet men formedelst skade ad interim ist.	
	Sven Eriksen Froug, ungt Mandskab no.60 commenderet	25
93	Ole Gulbrandsen Fieldstad, commenderet for no. 100	28
94	Jens Christophersen Ullern, commenderet	22
96	Petter Abrahamsen Hunstad, commenderet	27
97	Grenader Sven Guttormsen Svarstad, commenderet for no.98	27
98	Hans Corneliussen Svarstad, commenderet efter lod men formedelst gaardbrug betaler til no. 97	
100	Mads Torstensen Leene, commenderet efter lod men som han har givtet sig til gaarden Kopaas på Modum hvilken han bliver ejer af betaler til no. 93	
102	Tambour Erik Larsen Gjesvold, den anden tambour er commenderet	
103	Johannes Christophersen Gjesvold, commenderet for at Suplere no.102	30
104	Gefr.Peder Nielsen Ruud, commenderet efter lod, formedlest Gaardbrug betaler til no. 105	
105	Ole Pedersen Løken, commenderet for no. 104	33
106	Ole Hansen Fækien, commenderet	24
107	Ole Ellensen Næss, commenderet for no. 108	28
108	Mathias Hansen Fiulsrud, commenderet efter lod men formedlest gaardbrug betaler til no. 107	

Senere utskrivinger

Som vi skal se var det ikke lenge at forholdet mellom de som reiste og de som ble igjen, var 1:1. Ikke før hadde troppene kommet på plass, så ble det behov for nye soldater. Det var fra første stund mye sykdom, noe som gjorde at soldater ble byttet ut. Noen døde, og andre deserterte så det oppsto såkalte vacanser, altså åpne numre i kompaniet. Etter hvert var det noen som hadde stått ti år som soldat fra de ble innrullert, og disse fikk reise hjem. Dette betydde at de som hadde sluppet lykkelig unna i første omgang, snart befant seg i faresonen for å bli sendt til Holstein.

Dessverre er rullene for tjenestegjørende soldater av det Ringerikske kompani borte for alle årene 1758–64, så de opplysninger som finnes om skjebnene til de enkelte soldatene, er svært sporadiske. Men her og der, gjerne i forbindelse med andre forhold, er det opplysninger som kaster i alle fall litt lys over forholdene.

I en rapport som gjelder hele regimentet fra 4. kvartal 1759 opplyses det at 56 mann er permittert og har kommet tilbake, og i stedet drar 27. Det er ingen fordeling på kompaniene. Den første opplysningen som gjelder ringerikinger, er fra september 1760. Da er det anført at Helge Christophersen Støveren døde 10. juli 1760, og i hans sted reiser Hans Gundersen, 20 år. Samtidig reiser Lars Andersen Næss, 23 år. Det må imidlertid ha skjedd mye de første to årene. Allerede i 1760 har det dratt så mange til Holstein at Ringerikske kompani nå har 74 mann i Holstein, og bare 37 i legdene (altså på hjemstedet). I 1758 var tallene 54 soldater begge steder. Man kan kanskje si at utkommanderingen begynte å tappe Ringerike for tjenestedyktige soldater.

Uttak 1761

En kommisjon møttes på Hesselberg 26. februar for å ta ut grenaderer og tømmermenn i henhold til ordre av 27. januar samme år. Det blir da laget en oversikt over soldater som skal marsjere til Moss og derfra videre til Holstein for å fylle vacanser. Kommissjonen eksaminerer også noen mannskaper som har kommet tilbake for å se om de skal få være hjemme, eller sendes ned igjen. Dette gjelder de som

har gårdsbruk eller ti års tjenestetid. De som har tjenestegjort i Holstein siden 1758 og nå, etter vel to år, får fri fra denne tjenesten er:

41 Grenader Hans Andersen Lie beordres til Fredrikshald garnison (i alle fall litt nærmere enn Holstein) og i stedet commenderes **25** Helge Andersen Houchedalen 29 år.

68 Grenader Niels Poulsen Hafnord 29 år som har tjent i sju år og bruker gård, men kommisjonen finner ingen ledig grenader og i stedet commenderes ungt mandskab **56** Simen Nielsen Hurum.

71 Grenader Niels Simensen Field 32 år, gift, ett barn, bruker plass, tjent ti år og «altså befries for March» «og i mangel af en virkelig Soldat commenderes Ungt Mandskab No. **42** Lars Mognsen Semmen, HmS, 22 aar». Det er jo interessant at man, naturlig nok, ikke regner såkalt «Ungt Mandskab» som virkelige soldater, de hadde jo ikke vært i tjeneste, men det forhindrer ikke at de kan sendes til Holstein.

72 Grenader Gulbrand Pedersen Field 32 år, gift, fem barn, bruker gård. Ti år i tjeneste «befries for March», og i stedet kommanderes ungt Mandskab nr. **15** Ole Jensen Semmen, 22 år. For denne soldaten er det et morsomt tillegg i protokollen: «Dette Mandskab var ej til stede men Hr. Capitain Rye og Fogden Lembach caverede for hans døgtighed til Grenader». Om Ole Semmen var særlig begeistret for denne tiltroen kan man bare lure på.

63 Grenader Niels Pedersen Moe blir vurdert men synes ikke å ha hatt gode nok grunner til frifinnelse og må altså reise tilbake (har ikke kunnet finne om han virkelig dro). Samtidig tar kommisjonen ut nye grenaderer, altså i utgangspunktet ekstra store soldater, over 6 fot høye. Da tar man ut følgende grenaderer av Livkompaniet: Simen Ellefsen Grøterud 23 år, Tron Rasmussen Hovland 25 år, Helge Andersen Løchen 26 år, og for å fylle plassen etter Jacob Haraldsen Halchinrud som er død i Holstein, Niels Petersen Hole 27 år. Av ordinære soldater, altså ikke

grenaderer, er det også noen som har kommet tilbake og eksamineres for å se om de skal få bli hjemme, eller reise ned igjen. Det er:

4 Soldat Ole Nielsen Grøtterud 35 år, tjent ti år, blir hjemme, imot Ungt Mandskab nr. **33** Simon Ellefsen Opsahl, 22 år i stedet.

24 Soldat Mogens Gulbrandsen Hovland 29 år, tjent i sju år, gift, ett barn, bruker plass, har gamle foreldre å forsørge, i stedet Ungt Mandskab nr. **104** Tron Rasmussen 25 år.

105 Soldat Ole Pedersen Løchen 36 år, tjent sju år, gift ett barn, bruker plass, i stedet Ungt Mandskab nr. **26** Helge Andersen Kittelsbye.

Utkommanderinger 1762

Det er i det hele tatt stor aktivitet våren 1762. Dette skyldes at hæren ble satt på feltfot 31. mars og rykket mot russerne, men den russiske hæren trakk seg tilbake i juli fordi tsaren var drept. Men før dette skjedde måtte man forsøke å styrke troppene i Holstein. 14. april 1762 er det tatt ut soldater som skal til Holstein for å fylle ledige plasser. De som nå reiser er:

Ole Olsen Lindelien, 29 år, Ole Nielsen Enger 26 år, Henrik Haraldsen Solberg 22 år, Mathias Matsen Stadum 23 år, og Gulbrand Jensen Svarstad 25 år.

Deretter, den 30. april, blir det laget en liste over Ungt Mandskab som er skikket til å utkommanderes. Av denne tas det ut ti mann pr. kompani, og av disse ti blir fem utkommandert i juli. Det er: Gunvald Biørnsen Schagnes 20 år, Friderich Olsen Ringerud 19 år, Osten Olsen Slette, 20 år, Peder Jensen Hjelmerud 22 år og Christen Sørensen Berg 26 år. De fire første var gårdmannssøner, sistemann, som var noe eldre, var husmannssønn.

Grenaderlue.

Kart over det Ringerigske Compagnie District 1805. Kartblad 61 kartserie kompanikart Norge 90.

4. august drar Elling Amundsen Kolbiørnrud av legd nr. 83 som erstatning for Guttorm Støvern som har desertert. Samtidig drar Lars Andersen Næss, 22 år, for å erstatte en ikke navngitt soldat som er kassert. Soldatene som reiser i 1762, marsjerer til Moss med avreise derfra. I forhold til de første infanteristene som reiste, var disse som dro i 1762 heldige. De fikk bare noen få måneder i Holstein. Når de siste reiste, var den spente situasjonen i realiteten over.

Utrustning og bevæpning

Alle soldater på midten av 1700-tallet hadde i utgangspunktet samme uniform. Det var en rød kjole med oppslag i forskjellige farger for de forskjellige regimentene, en vest i regimentets farge, en skjorte, en bukse i klede for infanterister, halsbind, strømper, sko eller støvler og en trekantet hatt. Grenaderene var et unntak: De hadde en høy lue med et stort messingskilt i fronten, og denne luen, ved siden av at de i utgangspunktet var de høyeste soldatene, gjorde at de var godt synlige. De hadde også en annen ammunisjonstaske enn de øvrige. Grenaderene hadde et skilt med en stor granat (i form av en rund bombe med en flamme på toppen).

I en rapport fra 1756 beskrives uniformene til infanteriregimentet i en liste over «Mundering». Den begynner slik: Røde Klædes Surtoutter med blaa Klædes opslag og blaat underfoder, Røde klædes wester, Røde klædes buxer, Hatter med gule Cameels Haarsnorer, og så videre til Mæssing Skoe Spænder. Denne uniformen er avbildet hos Bertram (1763) og gjengis som oppslagsbilde i denne artikkelen. Som

man vil se samsvarer opplysningen i munderingslistene med avbildningen.

Bevæpningen var et langt flintelåsggevær med bajonett og en kårde. Geværene var til dels nye, utlevert 1748, mens kårdene var gamle, utlevert i 1718. De utkommanderte soldatene skulle ta med seg utrustning og bevæpning hjemmefra. Unntaket var at infanteristene ikke skulle ta med seg geværene, disse våpnene skulle etterlates. Slik gikk det ikke i praksis på Ringerike. I et brev fra regimentssjefen de Seue, datert 31. desember 1758 skriver han:» Til de udi Holstein værende Batallion ere de aller bedste Gevæhr med Messing beslag afleverede, og de sletteste beholdte ved denne batallion, hvori mange hafver Hul paa Piperne og alle beskadigede, hvorfor andsøges at denne batallion og maatte bekomme nye Skyde Gevehr af samme Caliber som den anden batallion haver faaet, efter disse Gevehr aldeles ikke ere practicable». Han sier videre også at de beste kårdene er sendt med til Holstein på tross av at også disse var dårlige, og at det er lovet i 1756 at regimentet skal få nye kårder. Det kan nevnes i denne forbindelse at det ikke skjer noe med det første, det er eksakt samme bemerkninger i en rapport fra 1761.

Hvordan gikk det med ringerikingene i Holstein, og etter at de kom tilbake? I denne omgang blir det for omfattende å fortelle om dette, men kort kan det sies at det var mye sykdom og død. Oppholdet, hjemreisen og tilbakekomsten vil bli dekket i en senere artikkel som også vil ta for seg de dragonene fra Ringerike som tjenestegjorde i Holstein.

GÅRDSKLASSER/FULLGÅRD

Fullgård var en klassifisering av et gårdsbruk som måtte betale full skatt, fra 1500-tallet kalt matrikelskyld. Denne måten å klassifisere gårder på i skattesystemet ble utstrakt brukt på Østlandet i tidligere tider, og var basert på gårdenes antatte verdi og avkastning. En fullgård var den høyeste av tre klasser, og var dobbelt så mye som en halvgård og fire ganger så mye som en ødegård.

Kilde Wikipedia.

LEGD/SOLDATLEGD

Legd betegner et antall (nabo)gårder på landet som i fellesskap var pålagt visse forpliktelser overfor kongen, hans representanter eller samfunnet forøvrig. Blant annet var utskrivningen av soldater til den første, norske hæren (1628) basert på et legdssystem. Hver soldatlegd skulle stille og holde (utstyre) en soldat. En legd bestod av et antall (nabo)gårder som tilsammen hadde en viss skatteplikt, normalt dannet fire fullgårder (eller åtte halvgårder, 16 ødegårder eller kombinasjoner som i sum hadde tilsvarende forpliktelser) en legd. Blant legdsforpliktelsene var også underhold av fattiglemmer. Ordningen med legdshær bestod i Norge frem til 1799, et tidsrom på vel 170 år.

Kilde Wikipedia.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bertram, Carl 1763: Vorstellung der sämtlichen Königl. Dänischen Armee [---]. København.
- Kiærland, Lars 1961: Utkommanderingen til Holsten 1758–1762(63): et blodig 200-årsminne – uten kamphandlinger. I: Norsk militærtidsskrift: vedlegg. Nr.12.
- Riksarkivet i Oslo: Kommanderende Generals Arkiv, KGI, serie D, en serie med nr. fra 18 til 40, hvorav særlig pakke 19b, pakke 21 og pakke 34 er benyttet.

FORFATTEROMTALE

Per Terje Norheim (født 1941) er cand.mag. fra UiO og kandidat fra BI. Han har arbeidet i næringslivet som bedriftsleder, banksjef og rådgiver, de siste 11 år som yrkesaktiv som direktør i det børsnoterte selskapet Uitor ASA. Han har skrevet flere artikler og bøker om kulturhistorie, blant annet tre bøker i serien Levende norske tradisjoner.

Vaktstua på Gyrihaugen.

På Asbjørnsen og Moes stier - til Gyrihaugen

Artikkelen er hentet fra et kapittel i Paul Bukiers bok «Paa Asbjørnsens stier», utgitt på Gyldendal Norsk Forlag i 1937, og gjengitt med tillatelse fra forlaget.

Paul Bukier

En augustdag i straalende vær drog jeg i følge med en av mine egne nordover skauen fra Sollihøgda. Et stykke fulgte vi den vei som gaar til Thoresplassen, men tok saa av paa den blaamærkede sti som snart førte oss over en aapen plass hvor der utvilsomt engang hadde ligget en seter. En tilfeldig passerende mand som lot lokalkjendt, fortalte mig da ogsaa, at der hadde Nysetra ligget; ja egentlig var det to setre, sa han, som tilhørte gaardene Gomnes og vestre Rud i Hole. Men setrene var nedrevet for mindst en 40 aar siden. Paa vor videre færd traff vi ogsaa paa andre mærker

etter fordums virksomhet, flekker hvor jorden var ganske sort; det var gamle mileplasser og minder fra den tid, da det brendtes kul al Krokskauen over. Av Sørsetrene var bare en i bruk som seter, den nederste. Her stod det skrevet paa døren: melk og rømme til salgs. Men der var ikke et menneske aa se som en kunde avslutte en handel med; der var forresten heller ingen kødannelse ved utsalget. I en ovenforliggende stue var der bare en katunge som tok imot oss, i den allerøverste ikke det engang. Alle disse seterstuer ligger i et stekende bakkehald med fri utsikt sydover.

Fra Sørsetra var det en trekvarterts gange bort til Klevstua. Efter et kort ophold der drog vi videre.

Er veien fra Sollihøgda til Klevstua temmelig grei og liketil, kan en ikke si det samme om veien fra sistnevnte sted til Rethella; den er adskillig værre, gaar i krok og i krik, snart opover snart nedover.

Rethellesetrene ligger i en lignende sydskraaning som Sørsetra, men området er større. Det er hele 10 gaarder i Hole som har seterrett på Rethella. For tiden laa det en bøling paa 40 kuer der.

Da jeg spurte konen som hadde med stellet, om huldra holdt til der nu, svarte hun med et underfundig smil, at jo da, det gjorde hun. Men da jeg bad hende om aa utrede det nærmere, viste hun mig til sin far som ogsaa var tilstede; han kunde gi bedre besked, sa hun. Han var da ogsaa straks villig til aa efterkomme min anmodning.

Manden som var fra en gaard mellem Sørum og Steen i Hole, syntes selv ikke uinteressert i gamle sagn. Han begyndte med det som ringerikingene gjerne vil mindes: historien om St. Olaf og hans møte med gygra, da hun kom ut av fjellet og uttrykte sit mishag over kongens nærvær i de kjendte ord – Med dit brede skjegg du rier for nær min kjeldervegg.

Men hvordan det nu var eller ikke var, saa gav hun hesten hans vand. Og bildet av hesten blev staaende i kjelderveggen, saa det kan sees fra Ringerike den dag i dag. Efterpaa reiste kongen op fjeldet til Rethellevolden og der laa han over om natten. Saa manglet de vand, og det mænte han frem av slette fjeldet. Det er en gryte like nedenfor Rethella som kaldes for St. Olafs brønd; men det er ikke vand i den uten det regner eller det staaer op ifra myra.

Det neste manden fortalte, var om en som hette Kasper Kokk som hadde vært i lag med huldra paa Sørsetra. «Denna Kasper,» sa han, «var en gammel kar, som laa paa setra baate sommer og vinter og kokkelerte, derfor kalte dom'n for Kasper Kokk. Han tok imot kuer om sommern for bønder i bygda, og det levde'n a hele aaret. Han hadde baate sett huldra og hørt a lokke. Hu hadde lokkeberget sitt paa Gjeitstigen, sa'n. – Gjeitstigen, det er en hau mitt imellem Sørsetra og Nordsetra. Den siste gangen da kom a inn te'n om natta og la seg gott inn te ryggen paa'n, paasto'n. Men da'n vaagna om maarran, var a borte.

En gang var det kommi en trollstut inn paa vangen te'n og den var der i tre da'r. Han ga'n salt a hanna si – han tenkte, at'n skulde faa lokka'n inn, men da blei'n borte.

Han hadde sitti paa Gjeitstigen en dag, fortelte'n, og sett en stor bondegaard og folk som gikk ut og inn. Og det

Avmerket er dagens bilvei fra Kleivstua til Rethella og stien videre nordover til Gyrihaugen. Orevandet er et gammelt navn på Skardtjernet.

trudde'n var heimen te huldra. «Det var bare en luftspeiling,» sa'n far te'n. Men det fikk'n ikke gammeln med paa. Det var da neigu' ikke no luftspeiling, at han ga oksen salt a hanna si mente'n.»

Da jeg spurte manden om han hadde noe aa si om nissen, kom han med følgende som var hendt hans egen far.

«Mens'n far tjente paa Helgerud – jeg undras paa, om det ikke var i 1852 eller 53,» sa han, «saa hadde dom en hest der som hette Blesen. Og den hesten hadde'n stelt om kvelden og da sto'n paa speltauet som de andre hesta. Saa gikk'n inn, men idet han holt paa aa legge sig, saa kom'n tel aa glane ut a vinduet, og saa fikk'n se Blesen staa ute paa gaarden. Saa maatte'n ha paa sig igjen da og ut for aa faa'n inn igjen og tok stallnøkkeln og sette Blesen paa stallen. Da'n kom inn og skulde legge sig da, saa saa'n igjen ut a vinduet og da sto hesten paa gaarden igjen. Saa gikk'n ut for andre gangen og sette'n

paa speltauet og bant'n. Saa klappa'n Blesen paa lenna og saa sa'n: «Hvis du løiser Blesen en gang tel, saa skal Fa'n binne dig!» Da kom'n ikke utat igjen. Men da'n far hadde lagt sig, saa blei det et saant et forfærdeli spetakkel oppaa drengestulof tet. Saa sto'n op og tok stallnøkkeln i den ene hanna og kniven i den andre og gikk op paa loftet. Men da'n kom op der, saa visste'n ikke aassen det gikk for sig eller naar han kom ner igjen. Men da husmann', han Halvor Ramsrud kom om maarran, saa fant'n gutten staaennes mitt paa drengestugolv et i bare skjorta me nøkkeln i den ene hanna og kniven i den andre.

Da'n far fortelte Ramsru'n om Blesen og livet paa drengestulof tet, saa sa Ramsru'n: «Jøsses, du har vøri stygg imot'n, du gutten min» – han mente nissen vel. «Det maa du aldri være mere. Det var gott det gikk som det gikk, det.» – Naar noen kom te'n far me det, at det ikke var non nisse tel, saa

fikk dom den om nissen paa Helgerud. Og den var sann som amen i kjerka, den.»

Veien fra Rethella til Gyrihauen gaar ogsaa i krok og i krik. Etsteds førte den frem paa randen av et stup hvor vi hadde en pregtig utsikt over Stensfjorden og Ringerike, men straks bøiet den østover mot skauen igjen og vi kom til et vand hvor det stod en tømmerhuggerhytte med stald. Det vandet het Ore vandet. Saa bar det atter stærkt opover forbi et andet vand; ogsaa det var meget vakkert med en masse vandliljer, men navnet var som jeg senere fikk høre mindre aa skryte av. Den siste opstigning var en temmelig bratt kleiv paa nordsiden av fjeldet.

Paa den øverste topp stod en liten vaktstue hvor en enslig vaktmand holdt til i tre maaneder om sommeren for aa speide efter skaubrand. Om denne tjeneste i sig selv ikke var synderlig anstrengende, saa maatte det være et strev med provianteringen. Alt som behøvdes, maatte han faa baaret op fra bygden, og da der ikke fandtes vanddraapen deroppe, maatte han hente det nede fra Gyrihautjernet. Hvad isolerthet angikk maatte tjenesten omtrent være som en fyrvokterpost langt tilhavs.

Gyrihauen er sine 683 meter høi og da toppen er omtrent fri for trær byr den paa et aldeles glimrende skue. Fra Kongens utsikt som er saa berømt, kan en bare se utover Tyrifjorden og Ringerike, fra Gyrihauen er det utsyn horisonten rundt. Vestover mot Tyrifjorden og bygdene og aasene til det blaaner bort; mot nord, syd og øst er det uendelige skaustrekninger.

Rett i øst saaes Løvlisetrene, i syd over Gyrihauvandene mellem styrtingene av Kolsaas og Skaugumsaasen et stykke av fjorden. Lengere sydpaa ogsaa en lodrett styrting, det var Hortekollen i Lier. Alt dette var tydelig nok; nordover hindredes utsikten av disighet og

Foto: Hole bilearkiv, Hole kommune ca. 1960

Foto: Hole bilearkiv, Hole kommune ca. 1960

*I 1936 gikk 10 gårder sammen om en felles seter på Retthella hvor Martin og Olga Nordli fra Åsbygda var seterfolk. De gav seg først i 1972.
Kilde: Bakke 2004: 64, 190.*

regnbyger. Det tjern som ligger under fjeldet paa vestsiden og som en ser like ned ifra toppen, kaldes av bygdens folk for Migertjernet, fordi avløpet staar rett ut i en sprut, sa vaktmanden.

Det var aldeles vidunderlig deroppe paa Gyrihauen med synet av skog og vand og høi himmel. Det var i sandhet alt det ydre utstyr som vi kjender saa godt ifra vore eventyr. Naar jeg hadde alt det for øiet, saa fandt jeg det saa

forstaaelig, at en av vore eventyrmend var fra Ringerike.

En hel dag skulde vi gjerne tilbragt deroppe, men desværre var tiden for langt fremskreden, vi maatte nedover igjen og kom efter en halvanden times gang ad en besværlig og stenet vei til Aasa. Her tok vi bilen til Norderhov kirke og derfra med bussen gjennom Ringerikes akergule herlighet om Sundvolden og Sollihøgda tilbake til byen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2004: Bygda og folket. Røyse – Holefjærdingen. Hole bygdebok bind III. Hole kommune.
- Bukier, Paul 1937: Paa Asbjørnsens stier. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Paul Bukier (1915–1957). Han tok examen artium i 1933. I 1945 tok han medisinsk embetseksamen. Han praktiserte som lege i Oslo fra 1946. Bukier var en ivrig friluftsmann.

Karl 12.s likferd i 1718 etter slaget ved Halden. Utsnitt av maleri av Gustaf Cederstrøm fra 1884.

«Opsnappede svenske breve» – fra soldater på norsk jord i 1716

Krigsfolk i fremmed land lever i stadig uro og trenger kontakt med sine kjære.

De svenske soldatene sendte da også mange brev hjem – hva skrev de om?

Sten Høyendahl

I mars 1716 gikk Karl 12. over den norske grensen med 3 000 mann og fikk senere betydelige forsterkninger. Han gikk seierrik ut av den første trefningen i Høland og klarte å innta Christiania. Etter dette snudde krigslykken, og i løpet av sommeren måtte han foreta et ydmykende tilbaketog.

Opsnappede brev

Oberstløytnant Anders Baltzar ved Bohuslänske dragonregemente hadde tjent som militær i femti år og hadde fulgt Karl 12. inn i Norge. Som følge av sykdom ble han i løpet av kort tid avskjediget i nåde og fikk lov til å reise hjem til Sverige. Han salet sin hest og la i vei ut fra Christiania, men da han nærmet seg grensen, ble han skutt til døde av klokkeren Ole Svendsen Bakke og to bønder.

Mange soldater hadde skrevet til dem der hjemme, og Anders Baltzar hadde fått som siste oppdrag å ta brevene med seg. Det var ikke bare gode nyheter han hadde i sekken. En uidentifisert soldat hadde skrevet:

På alla gator och torg blir militärer och civila ihjälskjutna. Att slippa härifrån med livet blir svårt, och endast Gud vet hur det ska gå för oss i detta krig.

Brevene kom aldri hjem til Sverige. De havnet på norske hender og ble etter hvert ført til København, der de fremdeles befinner seg i Rigsarkivet med påskriften «Opsnappede svenske breve». Her kan vi få førstehånds kjennskap til hvordan de menige svenske soldatene opplevde krigshandlingene, og hvordan de satte ord på håp, lengsel og fortvilelse.

Dette forbannede landet

Svenske militære ønsket seg krig etter klassisk mønster, med to hærer stilt overfor hverandre på brede sletter. I de norske skogstraktene kunne de knapt gå bak en busk uten å bli overfalt av norske bønder, og en svensk offiser skrev:

Jag vet inte om vi blir kvar här eller om vi skal lämna detta förbannade land, som bare består av trånga pass från början till slut. Det här landet ser ut att vara skapt för rövarband snarare än arméer.

Gjellebekk, Harestuskogen og Nordkleiva var så langt fra svenskens foretrukne slagmark. Det vakte nok minner om felttoget mot Russland, der de russiske troppene stadig hadde trukket seg tilbake, mens snikskyttere la seg i bakhold i skogen. Karolinerne hadde med

dyp forakt omtalt den russiske soldaten som «Pär i kärret». Ved Poltava i 1709 kom Pär ut av kjerret, og det endte ikke godt for den hittil seierrike, men tallmessig underlegne svenske hæren. Med dette nederlaget var det slutt på Sveriges stormaktstid, selv om Karl 12. åpenbart ikke ville innse det. Soldatene som fulgte ham inn i Norge gjorde det neppe med begeistring.

Howdan fikk de svenske soldatene tak i papir i en tid da skrivepapir var mangelfvare? En sersjant uttrykte det slik:

här (är) icke en pappersbit en gång till köps.

Av brevene ser vi da også at alt som kunne skrives på, ble tatt i bruk: deler av ark, lapper og papirremser - nettopp derfor er mange av brevene kludrete skrevet, ofte uten komma og punktum og med primitiv ortografi. Brevsensur ble naturlig nok gjennomført, i fall brevene skulle falle i fiendens hender. Brev som inneholdt militære detaljer og kritikk mot befalet ble utvilsomt rensket bort.

Vi går her hver dag som slaktefår

Nesten alle de oppsnappede brevene var skrevet i Christiania, der de svenske troppene ble utsatt for sterk kanonild fra Akershus. En H. L. Gratte, trolig menig soldat, beskriver dette slik:

här höres intet annat än skjutande och bombarderande, många av krigsfolket blifva skjutna, ty ingen dag går förbi utan att någon blir skjuten.

Korporalen Nils Hasselgren i Hasslösa i Skaraborgs län skriver 17. mars fra Christiania til hustruen Marit Jönsdotter:

Såsom mig en liten stund medgivas vill jag min kära hustru och barn om mitt tillstånd tillkännagiva så tackar jag Gud för en god hälsa. Gud låt mig få samma goda nyheter ifrån min kära hustru och barn få höra.

Nils forteller at mange er blitt drept av kanonkuler fra festningen, blant dem to soldater fra deres eget nabolag - *ty vi går här var dag som slaktefår.*

Ikke alle behersket skrivekunsten like godt, men vi ser at de kunne sende hilsener hjem i andres brev. Nils Brökman skriver 16. mars fra Christiania til sin kone i Skaraborg at han er ved god helse, og erklærer stolt at han er blitt korporal. Han avslutter med at han er og blir hennes trofaste mann inn i døden. Nesten halve brevet består av hilsener fra medsoldater, som nok ikke hadde samme evne til å uttrykke seg på papir:

Sven Månsson för Välla låter hälsa sin kära hustru och barn och glömmar inte sin kära moder samt svärfar och svärmor och ber dem att hjälpa hans hustru till rätta det de kunna.

Gud den allerhøyeste bevarer oss fra ulykke

Soldatenes dødsangst er dårlig skjult i mange av brevene. Johan Ålvist skriver 18. mars til sin mor:

ty när man går ut över en gata så vet man inte om man kommer med livet igen.

Også offiserene lider av krigstretthet, slik den nygifte løytnanten Elof Dahlgren uttrykker seg 24. mars:

Jag förmodar att den högste guden som haver hjälpt oss hit, han hjälper väl oss härifrån, men hur snart det kan ske, vet man ännu intet.

Soldatene fryktet selvsagt at de aldri skulle få se sine kjære igjen, og visste at et dødsfall ville få store konsekvenser for dem der hjemme. En soldatenke gikk en usikker tid i møte, selv om hun kunne håpe på å bli gift med etterfølgeren på roden. Rytteren Olof Lunneqvist tar alle forbehold i brev 12. mars til sin Sofie Olsdotter - om han ikke skulle

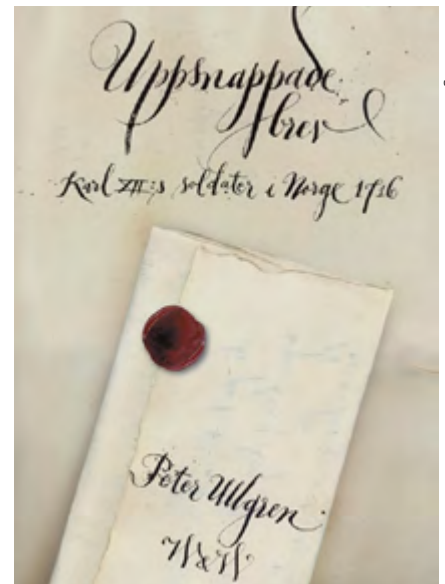

Foto: Forlaget

komme hjem, måtte hun sørge for at hans soldatlønn ble utbetalt. Likevel finner han trøst i sin tro:

Om det skulle så hända sig att vi inte skulle få talas vid mer här i livet, så Gud hjälpe oss att vi kan mötas i det eviga livet, för där står det väl med oss, adjö.

*-----
Gud den allrahögsta han bevarar oss ifrån olycka och i synnerhet vår allernådigaste konung,*

skrev sekondkapteinen Anders Möller optimistisk hjem til sin Sara. Slik skulle det ikke gå - måneden etter falt han for en norsk kule. Som kjent led Karl 12. samme skjebne to år senere ved Frederikshald.

En lite kjent arkivkilde

De oppsnappede brevene fra Karl 12.s felttog befinner seg som nevnt i Rigsarkivet i København. De er ikke lagt ut på nettet, og bare de færreste er avskrevet og offentliggjort. Det er slett ikke umulig at man her kan finne opptegnelser av soldater som var med i trefningene på Norderhov prestegård og i Nordkleiva. Føler noen trang til en passende adspredelse med brevlesning på neste dansketur?

LITTERATUR

• Ullgren, Peter 2006: Uppsnappade brev. Karl XII:s soldater i Norge 1716. Stockholm: Wahlström & Widstrand. Alle oppgitte datoer er etter svensk tidsregning bygd på den julianske kalenderen, mens den gregorianske kalenderen ble brukt i Danmark-Norge. I 1716 lå den julianske kalenderen etter med elleve dager.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl er født i Oslo i 1947 og bosatt i Steinsfjordingen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Sten Høyendahl har skrevet artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker. Han er nå leder i Ringerike Slektshistorielag og har vært i redaksjonen for Ringerike Slektshistorielags blad «Hringariki» siden 2007.

Fabrikker ved Themsens. Anders Svarstad, 1911–12, oljemaleri, Bergen Kunstmuseum.

Nytt lys på kunstnerparet

Anders C. Svarstad og Sigrid Undset

Maleren Anders Castus Svarstad fra Røyse og dikteren Sigrid Undset

var et myteomspunnet kunstnerpar for rundt hundre år siden.

Men hvem var egentlig de to menneskene bak kunstnermasken?

Marit Stubbraaten

Det har i løpet av de siste ti årene kommet to nye bøker om dikteren Sigrid Undset og maleren Anders C. Svarstad som kaster nytt lys over deres kunstnerliv og samliv. Journalist og forfatter Sigrun Slapgard har skrevet begge disse bøkene. I 2007 kom hennes biografi *Sigrid Undset – Dikterdronningen*, og høsten 2015 utga hun romanen *Maleren*. I denne kunstnerromanen er Svarstad hovedpersonen, mens han både i samtid og ettertid mer og mer

kom til å stå i skyggen av sin berømte dikter-ektefelle. I tillegg har flere Undset-biografer bidradd til å tegne et overveiende negativt bilde av ham både som maler, ektemann og far, et syn Slapgard langt på vei opponerer mot i sin Undset-biografi og i romanen om ham. Slapgard baserer sin biografi på et enormt utvalg av gamle og nye kilder, og da hun skrev *Maleren*, lot Svarstads barnebarn, Brit Josephson, henne lese en rekke private brev og fortalte henne utallige historier om Sigrid Undset og

bestefaren A. C. Svarstad. Disse kildene bringer oss tettere på de to personene bak kunstnermasken, og har trolig også bidradd til å avlive noen myter om kunstnerparet. Og med ettertidens etterpåkloke blikk kan det være lettere å se hva deres samliv og skilsmisse fikk å si for deres kunst.

Bakgrunn

Det har ofte blitt framhevet at de to hadde svært ulik klassebakgrunn, men det finnes ett viktig likhetspunkt,

nemlig at begge opplevde et sosialt fall i barndommen: Sigrid Undset ble født i en akademikerfamilie, men da faren, den kjente arkeologen Ingvald Undset, ble syk og døde, ble familien truet av fattigdom. Dette medførte at den intelligente, skoleflinke Sigrid ikke kunne satse på en akademisk karriere, men måtte bli kontordame for å hjelpe til med å forsørge moren og sine to yngre søstre. Familien måtte også flytte fra en romslig leilighet på Kristianias vestkant til stadig mindre leiligheter i dårligere strøk, noe de må ha opplevd som en sosial degradering. Men som kunstnerisk bagasje for en forfatter var disse erfaringene gull verdt.

Et enda større sosialt fall opplevde Svarstad som barn da faren måtte gå fra gården Lille Svarstad og flytte med familien til husmannsplassen Sørjords- haugen på Røyse. I et lite, gjennom- siktig bygdesamfunn var et slikt sosialt nedrykk enda mer stigmatiserende, og Svarstad slet hele livet med et mindre- verdighetskompleks som følge av dette. Såre oppvekstminner kan kanskje forklare at han som kunstner aldri likte å male nasjonalromantiske bønder eller landskapsmotiver fra hjembygda. ”På landet er det stygt og ikkeno` å male!” hevdet han da han begynte å få et navn som maler.

Individualister og autodidakter

Det mest påfallende likhetstrekket mellom de to er imidlertid at begge var ensomme og kompromissløse indivi- dualister som foretrakk å stå utenfor etablerte kunstnergrupperinger. Dette har trolig både med deres innadvendte og steile personlighet å gjøre og det faktum at de begge var autodidakter med liten akademisk skolering. Men av sin lærde arkeologfar hadde Sigrid lært mye om katolsk middelalder og om den klassiske kulturarven som særlig Italia kunne by på. Så da hun kom til Roma i 1909, var det i sin fars fotspor hun vandret.

Også Svarstad reiste ofte ut, og på disse ”dannelsestreksene” prøvde han å lære av de store, gamle mestrene i stedet for å slutte seg til tidens nye kunstretninger. Mens mange norske malere ble Matisse-elever og moder- nister, valgte Svarstad å begynne på Académie Colarossi i Paris for å få

en klassisk kunstscolering. Og i den hjemlige kunstdebatten gikk han hardt ut mot modernistene og særlig kretsen rundt Henrik Sørensen, noe som senere skulle koste ham dyrt karrieremessig.

Svarstad malte i store deler av sin karriere storbylandskaper og ble etter hvert kjent og anerkjent som ”Kristia- niamaleren”. Og det var på kunstutstil- lingen i Kristiania at den unge Sigrid Undset først oppdaget denne særpre- gede maleren og ble så fascinert av hans moderne bymotiver at hun i 1908 kjøpte et av hans bilder med tittelen *Vøyenengen*. Hun hadde selv drømt om å bli maler, og på sine mange, ensomme byvandringene hadde hun for lengst oppdaget ”at det kan være skjønnhet i en fabrikkpipes røkmasser mot en grå vinterhimmel like mye som i Shakespeares sonetter”.

Året før hadde hun debutert med ekte- skapsromanen *Fru Marta Oulie*, som åpner med setningen ”Jeg har vært min mann utro”. Denne romanen gjorde den ugifte kontordamen Sigrid Undset kjent som skandaleforfatteren Undset. Men på dette tidspunkt hadde verken hun eller den 13 år eldre Svarstad opp- levd sitt definitive kunstneriske gjen- nombrudd, og begge måtte slåss for sin kunst som på mange måter var mot- strøms. For eksempel ble Sigrid Und- sets første middelalderroman refusert med det råd at hun heller burde skrive noe moderne, og Svarstad ble sterkt frarådet å bli kunstmaler mens han gikk på Den kgl. Tegneskole i Kristia- nia. Men da han møtte Sigrid Undset i Roma vinteren 1909, hadde han med stigende ry deltatt på flere utstillinger hjemme og ute og til og med fått ros av selveste Christian Krohg, som mente at han utmerket seg som ”naturalismens nye herold”.

Skjebnemøtet i Roma

Det er altså to selvstendige outsiders som møtes i Roma 1. juledag 1909 og finner hverandre i en felles beundring for den klassiske malerkunsten. Men også den personlige kjemien stemmer. Slaggard går langt i å hevde at det er Sigrid Undset som legger an på den gifte trebarnsfaren som til da har levd i et godt ekteskap med Ragna Moe. I det lille nordiske kunstnermiljøet støter de stadig på hverandre, og han

blir fra første stund betatt av den høye sylfiden med det drømmende blikket og vil gjerne male henne. Til tross for store samvittighetskvaler faller han for henne, og de innleder et intenst kjær- lighetsforhold som blir skjebnesvangert for dem begge. Det er andre gangen Sigrid Undset innlater seg i et forhold med en gift mann, men denne gangen vil hun ikke nøye seg med å være ”den andre kvinnen”. Tilsynelatende uten skrupler presser hun Svarstad til å søke skilsmisse, og skandalen er et faktum selv om de hjemme i Norge prøver å holde forholdet skjult til han får ordnet skilsmissen.

Sigrid Undset hadde tidligere i et inter- vju klaget over at det var ”for lite levd liv i litteraturen”, men nå har hun selv fått en overdose egne erfaringer som hun kan bruke i sin diktning. Det gjør hun i kunstnerromanen *Jenny* (1911) som er inspirert av hennes egen kjær- lighetshistorie uten å være en nøkkel- roman. At den blir lest som det, skaper skandale, men den dristige romanen blir hennes store gjennombrudd som samtidsforfatter.

Også Svarstad har en produktiv og framgangsrik periode som maler i deres første lykkelige tid sammen, og da han stiller ut hjemme i 1911, får han strålende kritikker for sine siste storby- bilder, malt i Napoli, Paris og Brugge. Særlig det store gatebildet fra Napoli *Pallonetto di Santa Lucia* (1909) blir skamrost. Endelig har også han fått sitt store gjennombrudd, og de føler seg som jevnbyrdige kunstnere. Sigrid dyr- ker sin mann og kaller ham ”sin herre og sin mester”, et av mange paradokser ved den selvstendige, egenrådige Sigrid Undset, som nå markerer seg som anti- feminist i kvinnesaksdebatten. Men det var slett ikke alltid samsvar mellom liv og lære. For eksempel erklærte hun of- fentlig at hjemmet og morsrollen måtte komme foran kunsten for en kvinne, men selv tenkte hun aldri på å gi opp sin forfatterkarriere.

Kunstnerliv og hverdagsliv

Som kunstnere i eksil kunne de i Roma og Paris dyrke sin kjærlighet og leve et fritt bohemliv. Men da deres kjærlig- hetsbarn Anders Castus jr. blir født i Roma vinteren 1913, innhenter hverda- gen dem. Det er ikke lett å kombinere

foreldrerollen med kunstnerrollen, og det er uten tvil Sigrid som ofrer mest for å være mor og husmor, mens Svarstad i pakt med tidens mannsrolle fortsetter å bruke mest tid på å male. Og da hun til og med insisterer på å ta ansvaret for hans tre barn fra første ekteskap, trolig for å døyve sin dårlige samvittighet overfor stebarna, blir belastningen etter hvert for stor. Kunstnerparet glir gradvis fra hverandre, og etter tre slit-somme år som fembarnsmor med liten tid til sin egen skriving, orker hun ikke mer. Hun flytter til Lillehammer med sine to barn - uten å ta med stebarna. På det tidspunktet er hun gravid med deres tredje barn, men ekteskapet lar seg ikke redde selv om hun for barnas skyld aldri helt bryter kontakten med Svarstad. Han blir besøkpappa for deres tre barn, og hun fortsetter å holde kontakt med hans barn, som han nå selv må ta hovedansvaret for. Sigrid Undset etablerer seg som husfrue på eiendommen Bjerkebæk, hvor hun skaper et vakkert kunstnerhjem og får sitt eget arbeidsværelse, hvor hun kan skrive i fred.

Oppbrudd og skilsmisse

Selv om de ikke blir formelt skilt før i 1927, er Sigrids oppbrudd i 1919 det store vendepunktet i kunstnerparets liv, for ham et tragisk veiskille både som mann og kunstner. Det havarete ekteskapet og alenefar-tilværelsen tærer på livsmotet, selvtilliten og skaperevnen hans. Han sliter som kunstner samtidig som Sigrid Undsets berømmelse vokser. Med romantrilogien *Kristin Lavransdatter* (1920–1922) opplever den refuserte middelalderforfatteren braksuksess i hele Norden, og med den historiske tobindsromanen *Olav Audunssøn* (1925–1927) befester hun sitt internasjonale ry. Og som ved en skjebnens ironi er det Svarstad som tar telefonen på Bjerkebæk, da beskjeden kommer om at Sigrid Undset har fått Nobels litteraturpris for sine middelalderromaner. Året er 1928.

Fra da av kom maleren Svarstad enda mer i skyggen av ”dikterdronningen”, selv om han fremdeles malte, stilte ut og fikk svært gode priser for sine bilder. Det var særlig bittert for ham at hun fikk ekteskapet deres annullert for å kunne konvertere til katolisismen, men enda sårere at hun som troende nå så på deres kjærlighetsforhold som et

Kilde: Diglat Museum

Anders Svarstad. Selvportrett 1903. Oljemaleri.
Bjerkebæk, Lillehammer.

syndefall og ”en erotisk villfarelse”. Som kunstner opplevde han imidlertid sitt største nederlag allerede i 1925 da han ble vraket til den prestisjetunge professorstillingen ved Kunstakademiet, som var ledig etter Christian Krohg. Den gamle mester hadde på forhånd støttet hans kandidatur, så han hadde langt på vei tatt seieren på forskudd. Derfor følte det som et dolkestøt da Krohg snudde, og Axel Revold fikk stillingen. Svarstad oppfattet ansettelsen som resultatet av en konspirasjon, iscenesatt av hans uvenn Henrik Sørensen og hans klikk av yngre modernister. Men han ser ut til å glemme at han selv har bidradd til å skaffe seg mange motstandere ved at han i en rekke artikler har harselert både over norsk ”bonderosemaling” og modernismen. Selv Edvard Munch fikk sitt pass påskrevet.

Holdningen til Nazi-Tyskland

Svarstad gjør det heller ikke lett for seg selv da han i 1935, to år etter Hitlers

maktøvertakelse, støtter utestengningen av Munch og Picasso fra en stor utstilling i München, ikke først og fremst fordi han vil støtte Hitler-Tyskland, men fordi han som Hitler er imot de modernistiske kunstretningene. For dette høster han storm hjemme og gjør bare vondt verre ved å skrive et avisinnlegg i nazi-organet *Fritt Folk*, der han bl.a. karakteriserer Hitler som et politisk geni. Men han melder seg aldri inn i Nasjonal Samling. Da Tyskland angriper Norge 9. april 1940, må han fortvilet erkjenne at han burde ha sett og skjønt hva som var i ferd med å skje ute i Europa. Og selv om han takker nei da Quislings kulturminister Gulbrand Lunde tilbyr ham rektorstillingen ved Kunstakademiet, vet han at han på grunn av sine tidligere artikler, er brennemerket som tyskvennlig.

Sigrid Undset derimot har helt siden Hitlers maktøvertakelse i 1933 markert seg som Norges mest berømte anti-nazist både som forfatter og fra 1935

som formann i Den norske Forfatterforening. Hun innser tidlig at de tyske jødene trakasseres og forfølges, og i sin kritikk av Nazi-Tyskland har hun vært så krass at Hitlers propagandaminister Joseph Goebbels bestemmer at hennes bøker skal forbys i Tyskland, som er hennes største marked.

Så forskjellig var altså deres personlige bakteppe for den tragedien de begge opplevde i april dagene 1940 da meldingen kom om at deres eldste sønn Anders Castus Svarstad jr. var falt i felttoget mot tyskerne. Og skjebnen vil at de to møtes i Stocholm et par uker etterpå, men heller ikke i sorgen over sønnen kommer det til forsoning mellom dem. Svarstad er i Stockholm for å delta på en utstilling, men likevel er det nobelprisvinneren Sigrd Undset som får all oppmerksomhet i svenske aviser, som bare skriver om hennes sønn og hennes tragedie.

To myter om kunstnerparet

Den mest seiglivede myten om Svarstad er at han sviktet både som ekte mann og far. En bitter og uforsonlig Sigrd Undset er hovedkilden for dette synet, som hennes biografer nokså ukritisk har videreført helt til Slapgard nyanserer dette bildet ved hjelp av nye tilgjengelige kilder fra private arkiver. Fra sitt første ekteskap var Svarstad vant til å være en fraværende far og en lite hjelpsom ektemann. Også da han ble gift med en kunstner, satt han for fast i tidens kjønnsrollemønster til å innse at han burde ha bidradd mer hjemme, noe Sigrd Undset aldri tilga ham. Derimot gjorde han etter samlivsbruddet mye for å opprettholde en nær kontakt med barna sine, og på sikt lyktes han trolig like godt som henne i å være en god og kjærlig forelder. Han elsket Mosse, deres psykisk utviklingshemmede datter, og hun elsket sin "Pappa", et av de få ordene hun lærte å si. Men særlig den yngste sønnen Hans knyttet seg stadig sterkere til faren og kom sjelden hjem til Bjerkebak de siste årene moren levde.

Den andre myten, som Sigrd Undset bidro til å skape om seg selv, var at hun var mor og husmor om dagen og måtte skrive om natten. Sannheten er at hun hadde holdt på med natteskrivingen lenge før hun ble gift og fikk barn, og dette fortsatte hun også med

Foto: Aleksander Andersen

Anders C. Svarstad malte flere portretter av Sigrd Undset. Her er det første, malt i Roma i 1911.

etter at hun fikk råd til å skaffe seg et lojalt bakkemannskap av hushjelper og barnepike som tok seg av barna og husarbeidet. På Bjerkebak innførte hun "kontortid" for barna ved måltidene, og det var strengt forbudt å forstyrre henne før middag, mens hun hadde sin beste skriveøkt. Og hvis barna var ulydige og bråkete, var hun en myndig mor som også straffet dem med ørefiker og ris. Yngstemann Hans sendte hun til og med på katolsk kostskole i Oslo da han var bare 7 1/2 år gammel, til tross for at gutten mistrivdes og lengtet hjem. Både i denne perioden og senere stilte faren opp for sønnen som ofte fikk

besøke ham i atelieret hans. At Sigrd Undset fremdeles var overarbeidet, skyldtes nå like mye at hun ved siden av skrivingen påtok seg store verv i Forfatterforeningen og i tillegg deltok svært aktivt i samfunnsdebatten med foredrag og utallige polemiske artikler.

Da Tyskland angrep Norge, måtte hun flykte til Sverige og dro derfra til USA, hvor hun brukte sin berømmelse til å opptre som det frie Norges "propagandasoldat" i holdningskampen mot Nazi-Tyskland. Hun nærte helt fra ungdommen et sterkt tyskerhat som fikk henne til å skjære alle tyskere over en

kam, uansett om de var nazister eller ei. Bl.a. hevder hun i artikler og foredrag at alle tyskere er gale, og presiserer at dette også gjelder de tyske kvinnene, som ”beundrer makt og brutalitet og derfor er like ansvarlige som sine menn for denne krigen!” Og i et brev fra 1944 erklærte hun at hun gjerne så alle tyskere utryddet, menn, kvinner og barn, slik at verden kunne bli rensket for herrefolket! I ettertid virker hennes karakteristikk av tyskerne like rasistiske som Svarstads famøse antisemittiske artikkel *Jødernes hevn* fra 1918, men forskjellen er at hennes uttalelser kom i en tid da de fleste foraktet tyskerne på grunn av krigen.

Felles for dem begge er at de mot slutten av sitt liv er dypt ensomme og strever for å holde skaperevnen og livsmotet oppe. I 1943 dør Svarstad, og Sigrid Undset mottar dødsbudskapet mens hun oppholder seg i USA. I 1947 får hun storkorset av St. Olav for ”fremragende litterært virke og for tjenester for fedrelandet”. Hun dør alene i 1949.

Sluttvurdering av kunstnerparet

I ettertid er det uten tvil Sigrid Undset som er blitt stående som den største kunstneren av de to. Like sikkert er det at maleren Svarstad mer og mer kom i skyggen av dikteren Undset, særlig etter at hun fikk Nobelprisen og vant internasjonal berømmelse for sine middelalderromaner. Men hun skrev også svake bøker, som fikk dårlig kritikk, ja til og med slakt. Særlig gjelder dette noen av hennes samtidsromaner og de bøkene som var tyngt av katolsk propaganda. Noen bøker peker seg likevel ut som mesterverker, først og fremst de to middelalderromanene *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunssøn*. Disse dramatiske fortellingene om kjærlighet, hovmod, skyld og soning står som bautaer i hennes store forfatterskap og beveger fortsatt moderne lesere - nesten hundre år etter de kom ut. Like godt har ikke de mange samtidsromanene stått seg mot tidens tann. Til og med mens hun levde, hevdet mange kritikere at heller ikke den store Undset var dikterisk på høyden i de bøkene hun skrev etter middelalderromanene, og opplagstallene sank i hele Norden. Unntaket er den vesle, sjarmerende memoarboken *Elleve år* (1934) om hennes egen barndom, som ble hennes

Foto: Marit Subbræten

*Sørjordshaugen på Røyse i vårskrud.
Situasjonen på husmannsplassen var ikke alltid like idyllisk.*

siste kritikerroste bestselger. Ellers kan boktittelen *Fattige skjebner* stå som tematisk fellesnevner for de mange ulykkelige kvinneskjebnene hun skapte med rot i det moderne Kristiania, som hun kjente så godt fra sin egen triste kontordametid.

I dag er de fleste av hennes samtidsromaner glemt, mens middelalderromanen *Kristin Lavransdatter* fremdeles blir mest lest og har sikret henne varig berømmelse.

Så selv om hennes egen kjærlighets-historie tok slutt i møtet med hverdagen, ga den henne mye selvopplevd råmateriale til hennes store historiske kjærlighetsroman. Og hovedpersonene Kristin og Erlend låner mange trekk fra henne selv og Svarstad, hennes eneste store kjærlighet, selv om hun gjerne protesterte når hennes mor og søster og mange andre påpekte dette slektskapet. Både hun og Svarstad fortsatte gjennom hele sin karriere å skildre det moderne, industrialiserte Kristiania, (som ble Oslo fra 1924), hun med vekt på menneskeskjebnene, han med vekt på bymiljøene. Og selv om han fra 1920-tallet utvidet sin motivkrets med både utenlandske og norske landskapsmotiver, også noen fra Ringerike, er det som storbymaleren han vil bli stående.

Flere av hans særegne bybilder ble kjøpt opp av Nasjonalgalleriet og av kjente private samlere som Rasmus Meyer.

Hvis Svarstad får lov å bli vurdert som selvstendig kunstner, ikke bare som maleren som var gift med nasjonalikonet Sigrid Undset, blir det lettere å se at han i perioder av sin lange kunstnerkarriere var en maler med betydelig suksess. Til og med Sigrid Undset måtte innrømme at han på sitt beste har malt noen helt ypperlige bilder. Denne erkjennelsen kom da hun i 1947 besøkte Svarstads minneutstilling, som deres yngste sønn Hans hadde fått i stand. Og blant høydepunktene rangerer hun flere av de maleriene som han malte i deres lykkelige dager, da deres felles livsprosjekt var å ”male, elske, skrive”. Denne vurderingen samsvarer med mange kunsteksperters syn på hans produksjon, nemlig at den tidlige Svarstad er best. I dag kjenner de fleste av oss best kyseportrettet av den unge, vakre Sigrid Undset (1911), som en selvkritisk Svarstad senere vurderte som litt stivt. ”Som modellen selv!”, la han ironisk til. Mindre kjent, men et mer sjelfullt bilde er det enkle portrettet av den nygifte Sigrid Undset med det drømmende, innadvendte blikket, som han malte på bryllupsreisen i 1912. Men mest fornøyd var han selv

med karakterportrettet av malerkollegaen Tora Holmstrøm (1907), som blir regnet som et av hans beste bilder. Alle disse bildene viser hans talent som portrettmaler, en sjanger som ofte kom i skyggen av hans mange storbybilder.

Hvor mye hans selvvalgte enegang utenfor de etablerte kunstnerkretsene kostet ham av støtte og anerkjennelse, er vanskelig å vurdere. Det kan virke som om han med sin raljering over de modernistiske malerne bidro til å sette seg selv på sidelinjen siden disse retningene representerte det nye i samtidens malerkunst. Flere antisemittiske artikler bidro også til å isolere ham, selv om han slett ikke var alene om å forfekte slike holdninger i mellomkrigstidens Norge. Men aller mest kom han i skyggen av henne som han var gift med og skilt fra, men likevel alltid ble målt i forhold til. – I ettertid kan vi imidlertid konkludere med at det i begge verker finnes sterke spor etter gjensidig kunstnerisk inspirasjon, selv om drømmen om et felles kunstnerliv ble knust.

Jeg ønsker meg en retrospektiv utstilling med Anders C. Svarstads malerier i 2019, 150 år etter hans fødsel i 1869. Svarstad er tross alt en av få ringerikskunstnere som i sin samtid oppnådde et navn og en posisjon i det norske kunstmiljøet. Men fordi han i store deler av sin lange kunstnerkarriere valgte å male bymotiver framfor landskapsmalerier fra vakre Ringerike, ble husmannsgutten fra Røyse aldri den store profeten i eget land.

Anders C. Svarstad: "Terasse i Roma" 1913. Anders jr. i vogga med barnepike. Paret i bakgrunnen er Undset og Svarstad. Nasjonalmuseet i Oslo.

Kilde: Wikimedia

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Andersson, Giske 1991: Sigrid Undset – et liv. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.
- Slapgard, Sigrun 2007: Sigrid Undset - Dikterdronningen. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.
- Slapgard, Sigrun 2015: Maleren. Cappelen Damm. Oslo.
- Ørjasæter, Tordis 1971: Menneskenes Hjerter. Sigrid Undset – En livshistorie. Aschehoug. Oslo.
- Ørjasæter, Tordis 1996: Sigrid Undset og Roma. Aschehoug. Oslo.
- Lerberg, Ellen J. 1995: Bymaleren fra Røysetangen. Hefte Ringerike 1994–95.
- Nilssen, Fred Harald 1999: A. C. Svarstad. Holeværingen som ble Oslos maler. Hefte Ringerike 1999.
- Bakke, Gudmund 2013: Anders Castus Svarstad. Hole Bygdebok, bind 6.
- Bjerke, Øivind Storm 1986: Anders Castus Svarstad. Maler og grafiker. Norsk Kunstnerleksikon, bind 4. Universitetsforlaget. Oslo.
- E-postutveksling med Sigrun Slapgard.

FORFATTEROMTALE

Marit Stubbraaten (født 1945) er cand.philol. fra Universitetet i Oslo med fagene nordisk hovedfag, engelsk og historie. Hun er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole. Interesser: Litteratur, historie, kunsthistorie og botanikk.

Gropa etter damploken er fortsatt godt synlig.

En beretning om dampsaga på Marigårdspensen under andre verdenskrig.

Den våren jeg var *hontriller*

Fortalt av Karsten Hansen, Vågård, til Anne Sofie Hval

Bare noen uker før krigen kom til Norge fikk jeg meg jobb som hontriller. Fjorten og et halvt år gammel var jeg da, i slutten av mars 1940, og arbeidsplassen var ei sag som Ola Kihle på Kile gård hadde satt i gang på Marigårdspensen ved Vågårdsbygda.

Jeg vil fortelle historien om denne saga, for den er så godt som glømt nå av de fleste. De spora som er att av den, er det vel snart ingen andre enn meg som har greie på. I utkanten av plassen står muren etter hytta som det bodde arbeidsfolk i, og mellom disse veggene vokser det tjukke trestammer som viser hvor mange år som er gått siden hytta blei tatt ned. På plassen er det to djupe groper i bakken, den ene er etter stedet der de samla opp flisa, den andre etter der damploken sto.

Jeg er den yngste av åtte søsken, og sammen med foreldra våre, Ida og Hans Andreassen, holdt vi til i Nordli og Tajet, rett nord for Nedre Vågård. Det var et par kilometer fra Tajet og bort til saga. Begge steder lå langs skinnegangen til Randsfjordbanen, så det var lettvent for meg å følge jernbanesporret østover til jobben.

Lukta av sagflis og sot

Når jeg nærma meg saga kunne jeg snuse inn den gode lukta av sagflis og sot. Noen ganger hørte jeg dessverre også at det peip i fløyta mens jeg rusla langs svillene. Det var lokomotivfløyta som signaliserte at arbeidsdagen var i gang, så da var det bare å sette opp farta for ikke å komme for seint!

Da saga var i sving var det et yrende liv her! Saga lå midt i smørøyet, på den måten at det var massevis av flott furu i området mellom Vågård og Eggemoen. Viktigst av alt var Randsfjordbanen, som gjorde at det lå godt til rette for transport.

Sageier Kihle

Ola Kihle hadde bygd opp og starta saga et par år før krigen, og den besto av en dampmaskin som dreiv tre sirkelblader og en fliskjerrat. Han leide grunn av Johan Nordahl Brun på Øvre Vågård. Tømmeret fikk han fra skogen i området omkring, den hørte til Tornberg, Åsnes, Nedre og Øvre Vågård og Egge.

Det var et helt spesielt godt tømmer, og en del av materialene blei eksportert til skipsverft i utlandet for å brukes

Foto: ulånt av Karsten Hansen

Passbildet mitt fra krigens dager viser hvordan den unge hontrilleren så ut.

som dekkplanker på skip. Furuene fra Vågård og Eggemoen kom seg virkelig ut i den store verden.

Loken

Energien fikk saga fra en svær dampmaskin, som egentlig var et damplokomotiv. Vi kalte den bare for loken. Det tunge maskineriet var naturligvis frakta hit med jernbanen. Saga blei anlagt ved et sidespor som allerede fantes her. Det blei satt opp ei høg lasterampe ved sidesporet, og derfra var det enkelt å laste opp jernbanevognene.

Jeg var hontriller, og måtte gjøre mange vendinger med trillebåra for å frakte den avkappa hona fra saga bort til oppsamlingsplassen.

Når vognene skulle lastes, brukte vi hester til å slepekjøre materialene fra plankestablene. Rampa var så høy at den var i flukt med stakene på vognene. Dermed kunne vi gutta ganske lett røyse plankene ned i dem.

Her, blant damp og sot, tømmer og kvae, lokets tøffing og sagas sang, hadde jeg min karriere som hontriller. Etter at hona var skjært av stokken, var det min jobb å trille den i ei trillebår til en oppsamlingsplass. Denne hona var veldig fin til fyring, og blei blant annet levert til bakeriene i Hønefoss.

Fyrbøter Winther

Det var en egen fyrbøter som hadde ansvaret for damploken. Han het Olaf Winther. Egentlig het han Andreassen, men hadde tatt navnet Winther, et artig navn for en fyrbøter. Om natta, når saga sto, måtte han likevel passe på at det var såpass varme at alt var klart til å starte klokka sju neste morra. Til gjengjeld kunne han ta seg noen pauser i løpet av dagen. Når det var god fyr og full fart på saga, satte han seg tett inntil fyrkjelen på loken og tok seg fem minutt med ei avis.

Sagmester Hunstadbakken.

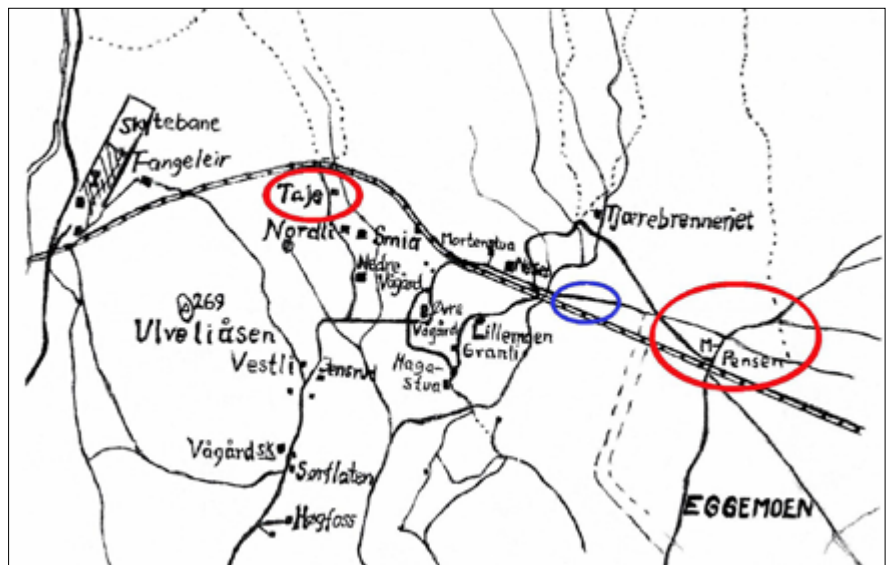
Ei drivreim dreiv de tre sirkelbladene for kante, kløyve og kapp, pluss fliskjerraten. Først gikk stakkene den ene veien og fikk hona fjerna. Så blei de flytta over, og sendt andre veien til kløyveren, som delte dem opp i planker.

Hunstadbakken fra Hole var sagmester på hovedbladet, der stakkene blei kanta. Han var veldig nøye, og passa på å holde bladet skarpt hele tida. Han var glad i å tygge skråtobakk, og hver gang han hadde filt bladet, sendte han med ei spyttklyse på kjøpet. Det skulle være en forsikring for god skur.

Plankene var av beste klasse, og dimensjonen på dem kunne være opp til tre ganger åtte tommer. Margen i furustammene blei fjerna for at kvaliteten på plankene skulle bli god nok. Som oppnøringsved var margen til gjengjeld helt ypperlig.

Illustrasjon: Øyvind Tingelief

Rett etter krigen tegna Georg, bror min, dette kartet over Vågardsbygda. Øverst til venstre er elva Væla og skytterbanen på Geiteryggen, og russerleiren som var der under krigen. Den venstre røde sirkelen viser Tajar, der jeg bodde, og så kan vi følge Randsfjordbanens skinner østover til saga. Den lå ved den høyre røde sirkelen, der det står M-pensen. I den blå sirkelen er den kronglete Bekkebakken. Oppe til høyre har Georg markert tjærebrønneriet som Nærstad gård hadde på Lunneplassen, og på venstre side er Vågård skole.

Sterke stablere

Etter kløyvinga var det karer som la plankene i fine stabler. Og det var sterke karer! De bar hver planke aleine, på ei pute på skuldra, og stabla materia-lene etter hvilken dimensjon de hadde. Kara passa på å legge plankene sånn at det danna seg trinn som de kunne klyve i etter hvert som plankehaugen vokste.

All flisa under sagbladene havna i en kjerrat og blei samla opp automatisk. Denne flisa ble igjen brukt til å fyre med under dampkjelen.

Mange mann i ei lita hytte

Det var en del hester i sving rundt saga, blant annet for å hente vann til dampkjelen eller kjøre tømmer og materialer. De hadde stallplass både på Øvre og Nedre Vågård. Noen av arbeidskarene bodde i bryggerhuset på Nedre Vågård, dessuten var det satt opp ei hytte i tilknytning til saga. Her sov det en åtte-ti mann, sjøl om hytta var veldig lita.

Kara var hjemme i helgene, men bodde på hytta hele uka. Fyrbøteren måtte begynne på jobb allerede søndag kveld for at det skulle være nok fart i dampkjelen når fløyta peip om mandagsmorrn. På samme måte fløyta det når det var tid for dagens timelange pause, når pausa var slutt og når arbeidsdagen var over.

Mat for mann og mus

Det var ingen som kokte for kara, de hadde med seg nistemat sjøl for hele uka. Nista blei oppbevart på ei hylle under bordplata i hytta. Da var det ikke til å unngå at det blei mat for både mann og mus. Eieren av nistepakka måtte fjerne spora etter de ubudne gjestene før han sjøl kunne eta. Det var langt unna dagens standard hos mattilsynet.

Forresten virka det ofte som om sagkara nesten ikke hadde tid til å eta. Her skulle det nemlig spelles kort! Ja, de var helt gærne etter kortspell, så de forta seg å bli ferdige med etinga og få fram kortleiken.

Lofferbesøk

En gang hadde noen loffere slått seg ned i hytta. Dette hadde Ola Kihle fått nyss om, og på vei til Marigårdspen-sen dro han innom Nedre Vågård og henta Hans Solberg. Han tenkte det kunne være greit å være mannsterke, til

Illustrasjon: Øyvind Tingeliff

Slik så det ut i dampsagas travle hverdag. Fra Randsfjordbanen var det et sidespor der jernbanevognene blei lasta. Til venstre ligger tømmeret klart til skjæring, mens hesten har henta vann til damploken som tøffer og går midt på bildet. Til høyre er stablene av de ferdige plankene. Foran til venstre er hytta og veslehuset til sagfolka, mens jeg kommer skranglende med trillebåra full av hon.

tross for at han sjøl langt fra var noen smågutt. Det som skjedde, var ganske komisk, for da lofferne fikk øye på den store og kraftige Kihle-karen, tok de til beins innover i skauen før han så mye som hadde løfta en finger.

Lonefulle Bendik får et rapp

Ola Kihle var ofte oppom saga, og han fulgte godt med i alt som foregikk. Ved siden av loken sto det tretønner med vann med et rør bort til kjelen. Kihle'n kikka i tønnene og konstaterte at de begynte å gå tomme for vann.

«Å blir det av vannkjørerens, a?» spurte han. «Ja, det er jommen meg ei stønn sia vi har sett han nå,» måtte fyrbøteren Olaf innrømme. Ola spurte hvilken hest som blei brukt til vannkjøringa, og fikk beskjed om at det var Bendik, en av hans egne hester.

«Ja, da veit jeg hva som har skjedd!» sa Ola. Han kjente naturligvis Bendik godt, og visste at gampen kunne være skikkelig lonefull. Derfor gikk han ned i Bekkebakken, der de henta vann, og

ganske riktig: Der sto Bendik med alle fire beina godt planta, mens vannkjørerens forgieves prøvde å få ham til å lea seg.

Ola trakk fram sveipa si og ga Bendik et resolutt rapp over baken. Da var det ikke lenge før vannvogna var på plass der den skulle være.

Den kronglete Bekkebakken

Det var ofte to av sønnene til Ola; Erik og Kristian, som brukte å kjøre når det skulle fraktes et plankelass med bil. Den gangen var det den gamle Møl-leveien mellom Jevnaker og Hen som gjaldt, det var ennå ikke anlagt noen vei over Lunneplassen. Dermed måtte de alle bruke Bekkebakken, og der var veien fryktelig bratt og dårlig.

Kihle-gutta var drevne på dette, og det gikk stort sett bra med dem. To andre, en far og sønn som aldri hadde kjørt der før, fikk derimot store problemer. Midt i bakken røss alle plankene av lasset. Mens de sleit med å lesse dem oppatt, beklaga den ergerlige faren seg: «Detta er til å få kul i hue av!»

Kaffierstatning

Ei anna historie handler om tømmerkjørera under krigen. Det var jo ikke noe kaffi å få, bare kaffierstatning, og det gjaldt å drøye den også så lenge som mulig. Disse tømmerkjørera hadde fylt på med vann og kokt på den samme gruten i flere dager, da de plutselig merka at det var noe som tetta igjen tuten på kaffekjelen. Da de tok av lokket, sveiva det ei dau mus rundt i vannet. Så fikk de da smakstilsetning på kaffien sin.

Krigen kommer

Jeg hadde som sagt bare jobba på saga noen uker da krigen kom. De første dagene etter invasjonen dreiv vi på som vanlig, men da tyskerne bomba Hvalsmoen, slapp vi alt vi hadde i henda og gjøymte oss i skauen. Vi ante jo ikke hva som skulle bombes, og saga var lett å få øye på fra et fly.

Vi blei permitterte fra saga mens de verste kampene sto på i distriktet. Så fort det roa seg, kjørte vi i gang igjen, og fortsatte da fram til sommeren. Saga var nemlig bare i drift i vinterhalvåret.

Tysk glidefly på villstrå

Ola Kihle var en veldig real kar, og nøye med at alle fikk lønna si. Sommeren 1940, akkurat da kampene i Nord-Norge var slutt i juli, var jeg på vei til Kile for å få sluttoppgjør. Jeg var kommet til Kilealleen på sykkelen min da det skjedde noe:

Et svært tysk bombefly, en Heinkel, kom durende i lav høyde rett over hua på meg. Jeg blei så forskrekka at jeg kasta meg av sykkelen og stupte ned i grøfta og gjøymte meg.

Flyet forsvant videre nordover, og jeg fant igjen sykkelen min og tråkka videre fram til gården. Der fikk jeg

Illustrasjon: Øyvind Tingeliff

Her ser vi hvordan dampsaga fungerte. Nærmest blir hona fjerna, mens stokken skjæres i planker bakerst. Sagflisa sendes ut med en kjerrat, mens fyrbøter Winther tar femminutt med avisen. To karer er opptatt med å måle tømmeret. Stokkene blei målt i halvmetre og lengden hogd inn i stokken med romertall. Måla blei ropt opp, og fløyholderen noterte dem nøye ned i boka si. Det var viktig at alt gikk ordentlig for seg så skogeieren fikk riktig oppgjør. Tall som kunne misforstås hadde egne navn; for eksempel 9 kaltes peis og 23 barting. Var det maken stokk, het det kontra.

øye på et glidefly! Det runda låven og landa på jordet på Kile. Det viste seg at det var en glider som hadde hengt etter bombeflyet, og så hadde strengen ryki.

Dattera på gården, Ingrid, tok bilde av glideflyet, men jeg kan ikke huske at vi hadde noen kontakt med den personen som satt i det. Jeg fikk da oppgjøret mitt, jeg, og sykla fornøyd hjematt til Vågårdsbygda.

Det blei ikke noen flere sesonger på meg som hontriller, men saga på Mari-gårdspensen fortsatte enda et par vintre før aktiviteten ble lagt ned. Da gjorde krigen at det blei for vanskelig å holde transporten i gang, og det blei slutt på historien om saga.

FORFATTEROMTALE:

Karsten Hansen er født i 1925, og har bodd i Vågårdsbygda hele sitt liv. Han var yngst av åtte søsken, sju gutter og ei jente, og familien levde i tett kontakt med skogen. Nærheten til naturen har fulgt Karsten gjennom livet, både i form av et langt arbeidsliv i skogen, og gjennom en stor interesse for orienteringsløp og null-løp. Fra en fredelig periode som hontriller da krigen brøyt ut, var alt forandra ved krigens slutt fem år seinere. Brødrene Hansen var sentrale i Vågårdsgruppa, og da freden kom, satt Karsten arrestert. Noen av brødrene var rømt landet, og en var henrettet av tyskerne.

Anne Sofie Hval er født i 1957, oppvokst på nedre Vågård og bosatt i Haugsbygd. Hun er journalist og folklorist, er styremedlem i Venneforeningen og i Stiftelsen for Ringerikes museum, og har sammen med sin far Thorleif Solberg utgitt boka «Vågårds og Marigårds historie». Har holdt foredrag om Eidsvollsmannen fra Vågård og registrert stedsnavn i bygda. Fra og med i år er hun forretningsfører og redaksjonsmedlem i Heftet Ringerike.

*Reist til minne over lensmann Aalde og lensmann Solumsmoen.
De falt på sine poster 22.8.1926*

Minnesteinen i Vågårdsåsen

22. august i år er det 90 år siden lensmannsmordene i Vågårdsåsen skjedde. Det er skrevet om dem i flere publikasjoner og kanskje best i boken "To mistenkelige personer" av Gunnar Larsen.

Sverre Anton Bjerkeli

Han skriver om foranledningen til mordene, om den to måneders lange flukten og arrestasjonen av unggutten fra Hokksund. Det er delte meninger om hvordan den andre, svensken Svensson, døde. Men det er ikke mordene jeg vil skrive om. Jeg vil fortelle litt om minnesteinen og hvordan den kom på plass.

I år, den 22. august, er det 35 år siden innvielsen fant sted, og mange av dem som var med, er borte. Mange hadde lenge snakket om et varig minne om hendelsen i Vågårdsåsen, men ingen hadde gjort noe med det inntil Norderhov arbeiderlag på et møte våren 1981 drøftet mulighetene for å få reist en minnestein over lensmennene Aalde og Solumsmoen. Laget valgte en komite til å arbeide med dette. Komiteen besto av Hans Jørgen Hansen, Arild Karlengen, Ivar Otto Skogheim og Alfred Gulbrandsen.

Steinen ble hentet i Ådal

Hans Jørgen fant en fin stein oppe ved Sperillen og med hjelp av militære fra Hvalsmoen med traktor og kran ble steinen løftet på bilhengeren til Ivar Otto. Heldigvis var det ingen vekt-kontroll etter Ådalsveien den kvelden. Steinen veide mange hundrede kilo. Det ble flere stopp underveis for å stive av fjærene med planker, men omsider kom ekvipasjen til Vågård. Der sto Karsten Hansen med traktor og fraktet steinen på plass. Etter noen kvelder med dugnad hvor flere fra grenda deltok, var stedet rydda og steinen på plass. Det var også påsatt en kopperplate med inskripsjon.

Avdukingen

Den 22. august 1981 var på dagen 55 år etter tragedien. Daværende justisminister Bjørn Skau foretok avdukingen, lensmannen i Ådal, Rolf Edgar Stubdal, la ned krans fra lensmanns-

etaten. Det samme gjorde politiinspektør Svein Opsahl fra politietaten. Representanter for familiene Aalde og Solumsmoen la ned blomster og takket Norderhov arbeiderlag for initiativet og arbeidet for å minnes deres kjære.

Også flere pensjonerte lensmenn var tilstede. Blant dem tidligere lensmann i Hole, Hans Erlandsen, som var en av de første på åstedet. Et par hundre mennesker hadde funnet veien inn til stedet i furuskogen. Stedet var inntil da markert av to trekors, reist av bygdefolket, men som nå var preget av vær og vind. Det hele ble avsluttet med en enkel servering i den gamle skolestua på Vågård.

Dokumentasjon av avdukingen

Alfred Gulbrandsen laget senere en perm med bilder og tekst fra avdukingen. Denne gikk på utlån til lagets medlemmer og en tid var det uklart hvor den befant seg. Jeg fikk ved en tilfældighet tak i den og tok kontakt med Ringerike bibliotek og spurte om de var interessert i den. Det var de, og i dag kan den leses i biblioteket.

Det er rart hvordan tilfældighetene ofte styrer. I 1995 overtok en av mine sønner et småbruk inne på Brandval Finnskog, og ved restaureringen av huset fant vi mange gamle aviser, blant annet et eksemplar av Ukens nytt (Aftenpostens ukeutgave). Der kan en lese rettsreferatene fra lagmannsretten i Drammen. Avisutklippet leverte jeg også til biblioteket og det kan leses der om noen er interessert.

Den 22. august i år er det 90 år siden lensmannsmordene på Vågård skjedde. På samme datoen er det 35 år siden minnesteinen ble reist. Det er neppe noen som husker mordene og mange har gått bort av dem som var tilstede ved avdukingen. Men steinen står der og vil bli stående til minne om to pliktoppfyllende tjenestemenn som falt på sin post.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Gulbrandsen, A. 1981: Lensmannsmordene i Ådal. Fotomontasje. Ringerike bibliotek.
- Larsen, G. 1933: To mistenkelige personer. Roman. Oslo: Gyldendal.
- Ukens nytt 18. januar 1927 (finnes i ringerikesamlingen, Ringerike bibliotek)

FORFATTEROMTALE

Sverre Anton Bjerkeli (født 1923) bor på Lisletta i Norderhov. Som 15-åring begynte han å arbeide i skogen. Han ble inspektør i Arbeidstilsynet (jord- og skogbrukssektoren) i 1978. Politisk aktiv på vegne av Det norske Arbeiderparti.

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Røysehuset i vinterstemning.

Røysehuset på Sundvollstranda – flyttet med innsats fra Hole historielag

Går man 100 år og mer tilbake i tid, var flytting av hus vanlig. Husets enkelte tilvirkede tømmerstokker representerte relativt store verdier, og de kunne utnyttes så lenge de ikke var skadet av råte eller annet. Derfor ser man ofte merker i stokkene på gamle tømmerhus.

Bjørn Geirr Harsson

Flytting av hus i vår tid skjer når det er hus vi ønsker å ta vare på i en ny forbindelse. Et eksempel er det såkalte Røysehuset som ble flyttet fra gården Fjell på Røyse til Sundvollstranda.

Fjell i tidligere tider

Gården Fjell ble tidlig delt i flere bruk, og karakteristisk for gården har vært at husene til de forskjellige gårdbrukerne lå samlet i et felles tun på høydedraget nær dagens Fjeld hagebruk. Dette spesielle gårdstunet er omtalt så tidlig som på 1500-tallet. Da biskop Jens

Nilssøn besøkte Hole i 1594, skrev han i sin dagbok: «Fields gaarde ligge udi en tungaard».

Hovedbygningen på Søgarden kan altså være bortimot 200 år gammel, og den har vært del av denne «tungaard», kalt Fjellsbyen, som eksisterte frem til utskiftingen omkring 1910. I 1860 heter det at denne hovedbygningen ble restaurert, noe som tyder på at selve huset må være en del eldre.

I sin bok fra 1968 om «Norske gårdstun» har Arne Berg omtalt og tegnet

Fjellsbyen. Tegningen viser gårdstunet rundt 1898, og er en rekonstruksjon etter opplysninger fra Kristine og Anders P. Fjeld (f. 1889 og 1894).

Hovedbygningen var i fast bruk frem til 1972 da dagens eier overtok gården. Siden har bygningen bare periodevis vært bebodd. Første etasje består av gang, kjøkken, relativt stor stue og ett kammer (soverom). Andre etasje består av to rom med trappeoppgang mellom. Rommene oppe har delvis skråtak. Husets utvendige mål er 12,2 m x 7,4 m, dvs. 90 m².

Det hele begynte i 2002

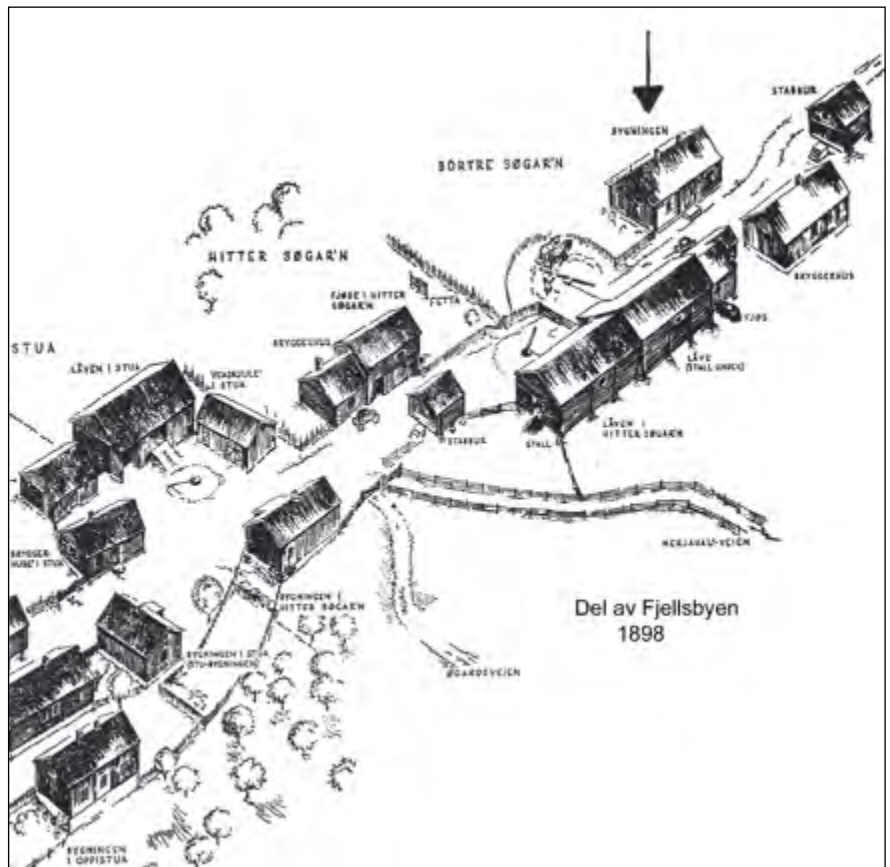
Eieren av Søgarden Fjell, gnr. 217,1 (Gammelt matrikelnr: 38,1 m/flere), Petter Erik Ruud, tok kontakt med Hole historielag og tilbød hovedbygningen på Søgarden Fjell gratis til historielaget. Betingelsen var at bygningen måtte flyttes bort fra området. Historielaget var svært interessert i å overta bygningen, og tok gjerne imot tilbudet. Hovedbygningen på Søgarden representerte en gammel og tradisjonell byggeskikk for gårder på Ringerike fra tidlig på 1800-tallet og kanskje tidligere.

I februar 2004 ble det inngått skriftlig avtale med Petter Erik Ruud om at Hole historielag skulle overta huset, etter at Hole kommune hadde gitt tillatelse til å sette opp huset på kommunens eiendom Sundvollstranda. Samme vår startet historielaget med dugnader for å fjerne ytterpanel og taksten, slik at riving kunne begynne. Da historielaget overtok bygningen, fikk den navnet Røysehuset fordi den representerte en hustype som hadde vært vanlig på Røyse. Det navnet har bygningen senere beholdt.

I løpet av mai måned i 2005 var hele bygningen revet og tømmeret kjørt til Sundvollstranda, hvor kommunen hadde reist grunnmuren der bygningen skulle plasseres. Tidspunktet for ideen om å flytte Røysehuset kom på en tid da Sparebank 1 Ringerike og K. Karlsens legat åpnet for tiltak det ellers ville være vanskelig for kommunen å gjennomføre. Det dreiet seg om en ramme innenfor 3 mill. kroner. En egen komite ble nedsatt for å fordele pengene, og det resulterte i tre tiltak på Sundvollstranda, en frilutscene, et hus til kajakkklubben og til grunnmur og flytting av Røysehuset.

Dårlig merking av tømmeret

Men så skjedde noe uforutsett. Snekkeren som hadde stått for nedrivningen av tømmerveggene på Fjell, fulgte ikke opp avtaler om oppbygging på Sundvollstranda. Dermed ble tømmeret liggende et helt år før historielaget fikk ny fagkyndig snekker som kunne bistå med oppsetting av tømmerveggene på grunnmuren. Et problem da var at mange av tømmerstokkene var dårlig merket eller til og med var umerket, så det ble brukt mye tid på å finne igjen

Del av Arne Bergs tegning av Fjellsbyen.

enkelte stokker. Heldigvis hadde vi før og under rivingen tatt mange bilder som viste hvor de enkelte stokkene hørte hjemme i bygget. Bildene kom til stor nytte.

Under oppsettingen viste det seg at noen av yttervegg-stokkene hadde råteskader og måtte erstattes. Den dyktige snekkeren tok seg av arbeidet med å tilpasse de nye tømmerstokkene. Så snart alle veggene var reist til og med første etasje, fortsatte historielaget oppbyggingen av resten på egen hånd, med dugnader der lagets medlemmer sto for arbeidet. Sakte men sikkert skred arbeidet frem. Mønet ble reist og i løpet av 2007 ble alle vegger og yttertak med taklister fullført. Samtlige takstener ble vasket fri for mose og lav før de igjen ble lagt på taket. Frem til dette tidspunktet hadde ca. 25 av historielagets medlemmer deltatt på dugnader. Men videre fremover var det stort sett et tremannslag som satte inn vinduer og dører, bygget ferdig gulvene i begge etasjene og kledde mange av de innvendige veggene. Knut Berg, som fylte 80 år i 2009, var den naturlige arbeidsleder med lang erfaring som bygningsingeniør både i USA og her

hjemme i Norge. Som faste medhjelpere fungerte pensjonert lege Johan Borgnes og undertegnede som pensjonert geodet. Stort sett arbeidet denne dugnadsgjengen to dager i uken frem til huset sto ferdig i mai 2013.

Rundt juletider og gjennom sommeren tok de tre pause, men ellers pågikk arbeidet jevnt og trutt året rundt. Stubeloft og gulv ble lagt i første etasje. Gulv ble lagt i 2. etasje og alle husets yttervegger, unntatt på kjøkkenet, ble isolert og kledd på innsiden. Samtlige gulv ble lakkert, mens vegger og tak ble malt i farger som hørte hustypen til. To piper ble murt og tre ovner satt inn. Til stuen fikk historielaget en fin kleberstensovn som hadde stått på Toresplassen, Krokskogen. En hel del møbler fra tiden omkring 1900 fikk historielaget av en utflyttet holveværing. Han ga også flere malerier til bygningen, blant annet noen av kunstmaleren Anders Castus Svarstad, som kom fra gården Svarstad på Røyse. Fra Nils Western fikk historielaget mye utstyr som hørte til på gårder i gammel tid. De siste årene fikk Hole historielag til sammen 235 000 kr i støtte fra Sparebank1stiftelsen Ringerike, for å dekke

Stadig noe å utbedre, august 2013, tre måneder etter innvielsen.

utgifter til materialer, maling, elektriker og rørlegger. Uten denne økonomiske støtten ville fullførelsen av Røysehuset tatt betraktelig lenger tid.

Innvielse i 2013

Hole historielags månedlige møte ble i mai 2013 lagt til Røysehuset, og dette markerte innvielsen av den ferdig oppsatte bygningen. Ordfører Per R. Berger sto for den offisielle innvielsen, og ved samme anledning ble årets kulturpris tildelt Paul Ullern. Mer enn 50 mennesker var samlet i Røysehuset ved den anledningen, så det var en stor dag for Hole historielag. Fra den første dugnaden startet på Fjell i 2004, gikk det 9 år før huset sto klart til bruk på Sundvollstranda.

Fra før var Leinestabburet plassert på Sundvollstranda. Det sto opprinnelig på gården Nedre Leine, Røyse, og var en gave fra Gunhild og Aage Leine til Fortidsminneforeningen. Omkring 1995 ble stabburet flyttet til Sundvollstranda hvor det ble bygget opp igjen av byggmester Alf Ruud. Da Røysehuset kom til Sundvollstranda, fikk historielaget ansvaret også for stabburet.

Høsten 2013 kom snurrelassen på plass i et lite uthus, kalt Røstehuset, etter Jens-Erik Røste som hadde bygget det. For noen år siden forærte han uthuset til Hole kommune som plasserte det ved inngangspartiet til Sundvollstranda. I 2013 fikk historielaget overta uthuset, og flyttet det til et fundament som var bygget mellom Røysehuset og stabburet. Foruten snurrelassen har Røstehuset også rom for redskap og utstyr.

Hole historielag har fra Hole kommune fått ansvaret for vedlikeholdet av en del fornminner i kommunen, blant annet Kleivkona, som står ved Sundvolden Hotel. I 2015 fikk historielaget satt opp en ny kleivkone, hvor bilde av den gamle var fotografisk overført på en aluminiumsplate. Den gamle metallplaten med Kleivkona ble hengt opp i gangen i Røysehuset, og er nå det første man ser når man kommer inn hoveddøren.

For at Sundvollstranda skal få mer preg av et bygdetun, vil historielaget også arbeide for å få et husmannshus plassert ved siden av Røysehuset. På Retthella tar Hole historielag vare på

Røysehuset høsten 2002, før dugnadene hadde begynt.

Demontering av tømmerstokkene i mai 2005.

Grunnmuren klar på Sundvollstranda og tømmeret utover i mai 2006.

Den faste dugnadsgjengen i januar 2009, fra venstre: Knut Berg, Johan Borgnes og Bjørn Geirr Harsson.

to seterhus, ett størhus og ett fjøs med stall. Disse hører til de svært få eksisterende originale seterhus på Krokskogen. Med husene på Sundvollstranda og på Retthella har historielaget virkelig satset på å bevare noe som hører Holes lokalhistorie til.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Berg, Arne 1968: Norske gardstun. Institutt for samanliknande kulturforskning. Universitetsforlaget. Oslo.
- Hole historielags arkiv 2002-2013.
- Nilsson, Jens 1885: Visitasbøger og reiseoptegnelser 1574–1597. Udgivne efter offentlig foranstaltning ved Dr. Yngvar Nielsen. Kristiania.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson er født i 1940 og oppvokst på Nordstrand i Oslo. Han studerte realfag med geofysikk som hovedfag og avsluttet sin yrkeskarriere i Statens kartverk som sjefsingeniør innenfor geodesi. Harsson er bosatt i Hole og er for tiden leder av Hole historielag. Han har vært med på utgivelser av flere bøker og lokalhistoriske artikler. Han har vært med i redaksjonen i Heftet Ringerike – som redaktør 2005–2009.

Elever på femte, sjette og sjuende trinn på Kirkeskolen sist vinter har blitt frilansere til "Historien Her vi bor".

Skolebarna ble lokalhistorikere

Når cirka 40 elever skal fotografere og skrive om navn i Norderhov, da blir det 24 artikler med lokalhistorie. Disse er nå samlet på nettstedet www.hervivor.no.

Olav Norheim

Det har seg slik at vi som driver med det lokalhistoriske nettstedet www.hervivor.no, tenkte vi burde få noen fra målgruppa til å skrive for oss. Og målgruppa, det er skolebarn i Hole, Ringerike og Jevnaker. Som tenkt, så gjort. Vi tok ei runde med noen skoler, og lærerne ved Kirkeskolen i Norderhov var interesserte i å bli med på et sånt prosjekt.

Historien her vi bor

Som redaktør for prosjektet «Historien her vi bor» hadde jeg møter med entusiastiske lærere på mellomtrinnet ved Kirkeskolen. Framdrifta ble lagt, fire fotoapparat ble kjøpt inn, vi kom opp med mange steder som kunne omtales.

Litt bakgrunn: Prosjektet som heter «Historien her vi bor» ble starta for noen år siden av Ringerike bibliotek og

Ringerike Historielag. Flere er med nå. Vi som jobber praktisk og redaksjonelt med det, er bibliotekar Bente Bråten og Olav Norheim, begge på deltid. Så var det å brife elevene. Det var en takknemlig jobb. Entusiastisk og glup gruppe. Etter ei rask innføring i skrivning og fotografering, satte de i gang. Lærere og assistenter var med, kjørte bil, hjalp til med avtaler, fulgte opp.

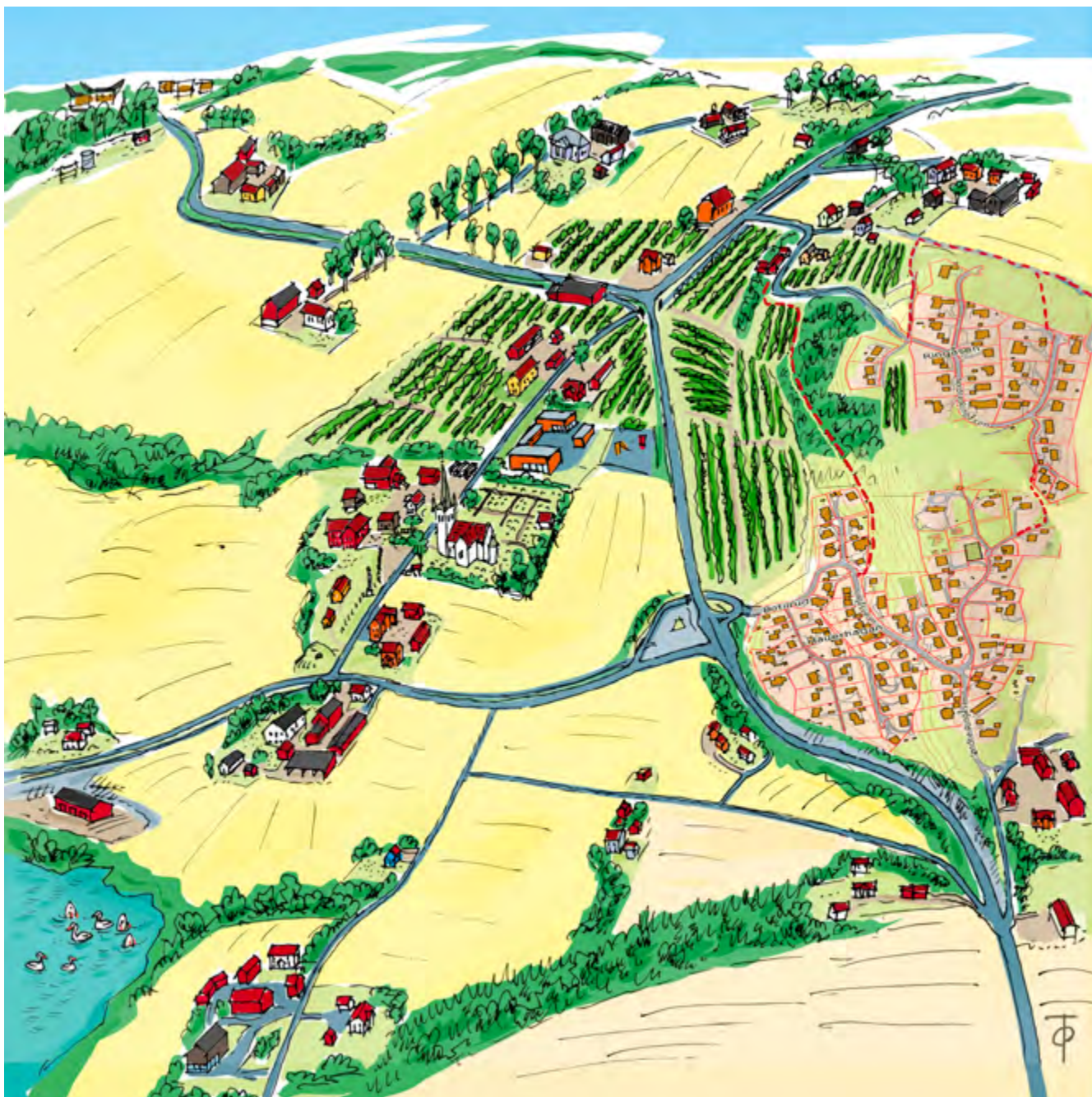
Fra Lisletta til Busund

Mange steder og hendinger i Norderhov fikk omtale: Kartverket, Busund-brua, Froksmoen, Froksøya, Lisletta, Ringerike sykehus, Askeladden Reiser, Stavhella, Hønen Handel, Norderhov kirke, Bjørklund, Monserud, Gusgården, Ringerikes Museum, Hjemmestyrkemuseet, Ringåsen, Kirkevoll, Trøgstad, Asbjørnsen og Moe, Svenskeslaget, Eplehagen, Berger, Hvervenenga.

Alt dette har historiske poeng fra fjern eller nær fortid. Øyvind Tingleff hadde tegna kart som det gikk an å forstå. Elevene skreiv. Og de fotograferte. Som redaktør – og voksen – var det interessant å se hva elevene leverte.

Faksimile fra www.hervivor.no

Illustrasjon: Øyvind Tingeliff

Da kartene til her-vi-bor-serien ble utviklet, var ideen å kombinere kart og illustrasjon – for å gi barna en forståelse av hva kart egentlig er, og at de samtidig kan kjenne seg lett igjen ved å se på illustrasjonen. Kart er jo bare en stilisert tegning av miljøet vårt – sett ovenfra. Kartene er manipulert så de også passer inn i det skrå fugleperspektivet som tegningene har.

Spennende vinkling

Sjøl er jeg ofte opptatt av at motivet skal ha sol i øya og skyggen bak. Her fikk jeg levert effektfulle motlysbilder. At høyballer er fine innslag i kulturlandskapet, fikk jeg syn for. Og at rensesanlegget på Monsrud er spennende

å besøke, vet jeg nå. Dessuten at informanter er gode fotomotiv. Ei stund tenkte jeg at elevene hadde fått for få fototips. Nå er jeg glad til.

Det ble mye jobb, både for elevene og lærerne. De gjorde litt av en innsats.

De skal ha takk for at de stilte opp. Det var lærerikt for oss alle.

Så nå er det dokumentert på www.hervibor.no hvordan barn i Norderhov ser på hjemstedet sitt høsten 2015.

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim er født i 1951, bosatt i Norderhov og er skribent. Han har bl.a. skrevet bøkene *Alle tiders Ringerike* (Ringerike kommune 1998), *Asbjørnsen og Moe på eventyr* (Hole kommune 2013) og redigert *Slik var det da* (Hole kommune 2005). Norheim var redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* 1992–1999 og leder i Ringerike Historielag 2007–2010.

Oppgangssaga etter avdukingen på bybrua 29. september 1979. Det var mange tilskuere på Tippen!

Oppgangssaga – *byens identitet*

Hønefoss er en av mange byer og tettsteder i Norge som er skapt av skogen, elvene og et fossefall. Fra sist på 1500-tallet kom de første sagene ved fossen der Begna kaster seg utfor berget før møtet med Randselva. De aller første var oppgangssager.

Gudmund Bakke

Da Hønefoss Sparebank i 1976 skulle markere sitt 100-årsjubileum, ønsket banken å gi en varig gave til Hønefoss by. Valget falt på en oppgangssag. Kunstneren Knut Steen fikk oppdraget «å fange byens sjel», finne leddet som bandt skogen, elvene og fossen sammen. I en skulpturkomité oppnevnt av banken satt Fridthjof Jørgensen, Truls Grinde og Albert Nielsen.

Ringerike kommune og dens innbyggere tok imot gaven med glede og forventning. Skulpturen måtte naturlig nok få sin plass nær fossen. Etter at flere alternativer var vurdert, ble det bestemt å plassere den lengst sør på bybrua, på taket av østre del av den gamle kraftstasjonen fra 1905. Her var det en utvidelse av fortauet, med krakker og blomsterkasser, en «lunge» på brua over Hønefossen. Fontenen ville

her ligge nær opp til livet i byen, og slik at den hadde luft og himmel rundt seg. Sagbladets skarpe profil ville bli et blikkfang for byens gjennomgangstrafikk. Man mente at et kunstverk av disse dimensjoner ikke ville få noen finere bakgrunn enn himmelen.

Steen fikk hjelp av Hønefoss Trevarefabrikk (John Berg) til å lage en foreløpig modell av skulpturen. Men den

endelige størrelsen som kunstverket skulle ha, var fortsatt uklar. «Etter et halvt år hadde jeg formatet for meg», fortalte Steen seinere: «Jeg syntes det så lovende ut. Men jeg var virkelig redd da skulpturen skulle bygges. Det forelå da en modell i 1:10 størrelse – større kunne jeg ikke klare å lage den med hendene. Men hvordan ville den virke i full størrelse? Og hvordan skulle belysningen og fontenevirkningen ordnes?»

Med modellen som utgangspunkt ble oppdraget med produksjon av bunnbasseng, stokkverk, stokker og sagblad gitt til Hønefoss Sveiseverksted (Høsveis). Her lagde de en modell av stål for eget bruk. Ansvar for beregninger, dimensjoner, arbeidstegninger og montering ble ivaretatt av maskiningeniør Arne Arntzen. «I industrien er vi vant til å arbeide etter klart optrukne linjer og tidsskjemaer, men med et kunstverk er det annerledes. Vi måtte lære oss å arbeide på en annen måte, lære oss å følge kunstneren», sa Arntzen seinere.

Det var en mengde detaljer som måtte avklares før de endelige valg ble gjort, både når det gjaldt byggemateriale og mer tekniske ting. Med de foreløpige modellene av tre og stål samt tegninger fra Knut Steen som basis, gikk man i gang med å produsere skulpturen ved Høsveis. Fra sin base i Isola di Ortonovo i Carrara, Italia, sendte Steen skisser og beskrivelser av sagblad, stokkverk og andre detaljer. Men den endelige modellen for hvordan kunstneren ønsket sitt verk, lot vente på seg.

Utfordringer

Det manglet ikke på utfordringer. Blant annet måtte man få avklart den virkning som rennende vann og avgass fra passerende biler ville ha på stål. Fra leverandøren ble det garantert at stålet (etter sandblåsing og påføring av epoxy-maling) ville tåle både vannet og eksosen. Bunnseksjonen (et basseng på 13 x 7 meter) skulle opprinnelig produseres i et materiale kalt Cor-Ten, som kunne anvendes uten overflatebehandling (vedlikeholdsfrritt, som i Grieghallen i Bergen). Dette ville etter hvert få en jevn burgunder farge, og man slapp seinere vedlikehold. Løsningen krevde imidlertid vekslende tørt og vått vær, og med rennende vann hele tida måtte alternativet velges vekk.

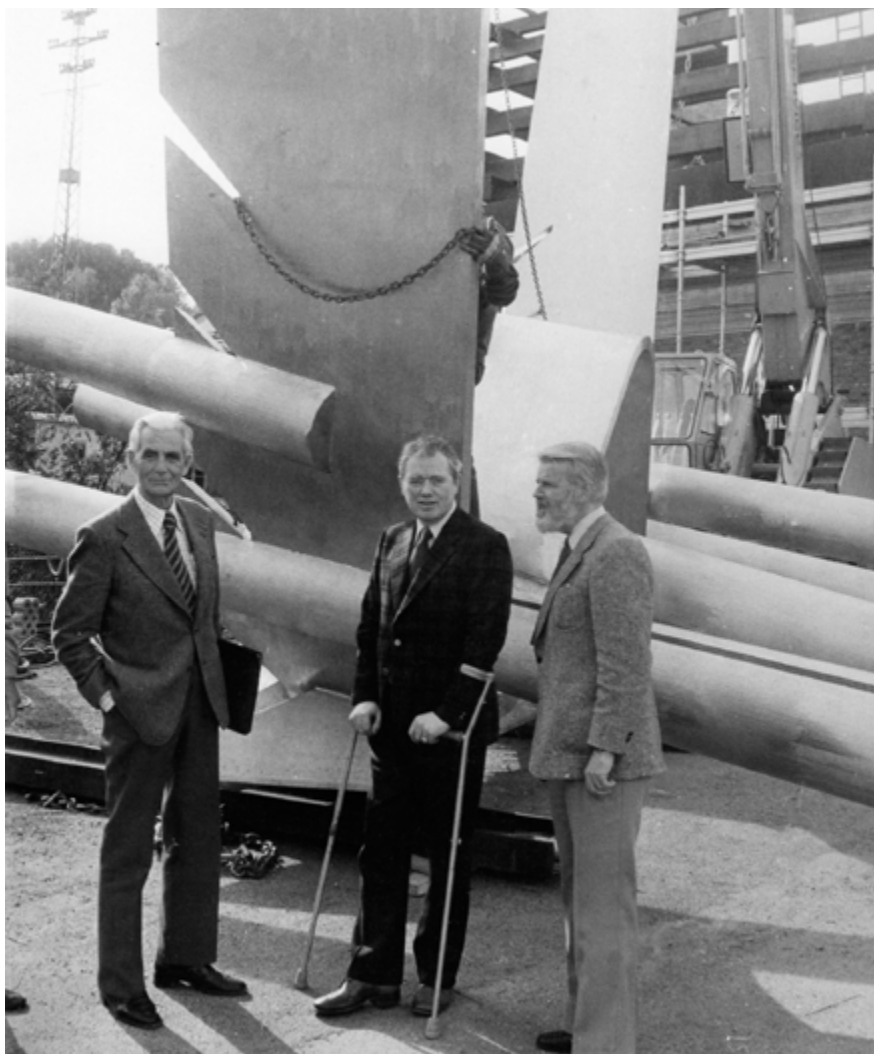

Foto: Bjørn Knoph

Skulpturkomiteen som ble oppnevnt av Hønefoss Sparebank i 1976. Fra venstre: Albert Nielsen, Fridthjof Jørgensen og Truls Grinde.

TO OPPGANGSSAGER I HØNEFOSS

Oppgangssag er en eldre betegnelse på en sagmaskin der ett sagblad er vertikalt innspent i en ramme som beveges opp og ned. Den ble brukt til framstilling av planker og bord fra tømmer. Etter hvert ble det mulig å sette inn flere sagblad i samme maskin. Den eldste beskrevne oppgangssaga (fra 1200-tallet) ble drevet av vannkraft. Dette var et stort framskritt fra den tidligere manuelle saging eller tilhogging av trelast. Fra 1500-tallet er det registrert bruk av oppgangssager i Norge, blant annet to ved Hønefossen i 1590. Bruken av oppgangssager fikk en voldsom vekst, og det ble etter hvert bygd oppgangssager i nesten hver eneste elv og foss av noen størrelse. Bare ved Hønefossen var det i 1658 registrert 23 sager. Ingen teknisk oppfinnelse synes å ha hatt større industriell betydning for utviklingen på Ringerike.

«... FORNEMMET EN RAR RYTME»

Knut Steen skal ha ansett oppgaven med å skape Oppgangssaga som nærmest uløselig, da han ble forelagt den. Men han tente også på tanken. «Jeg hadde ikke tro på at det kunne bli noen skulptur av et sagblad, men gikk noen dager med dette langt bak i hodet. Jeg fornemmet en rar rytme skapt av sagbladets bevegelse opp og ned, og kom til hvordan jeg kunne få uttrykt noe av rytmen og kraften ved å forme sagbladet, og ved å la det bite i tømmeret, kunne det la seg gjøre å beskrive hvordan vannet strømmet, og de svære kreftene som var i arbeid», fortalte han til Bjørn Knoph i Ringerikes Blad i 1997.

Man bestemte i stedet å produsere bunnbasseng og stokkverk i vanlig, svart stål (karbonstål), som ble overflatebehandlet med burgunder epoxy-maling. Resten av stålflaten (søylen, øvre basseng, stokker og sagblad) ble slipt. I Norge hadde kunstneren Arnold Haukeland utarbeidet en slipingsmåte som gav et tilfredsstillende resultat. Steen fikk Haukelands tillatelse til å nytte samme slipemetode på Oppgangssaga.

I september 1978 fikk man endelig en modell fra Knut Steen i målestokk 1:10, men kunstneren gjorde oppmerksom på at selve skulpturen ennå ikke var helt ferdig utformet. Komiteen gav da Steen frist til årsskiftet 1978–79. For at framdriftsplanen med avduking rundt 1. mai 1979 skulle holdes, måtte modell og tegning av selve skulpturen være ferdig godkjent og produksjonsklar seinest medio januar 1979.

I et brev fra Italia 4. januar 1979 skrev Knut Steen:

«Kjære Arne Arntzen. Det er alt mere enn en måned siden sist og jeg er spent på hvordan tingene utvikler seg på Høsveis. Jeg vil bli glad for å høre fra deg, og jeg håper at det er bare gode nyheter – at tingene glir som de skal. Jeg hører at det er fimbulvinter hjemme, så jeg vil gjerne bli hvor jeg er så lenge som mulig, bortsett fra at det er viktig arbeide som jeg skal gjøre ferdig her nede, men Hønefoss-prosjektet har topp-prioritet. Vi har diskutert muligheten for å legge sveisepølser i et slags mønster på de store flatene på bassenget – der hvor vannet renner ned mot renna som løper langs kanten – for å skape mere liv i vannet, og å få det til å løpe ut i de spisse endene som ellers vil bli liggende tørre. Her er det jo nødvendig at jeg er tilstede – hvor lenge kan dette utsettes – det må jo gjøres før overflatebehandlingen. Send meg noen ord så fort du kan og hils alle kjente. Godt Nytt År – jeg er redd det skal bli ganske spennende. Beste hilsen fra Knut Steen».

Under byggeprosessen var det nær kontakt mellom Knut Steen, hans forlengede arm i Norge Ulrik Hellum og prosjektleder Arntzen ved Høsveis. Det ble ganske raskt klart at de økonomiske beregningene man først la til grunn, ikke kunne holde. Dette skyldtes både kunstneriske justeringer og mer

Foto: Bjørn Kropph

Kunstneren Knut Steen under montering av Oppgangssaga på bybrua i 1979.

tekniske forhold, som den arbeidskrevende «kunstslipingen» av alle rustfrie stålplater, og tilpassing av elektriske røranlegg. Alt måtte utføres med millimeters presisjon og var tidkrevende. Stokkverket i skulpturen illustrerte tømmerkista, den laftede rammen fylt med stein som var fundament for sagene i gammel tid. Hver stokk hadde ei renne, hvor det lå en perforert plastslange med varmekabel. Denne skulle danne istapper på vinterstid når vannet rant over kanten, og skape en fin effekt.

Når det gjaldt tømmerstokkene i stokkverket, skulle de være av ulik størrelse og plasseres usymmetrisk etter Knut Steens stedlige påvisning (i Hønefoss). Dette medførte «masse frammøte, venting og studering for at kunstneren

skulle få bestemt seg», skrev Arntzen til oppdragsgiver Hønefoss Sparebank. Men både banken og Høsveis var bevisste på at oppdraget ikke kunne løses kunstnerisk sett hvis man ikke holdt seg til Steens anvisninger. Og tålmodigheten betalte seg. I møte 15. november 1978, da byggekomiteen summerte opp resultatet av de nye innspillene fra Steen, mente en samstemmig komité at «skulpturen har forbedret seg ytterligere».

Forberedelsene til montering av kunstverket skjøt fart. Sivilingeniør Tormod Thomassen ble engasjert som byggeleder. Oppdraget med vanntilførsel, levering/montering av pumpeanlegg samt rørleggerarbeid ble gitt til Wetlesen & Roll AS, mens NEBB/Helgesen fikk levering av lys og elektrisk anlegg.

Foto: Privat

Maskiningeniør Arne Arntzen ved Høsveis var sentral da Oppgangssaga ble skapt sist på 1970-tallet, med ansvar for beregninger, dimensjonerings, arbeidstegninger og montering. Da skulpturen ble flyttet ned i fosseløpet i 1987, var han byggeleder.

Det var usikkerhet om styrken på taket i den gamle kraftstasjonen. Dette førte til at skulpturen ble konstruert slik at tyngdebelastningen gikk via søylen og ut i fire «ben», som igjen ble fundamentert på ytterveggene. Ved denne løsningen fikk ikke søylen kontakt med taket på kraftstasjonen. I tillegg ble det innvendig i bunnen av søylen påsveiset en brakett for feste av et sikringsstag som gikk gjennom taket, som en sikkerhet mot velt. I beregningene ble det tatt hensyn til en vindstyrke på 35 meter pr. sekund. Søylen var av rustfritt stål, med innvendige trappetrinn for vedlikehold av pumper, dyser og andre ting.

Et mektig skue

Etter ett års byggetid ble Oppgangssaga avduket på bybrua lørdag 29. september 1979. Skulpturen var et mektig skue. Den ene vingen av sagbladet var sju meter høy, og skulpturen hadde en total høyde på nær 14 meter opp til toppen av sagbladet.

Da ordfører Johan Nymoen besteg talerstolen, ble vannet slått på i skulpturen, samtidig som fossevannet ble sluppet fri. Bruset fra fossen blandet seg med musikken fra Hønefoss

Ungdomskorps. Det var en stor dag for Hønefoss Sparebank, skulpturkomiteen, for kunstneren Knut Steen og for de mange Høsveis-ansatte og andre som ved hjelp av stål, vann og lys hadde realisert kunstnerens idé. «Vil man ha skapt noe, er kunstnerne der», sa Knut Steen, og siterte sveiseren Odd Roa, hans nærmeste medarbeider på Høsveis: «Intet er umulig for en kunstner, og Høsveis!»

Byens befolkning var godt fornøyd. Men ganske raskt ble det klart at plasseringen var problematisk. Skulpturen var bygget for sterk «fossevirkning» rundt søylen, men denne kom aldri til sin rett.

Fonteneeffekten ble ikke slik kunstner og oppdragsgiver hadde tenkt seg. Vannet i fontenen sprutet ut på fortauet og kjørebanelen, endog ned på steinhoggeriet og parkerings plassen nedenfor brua.

Man satte i gang arbeid med beskyttelse mot vannsprut for gående samt sikring mot at uvedkommende kunne entre skulpturen og klatre opp i denne. En glassvegg ble montert for å hindre vannsøl, uten å gi den ønskede effekt.

Oppgangssaga var også ment å være en isskulptur med indirekte lys om vinteren, med ising av fontenens tømmerrenne. Men isskulpturen fikk vi aldri se. Da det ble kuldegrader, ble det livsfarlig for både folk og kjøretøy.

RUNDT EN MILLION KRONER, OG ENDA LITT MER

Den første prislappen på jubileumsgaven var et tilbud fra Høsveis på 35 000 kroner, basert på en skulptur med vekt på 5 tonn. Etter hvert som tida gikk og planene ble endret, skulle man ende opp med en skulptur til en pris av 845 000 kroner og en vekt på 33 tonn. Dette til tross for at Høsveis reduserte en vesentlig del av sluttregninga, bl.a. ved å trekke ut alle kostnadene ved prosjektleder Arne Arntzens innsats. Den reelle kostnaden ble dermed i overkant av én million kroner, og i den opprinnelige gaven fra Hønefoss Sparebank ble også Høsveis og Ringerike kommune betydelige bidragsytere. I tillegg fikk prosjektet et tilskudd på 200 000 kroner fra Norsk Kulturfond, og Ringerike kommune bidro med samme sum.

Da en dame falt på fortauet og pådro seg beinbrudd som følge av isbelegg på fortauet, ble forsøkene med vinter-virkning innstilt. Og kravet om flytting meldte seg med full styrke.

Ringerike kommune hadde allerede i 1980 reklamert på en del av overflatebehandlingen på nedre del av bassenget, hvor det var rustangrep på grunn av lokal oppvarming på den ene siden av stålet og kulde på den andre siden. Dette førte til spenninger og kondens, og en påfølgende avflakking av malingsfilmen. Likeledes var dysene på sagbladet og øvre basseng ikke regulerbare, og dette skapte problemer ved overrisling av skulpturen. Eller som Gunnar Bolsø i Rotary skrev i søknaden til de offentlige etater om flytting: «På grunn av flere forhold, som underdimensjonert teknisk anlegg og problemer med vannsprut på vei-dekket, har fontenen ikke fungert etter hensikten». Truls Grinde, som hadde fulgt skulpturen siden den bare var en idé, sa i Ringerikes Blad i oktober 1983 at det hastet med flyttingen, «da Oppgangssaga i dag står skadeskutt, til byens skjensel».

Tidlig på 1980-tallet oppnevnte Ringerike formannskap et utvalg som skulle vurdere hva som skulle skje med skulpturen. I utvalget satt Gunnar Bolsø (leder), Asbjørn Hofset og Truls Grinde. Utvalget pekte på tre alternative plasseringer for kunstverket.

«... EN AV VÅRE STØRSTE»

Knut Steen står bak en rekke kjente kunstverk i Norge, bl.a. Oslo-monumentet over dikteren Rudolf Nilsen (1953), Hvalfangermonumentet i Sandefjord (1960) og Nike-monumentet i Tromsø (1967). Steen ble i 2003 av gallerist Erik Anfinsen karakterisert som «en av våre største nålevende billedhuggere». Hvalfangermonumentet i Sandefjord er av Øistein Parmann i «Norsk Skulptur» omtalt som et av de mest fantasifulle og formalt dristige i vårt land. Til dette har Knut Steen uttalt at Oppgangssaga står helt på linje med Hvalfangermonumentet.

Ett av dem var å plassere den på en betongsøyde i fosseløpet på oversiden av bybrua, det andre nedenfor brua, og det tredje på den gamle kinotomta i Storgata 19, ved et framtidig kultur- og administrasjonsbygg.

Etter hvert gikk utvalget inn for en plassering i fosseløpet ovenfor bybrua. Knut Steen og Ringerike interkommunale kraftverk fikk også et ord med i laget. Steen hadde først ønsket en ny plassering nedenfor brua, men aksepterte løsningen som ble valgt. Norges Vassdrags- og Energiverk motsatte seg ikke en plassering «nede i det eksisterende søkket på den lille fjellnabben ved furutrærne», men etaten gav uttrykk for at man – ut fra landskapsmessige vurderinger – helst hadde sett at fontenen ble stående, eller flyttet til andre steder enn selve fosseløpet.

Det var de tre Rotary-klubbene på Ringerike som tok på seg oppgaven å få saga flyttet. En arbeidsgruppe bestående av Tormod Thomassen og Per Chr. Hurum fra Hønefoss Rotary, Gunnar Bolsø og Finn Hurum fra Hønefoss Øst Rotary, og Magne Nasset og Ole Henrik Krokstrand fra Ringerike Rotary, stod for den praktiske gjennomføringen. Leder for komiteen var Finn Hurum, og byggeledelsen ved flyttingen ble ivaretatt av Arne Arntzen.

I forbindelse med flyttingen ble skulpturen bygget om og forandret, hele tiden etter Knut Steens anvisninger. På grunn av store vannmengder under flom, spesielt beregnet 100 års-flommer, ble stakkverket fjernet og erstattet med et enkelt, sirkelrundt nedre basseng, som ble plassert et stykke opp på søylen. Dette innebar en forenkling av konstruksjonen, og lettere vedlikehold. Steen var ikke glad for endringene, men inngikk et kompromiss.

Den bærende betongsøyden i en lengde av åtte meter ble produsert ved Spenncon på Hensmoen. På brua ble sagbladet med stokker skilt fra det øvre basseng og fraktet til Nordre park. Så ble søylen med øvre basseng skilt fra bunnbasseng og stakkverk, og fraktet til samme sted. Søylen med øvre basseng ble så påsveiset en flens med huller tilpasset de boltene som ble støpt inn i betongsøyden. På betongsøyden ble så søylen med øvre basseng

«... SKAPE EN DYNAMIKK»

Arne Arntzen var med på hele prosessen med Oppgangssaga, og blant de mange som føler stolthet når han ser skulpturen i dag. Selv om det opprinnelige kraftige stakkverket med bunnbassenget er borte. Det samme er de kraftige pumpene som skulle gi store mengder rennende vann oppover og nedover langs søylen. «Idéen var at det skulle oppleves som at det øvre bassenget med stokker og sagblad fløt på en søyde av vann. Høytrykksdysene skulle gi en fin dusj og skape en dynamikk når stakkene gikk gjennom sagbladet. Vintervirkningen med indirekte lys bak mengder av istapper som skulle henge på stakkverket, fikk vi heller ikke se. Dette var en vesentlig del av kostnadene ved den skulpturen vi først bygde,» sier Arntzen i dag.

montert, og til slutt ble sagbladet med stokker sveiset til øvre basseng.

Flyttingen ble en omfattende prosess, hvor både Forsvaret, Rotary-klubbene, kommunen og Ringerike interkommunale kraftverk stilte opp. Rotary hadde mange medlemmer med høy teknisk innsikt, og flere offiserer med de rette forbindelser innad i det militære. Rotary-medlemmene jobbet også dugnad, bl.a. med støpearbeid, steinsetting av fundament med betong, maling av søyde og påstrykning av belegg på nedre basseng, og montering/nedtaking av stillas.

For å få fraktet byggverket med kranbil, ble det i fosseløpet anlagt en midlertidig vei (den såkalte «Baileybroen», en bro-løsning fra Ingeniørvåpenet). Kostnader påløp for nye røropplegg, fundamentering (til fjellgrunn) og støping. Muring og steinsetting av fundament ble satt bort til Nøkleby & Andersen, stålarbeidene ble utført av Nasset Stål på Jevnaker, mens Hallingplast leverte plastrørene (som ble sveiset på stedet). Disse ble lagt over damkrona og fungerer som hevert. Det betyr at vannmengdene tas fra elva uten bruk av pumper. Derved koster det svært lite å drifte Oppgangssaga i dag. Betongsøyden er hul innvendig og fylles helt med vann.

Betongsøylen som bærer skulpturen har en diameter på 1,2 meter og en høyde på åtte meter, og veier alene 28 tonn. Denne ble boltet til fjellgrunn med armeringsjern, og skulpturen (rundt stålsøylen på ytterligere fire meter) ble igjen boltet til betongsøylen med 12 gjengede bolter. Skulpturen ble også nede i fossen beregnet og kontrollert i forhold til fare for velt. Beregninger viste at belastninger fra is og vind ikke ville forårsake ytterligere spenninger.

Framføring av vann og elektriske kabler ble enklere enn oppe på bybrua, og man fikk en lettere adkomst ved vedlikeholdsarbeider. Med den nye plasseringen kom skulpturen i le av den skogbevokste holmen i fosseløpet, og dermed vil ikke belastningen bli så stor under vår- og høstflommer. Råvannet til øvre og nedre basseng – 400 liter vann i sekundet – blir framført fra kraftverkets inntaksdam.

I sitt rette element

Da «nye» Oppgangssaga ble avduket i fosseløpet med flomlys og overrisslingsanlegg 11. september 1987, var den strippet og noe redusert i forhold til opprinnelig utførelse og idé. Men folk flest gledet seg over at skulpturen endelig var kommet i sitt rette element. Ordfører Bjarne Nymoen tok imot på vegne av Ringerike kommune. Forventningsfulle tilskuere fylte Nordre park, og på fortauet på bybrua var det tettepakket med folk. Da vannet ble slått på i skulpturen og samtidig ble sluppet i Hønefossen, gikk det noen sekunder før kunstverket endelig stod slik kunstneren og ingeniørene hadde planlagt. Til publikums spontane applaus.

Også kunstneren var tilfreds. «Jeg forstår ikke helt hvorfor de ikke plasserte den i fossen med en gang», sa Knut Steen seinere til Ringerikes Blad.

Oppgangssaga i sitt rette element, i vannrike, buldrende Hønefossen.

«Heldigvis kom den dit den skulle etter hvert, og jeg fikk selv være med på tilpasningen. Det ser ut som den står godt». Kunstneren kalte seinere Rotarys Gunnar Bolsø for «Oppgangssagas redningsmann».

Hønefoss Sparebank bevilget 100 000 kroner til flyttingen. Arbeidet var kostnadsberegnet til 343 000 kroner. Rotary-klubbene fikk overta bunnbassenget på bybrua, mot vederlagsfritt å fjerne det. Inntektene av skrapsalget ble brukt til å restfinansiere flyttingen.

Siden 1979 har Oppgangssaga vært et identitetsmerke for trelastbyen Hønefoss. Neste år, i 2017, er det 30 år siden skulpturen ble flyttet ned i fosseløpet mellom gamle Hønefoss Brug og Nordre park.

Ringerikingene er stolte av kunstverket. Når vannet bruser over fontenen og lyset er slått på i mørke kvelder, er Oppgangssaga et blikkfang, en opplevelse å se.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Arne Antzens arkiver.
- Brosjyren «Fontenen Oppgangssaga». Hønefoss Sparebank 1976.
- Div. artikler Ringerikes Blad.
- Samtaler med Arne Arntzen, Fridthjof Jørgensen og Bjørn Knoph.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke (f. 1948) er cand.philol. med historie hovedfag. Han skrev i perioden 1996–2013 Holes nye bygdebøker i seks bind, og har forfattet en rekke lokalhistoriske artikler i Heftet Ringerike (redaktør 1992–95). I tillegg har han skrevet «Vang skole 75 år – skolehistorie fra Haugsbygda 1742–1992» (1992), Åsbygda skoles historie (1993), Osvald-gruppas historie på Ringerike (2000), Åskameratene U & IL's 75 års jubileumsberetning (2010), «Steinssletta kulturlandskap – en rapport om virksomheten 2009–2014» samt flere gårds- og slektshistorier.

Biskop Jørgen Moe ca. 1880. Tegning i: Nordiske Digtere i vort Aarhundrede. En skandinavisk Anthologi. Utgitt av P. Hansen. Kjøbenhavn 1880.

Hvordan lønner og takker vi kunstnerne våre? Jo, kanskje med ære og berømmelse, men også med at ulike kritikere skriver artikler og bøker om dem. Det synes å være lov å analysere en kunstners innerste sjeleliv, privatliv, seksualliv osv. Og det er lov å bygge opp teorier og forklaringer som ikke trenger å være i nærheten av sannheten. Alt dette må en kunstner finne seg i i full offentlighet, fordi han/hun har gitt oss kunstverk som mange gleder seg over.

Jørgen Moe – og diskusjonen om hans personlighet

Margit Harsson

Jørgen Moe er en kunstner som etter min mening har vært offer for ulike litteraturhistorikere med til dels svært uriktig og overraskende syn på hans personlighet og de kunstverk han skapte. I denne artikkelen vil jeg skrive om litteraturhistoriker Henrik Jæger (1854–1895) som jeg mener i et forsøk på å analysere og «forstå» Jørgen Moe, havnet «langt ute på jordet». Jeg vil også trekke fram noe om hvordan både samtidig og ettertid reagerte på Jægers beskrivelse av Jørgen Moe.

Henrik Jæger - den første biograf

Henrik Jæger var født i Bergen og debuterte i 1878, bare 24 år gammel, med boka «Literaturhistoriske Pennetegninger». Der skriver han blant annet om forfatteren Jørgen Moe. Den første litteraturkritiske analysen av Jørgen Moe ble altså utgitt i bokform fire år før han døde. Hvilket bilde gir så Henrik Jæger av forfatteren Jørgen Moe?

I omtalen av Jørgen Moe er det noen ord som går igjen og veldig raskt forteller oss noe om Henrik Jægers

kritiske syn på Moe. Det er uttrykk som *passiv tilskuer*, og ord som *barnlig*, *naiv*, *alvorlig* og *tilbakeholden*. Vi kan lese at Moe er en «almindelig Bondegut», som 13 år gammel ikke hadde lært mer enn det en «Bondegut i Almindelighed lærer». Et liv «i Almuens Skjød» gjør at Moe oppfatter «Verden paa Bondens naive og poetiske Maade». Vi får også høre at Moe har levd et jevnt og rolig liv uten store «avgjørende Begivenheder og uden voldsomme, oprivende Kampe».

Jæger skriver mye om at Moe i sin kunst nærmest kopierer andre kunstnere fordi han har så liten tro på seg selv. Men heldigvis, skriver Jæger videre, etter hvert begynner Moe «at tage sit eget selvstændige lille Omraade i Besiddelse», før han trekker seg tilbake til sin «stille Præstegaard».

Avslutningsvis konkluderer Jæger med at Moes grunntrekk kan betegnes med én formel:

det barnlige Sind -- det er Livsnerven i Moes Diktning -- og hans Kjærlighed til det naive og folkelige.

Jæger om Asbjørnsen og Moes eventyr

Nå har Jæger fortalt oss at Jørgen Moe er en barnlig og naiv bondegutt, og ikke overraskende finner Jæger de samme karaktertrekk i eventyrene som Moe har gjenfortalt. I Moes gjenfortelling har

Eventyrets simple, barnlige Tone, dets enfoldige Livsopfatning, Overvægten.

Og denne egenskap trer så klart fram, at man i de fleste tilfeller vil kunne avgjøre, hvilke eventyr Moe har fortalt og hvilke Asbjørnsen, hevder Jæger. For i Asbjørnsens gjenfortellinger er *Eventyrets pointerede Djærvhed, dets dristige Humor, det mest fremtredende Element.*

Her får vi altså høre at Asbjørnsen er djerv og dristig, mens Moe er barnlig og enfoldig. Om denne motsetningen skriver Jæger blant annet videre:

Mens den djerve Asbjørnsen i tillit til sitt talent går fram på egen hånd, skaper seg en eiendommelig form og leverer sine likeså originale som skjønne «Norske Huldreeventyr og Folkesagn», søker den mindre tillitsfulle Moe en given form, hvori han kan gyte sitt innhold, et forbilde, hvoretter han kan forme sine poetiske ideer.

Jæger om Moe som lyriker

Som lyriker har Jæger også mindre godt å si om Jørgen Moe. Jæger bruker mye plass på å vise hvor uselvstendig Moe er og hvor mye han etterligner andre lyrikere:

-- man blir nødt til at spørre, hva det kan være, der har beveget den alvorlige, tilbakeholdne Jørgen Moe til nettopp at etterligne en så fyrig og sprudlende dikter som Christian Winther?

Etter at Winther er kopiert, skriver Jæger videre, vender Moe seg mot Welhaven:

Ved første øyeblikk synes det besynderlig, at en så gjennomreflektert dikterindividualitet som Welhaven skulle formå at øve noen innflytelse på den umiddelbare og barnlige Moe. -- Welhavens overlegne behandling av de nasjonale emner har gjort et så dypt inntrykk på ham [Moe], at det ikke har vært ham mulig at fremstille sagnene i deres objektive umiddelbarhet.

I dikt med skildringer av norsk folkeliv og folketro er det man særlig sporer «en umiskjennelig Paavirkning» fra Welhaven, understreker Jæger. Men etter hvert begynner heldigvis Moe å ta «sit eget selvstændige lille Omraade i Besiddelse».

Konklusjonen til Jæger er at Moe i sin lyrikk mest har kopiert andre. Dermed blir det også vanskelig å finne ord som karakteriserer Moes lyrikk, for han er en dikter som forsøker å synge sammen med Winther, Oehlenschläger og Welhaven, avslutter Jæger. Men heldigvis er det noen unntak, mener Jæger:

«En Sæterjente, der sidder alene paa Sæteren en Søndagmorgen, inspirerer ham til at skrive et af sine smukkeste Digte; den lille, fordringsløse Gjenstand er hans Specialitet.»

Jæger om Jørgen Moes barnebok

Jæger har til gjengjeld mye positivt å si om Jørgen Moes barnebok «I brønnen og i tjernet». Det er en bok med «fortræffelige Børnehistorier». Her understreker Jæger Moes sympati for det naive, og av denne sympati trenger han dypt inn i barnets sjel. For i disse historier:

«-- er det barnlige tilstede i dobbelt Forstand, idet de baade er skrevne for Børn og om Børn.»

Det er derfor ikke underlig, at disse «Børnehistorier» er det beste Moe har skrevet, og at de inntar en særegen plass blant vår litteraturs klassiske verker, avslutter Jæger.

Jægers oppsummering

Av Jægers oppsummering er følgende sitater spesielt interessante: *Meget af hvad Moe har skrevet vil derfor uden Tvivl blive glemt og skudt tilside, men enkelte af de smaa Blom-*

ster, han har plantet i vor Literatur, vil dog længe beholde sin fine Duft og sine skjære Farver. -- Og endnu længere vil Billedet af den elskværdige Personlighed, der aabenbarer sig baade i disse og i de øvrige af Moes Arbejder, beholde sin Værdi og sin Interesse.

Da Jægers bok kom ut i 1878, var Jørgen Moe biskop og bodde i Kristiansand og var alt på den tiden svekket av sykdom. Vi vet ikke om Jæger og Moe noen gang hadde direkte kontakt, eller om Moe noen gang leste det Jæger skrev om han. Vi må tro at Moe ikke har hatt noen mulighet til å korrigere det bildet Jæger tegnet av han i 1878.

Nær venn av Asbjørnsen

I dag vil vi si at Henrik Jæger tok mye feil i sin analyse av personen Jørgen Moe. Kanskje det dels skyldes at Jæger var ung og uerfaren som litteraturkritiker. Han var, som nevnt, bare 24 år gammel da han utga «Litteraturhistoriske Pennetegninger». Men det er også andre forhold som stiller Jægers omtale av Jørgen Moe i et noe underlig lys.

I 1932 ga forfatter Hans Hansen ut boka: «P. Chr. Asbjørnsen. Biografi og karakteristikk». Der kan vi lese om Jæger som sto Asbjørnsen nær «på hans gamle dager og hadde anledning til å bygge sin karakteristikk på personlig bekjentskap». Men så legger Hansen til:

Nu er visstnok meget av det Jæger skriver både om Asbjørnsen og Moe uriktig, ikke minst det han skriver om deres andel i det felles eventyrarbeide.

Videre skriver Hansen om samleren Asbjørnsen, at han samlet på alt mulig, og at det han samlet på hadde han i den skjønneste orden i sine forskjellige blikkasser og andre gjemmer.

-- Han samlet på alle de brev han fikk; de han selv sendte er for en stor del tilintetgjort; men selv utkastene hendte det at han samlet på.

At Asbjørnsen var en samler, har ettertiden hatt mye glede og nytte av. Brevene fra Jørgen Moe var noe av det han oppbevarte, og derfor kan vi i dag lese 72 originalbrev fra Jørgen Moe til Asbjørnsen skrevet i perioden 1828–1865.

Litteraturhistoriker Henrik Jæger (1854–1895) som i sin debutbok «Litteraturhistoriske Pennetegninger» omtaler Jørgen Moe som naiv, barnlig, alvorlig og tilbakeholden, og at han betrakter livet som en passiv tilskuer.

Få kjente Jørgen Moe bedre enn Asbjørnsen, og få hadde fått så detaljert innblikk i Moes tilbakevendende depresjonsperioder, det ser vi av brevene han skrev til sin venn. Likevel får Asbjørnsens «nære venn» Jæger seg til å skrive at Moe levde «et jævnt, roligt Liv uden store, afgjørende Begivenheder og uden voldsomme, oprivende Kamp». Det er derfor underlig at Jæger ikke har fått kjennskap til brevene som Asbjørnsen har tatt vare på fra sin gamle fosterbror, og det er også ganske underlig at Asbjørnsen ikke har påvirket eller korrigert beskrivelsen av samarbeidet mellom han og Moe, der Asbjørnsens arbeid så tydelig blir framhevet på bekostning av Moe.

Universitetsbibliotekar Drolsum

Peter Chr. Asbjørnsens døde 6. januar 1885. Året etter, 27. mars 1886, skriver universitetsbibliotekar A. C. Drolsum i Morgenbladet at det har skjedd en påtagelig forglemmelse av Jørgen Moe.

Og før denne «feilaktige opinion har festnet seg altfor meget», vil Drolsum påpeke dette «for den litterære sannhet og rettferdighets skyld».

Drolsum skriver det ikke direkte, men det går fram at han er dypt uenig i Jægers påstand om at Moes eventyr var preget av en enfoldig livsoppfatning og hadde en simpel og barnlig tone, mens Asbjørnsens eventyr var preget av djervhet og dristig humor. Om dette skriver Drolsum:

Lat enhver der vil undersøke saken simpelt og praktisk ta ovennevnte hovedutgave av folkeeventyrene for seg, lat han uten først at se i innholdsangivelsen, lese eventyr etter eventyr, og lat ham så si, om han under lesningen kan merke, at han går over fra den ene av forfatterne til den anden! Svaret kan neppe bli tvilsomt! Man står her overfor et fellesbo, som helst ikke bør deles; men skulle det deles, da måtte hver av de to have like lodd.

Professor Bugge

Den svenske språkforsker Adolf Noreen arbeider i 1880-årene med et stort verk om «De nordiska språken», og i det arbeidet bruker han professor Sophus Bugge som konsulent når det gjelder norske forhold. I et brev til Noreen, skrevet 26. januar 1887, har Bugge følgende kommentar:

«Ved Siden af Asbjørnsen skulde Jørgen Moe nævnes. De to har lige stor fortjeneste af den Sprogform, hvori Eventyrene er ført frem i Litteraturen. (Bibliothekar Drolsum skrev i fjor i en Tidning med fuld Ret en Artikel, hvori han paaviste, at man i den nyeste Tid ofte har uretfærdig fremhævet Asbjørnsen paa Moes Bekostning).»

Forfatter Christensen

Forfatter Hjalmar Christensen skriver i 1914 en lengre artikkel om Jørgen Moe i jubileumsverket «Norge 1814–1914», og her kan vi blant annet lese:

Det er meget feilaktig når Jæger betegner Moe som en umiddelbar og barnlig dikter. Navnlig er Moe gjennomreflektert. Moe er ikke barnlig, men han elsker det barnlige. --- Det er på samme tid mildhet og myndighet hos Moe, bløthet og styrke i hans følelse.

Litteraturkritiker Krogvig

I 1915 ble en samling av Jørgen Moes brev til Asbjørnsen utgitt. Det ble skjellsettende for vår kunnskap om Jørgen Moe, et håndfast bevis på at flere tidligere litteraturkritikere hadde feiltolket Moes kunstner-personlighet.

Brevene var redigert og utgitt av litteraturkritiker Anders Krogvig under tittelen: «Fra det nationale gjennombruds tid. Breve fra Jørgen Moe til P. Chr. Asbjørnsen og andre».

Anders Krogvig er vel den som har tatt det største oppgjøret med Henrik Jægers beskrivelse av Jørgen Moe.

Krogvig skriver blant annet:

Jægers mange feil bunner i en falsk oppfatning av hele Moes personlighet, dermed ble hans samtids syn på Moe så uriktig. Og dette feilsyn har særlig funnet uttrykk i Henrik Jægers beskrivelse av Jørgen Moe.

--

Dette Henrik Jægers dobbeltportrett av de to eventyrfortellere er med sin sterke kontrastvirkning i det store og hele falsk -- i det minste for Jørgen Moes vedkommende. -- Jæger har så omtrent stillet forholdet på hodet.

Konklusjonen til Krogvig er klar: *Hvorledes man enn ser forholdet mellom dem, ett er sikkert: verket skylder dem begge så meget, at vi med full rett kaller det «Asbjørnsens og Moe's eventyr».*

Historiker Grimnes

Historiker Finn Grimnes ga i 1929 ut en liten bok med tittelen: «Dikteren Jørgen Moe». Der omtaler han blant annet Jægers avhandling om Jørgen Moe: *Det er da disse to ting tilsammen, mangelfullt materiale og det at han [Jæger] selv til dels er part i saken, som har bevirket det ufullstendige og tendensiøse i Jægers bedømmelse av Moe. -- Jæger er utrettelig til å fremheve hvor usammensatt, barnlig, enfoldig, umiddelbar, naiv, rørende, bluferdig, fredelig, passiv Moe var av natur --. Dette ensidige syn på personligheten [til Moe] måtte gjøre den litterære behandling av dikteren tilsvarende mangelfull. Det har bragt Jæger til å overvurdere Asbjørnsen og undervurdere Moe, både hans evner og hans individualitets særpreg.*

Grimnes skriver videre om Jægers påstand om at Moe var avhengig av Winther og Welhaven, og bruker om denne oppfatning uttrykk som overdreven, gal og helt feilaktig. Grimnes peker på at den svakeste del av Jægers avhandling er omtalen av Moes religiøse dikt, ja, at disse diktene i det hele har fått en «stemoderlig behandling» i litteraturhistorien, de er for en stor del «forbigått i taushet»:

Når Jæger er -- så lite forståelsesfull overfor denne del av Moes diktning (den religiøse), må det oppfattes som et tidsbestemt fenomen, en gjenklang av den fordømmelsesdom 1870- og 80-årenes ungdom felte over alt romantisk vesen og særlig romantisk religiøsitet. I det tvistemål var Henrik Jæger ingen godtroende tredjemann.

Henrik Jægers store trebindsverk

For å yte Henrik Jæger rettferdighet skal vi også nevne hans «livs betydeligste verk», «Illustreret norsk litteraturhistorie», som kom ut i tre bind i 1896. Men Jæger døde i desember 1895, slik at verket er avsluttet av Otto Anderssen. I forordet til bind I er det opplyst at Jæger «rak imidlertid ikke lenger end til at fuldende skildringen af Claus Fasting». Det står ikke noe om hva Anderssen har skrevet. Det betyr at vi ikke sikkert kan vite om det er Jæger eller Anderssen som har skrevet om Jørgen Moe.

Det mest interessante er at synet på Moe som gjenforteller av eventyr, har endret seg siden 1878. Knappt 20 år senere, i 1896, heter det blant annet: *Der hviler i denne henseende et preg av ensartethed over samlingen, der gjør det temmelig vanskelig at skjelne den enes arbeider fra den andens. Der er heller ikke et eneste eventyr, som utelukkende skylder en enkelt utgiver sin endelige form, til tross for at der i innholdsfortegnelsen ved hvert eventyr er opplyst, om det er av Asbjørnsen eller av Moe.*

Men når det gjelder Moe som lyriker, er det lite som har endret seg. Her kan vi lese, som i 1878, at Moe valgte seg norske Welhaven og danske Winther som forbilder, og at han i all sin beskjedenhet nøyter seg med å være kopist. Men som barnebokforfatter får Moe som vanlig mye ros:

Som det barnliges dikter har Moe endelig frembragt en liten samling småfortellinger, der hører til det beste, han har skrevet.

-- Fra skolebokens og lesebokens tid står disse fortellinger som glanspunkter i enhver norsk manns og kvinnes erindring.

Og som en avsluttende konklusjon står det:

Det barnlige sind, det er da livsnerven i Moes diktning, og det er i kraft av denne livsnerven, han står som en typisk personlighet i sin tidsalder.

En helstøpt personlighet

I 1932 ga forfatter Hans Hansen, som nevnt ovenfor, ut sin biografi om P. Chr. Asbjørnsen, og ingen kan skrive om Asbjørnsen uten å nevne Jørgen Moe eller omvendt. Her får da Jørgen Moe en attest som jeg tror vi kan være enig om i dag:

Man har funnet det vanskelig å finne sammenheng mellom Jørgen Moes mangeartede virksomheter - som eventyrforteller, lyriker, forfatter av religiøse dikt og lærde avhandlinger og geistlig forkynner - og dog er man blitt stående ved å betegne Moe som en sjelden helstøpt personlighet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bugge, Sophus 2004: Sophus Bugges brev: 1855-1907. Tre bind. Utgitt av Kristoffer Kruken. Alvheim og Eide akademisk forlag. Øvre Ervik.
- Christensen, Hjalmar 1914: Jørgen Moe og Peter Christen Asbjørnsen. I: Norge 1814-1914. Bind 1, s. 215-224. Kristiania: Cammermeyer.
- Drolsum, A. C. 1886: Til Erindring av Jørgen Moe. I: Morgenbladet No. 157 [27. mars].
- Grimnes, Finn 1929: Dikteren Jørgen Moe 1813-1882. Småskrifter fra Det litteraturhistoriske seminar. Oslo.
- Hansen, Hans 1932: P. Chr. Asbjørnsen: Biografi og karakteristik. Med supplerende opplysninger om hans samtidige. Oslo: Aschehoug.
- Jæger, Henrik 1878: En norsk Romantiker. I: Litteraturhistoriske Pennetegninger. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Jæger, Henrik 1896: Illustreret norsk litteraturhistorie. To bind. Afsluttet af Otto Anderssen. Kristiania.
- Krogvig, Anders 1915: Fra det nationale gjennebruds tid: breve fra Jørgen Moe til P. Chr. Asbjørnsen og andre. Kristiania: Aschehoug.

FORFATTEROMTALE

Margit Harsson (f. 1943 i Ål) har vært bosatt i Hole siden 1976. Hun var ansatt som navneforsker ved Avdeling for navnegransking, Universitetet i Oslo, og arbeidet der særlig med innsamling og bearbeidelse av norske bostedsnavn. Hefte Ringerike har tidligere hatt flere artikler skrevet av henne, blant annet artikler om gamle gårdsnavn i Hole og om Storøya i middelalderen. Margit Harsson var en av initiativtagerne ved stiftelsen av Hole historielag i 1995. Hun har også tatt initiativ til å bygge opp en samling tekster av og om Jørgen Moe. Samlingen fins i Hole bibliotek og inneholder i dag rundt 900 artikler og bøker.

Fotograf ukjent

Bente Hagen er den nyfødte jenta sammen med sin mor. Bente var den aller første pasienten på Ringerike sykehus i september 1965. Hun arbeider i dag som sykepleier på sykehuset. Foto: Bildet er utlånt av Bente Hagen.

Ringerike sykehus 50 år

Ringerike sykehus ble etablert i 1965 og fylte 50 år i 2015.

Barnelege Ole Jørgen Moe har bidratt med historisk materiale til jubileet.

Ole Jørgen Moe

Mangeårig leder av Hønefoss og omegns sanitetsforening Lillian Aslaksrud (2005) skriver at sykehuset er sanitetsforeningens «hjerdebarn» og at sanitetskvinnene var «kimen» til det hele. Det har hun helt rett i. Allerede i 1921 kom nytt sykehus på dagsorden da Hønefoss og Norder-

hov kommuner kjøpte sykehustomt på Vesterntangen. Sammen med sanitetskvinnene var den legendariske kirurgen Hartvig Norbye sentral i planene med å bygge et kommunalt sykehus for Hønefoss og Norderhov kommuner. Sanitetskvinnene startet også innsamling av penger til sykehuset som etter

hvert skulle beløpe seg til over 90 000 kroner. Sykehusplanene på Ringerike møtte imidlertid motstand blant annet fra Buskerud fylke, og annen verdenskrig satte en midlertidig stopp for planene. Etter krigen lagde Buskerud fylke en samlet plan for sykehusbygging og kom fram til at det i Ringeriks-

Foto: Thea Pedersen

«Sykehusets far», daværende ordfører i Norderhov, Anton Solbakken.

Foto: Ole Jørgen Moe

Ringierke sykehus.

regionen skulle bygges et sykehus med 160 senger. I 1955 ble det nedsatt en byggekomité med ordfører i Norderhov Anton Solbakken som leder og med følgende medlemmer: Stadslege H. Th. Sandberg, overlege Otto Amundsen, disponent Olav Jansen, ordfører Einar Sundøen og gårdbruker Bjarne Basberg. Advokat J. D. Kjørnæs ble komiteens sekretær. Norderhov kommune sikret sykehustomt på Hvervenkastet. Sanitetskvinnene stilte halvparten av de innsamlede midler til disposisjon for nytt sykehusbygg.

Ordfører Anton Solbakken i Norderhov hadde i alle år etter krigen arbeidet utrettelig for et sykehus i distriktet, og det er derfor ikke tilfeldig at han ble byggekomiteens leder og at han i ettertid har blitt kalt «sykehusets far».

Bygging

Etter at det var utlyst arkitektkonkurranse og planene var godkjent, startet byggingen 2. oktober 1961. Bygget var planlagt til 11 000 kvadratmeter fordelt på 780 rom med plass til 166 pasienter, og inneholdt indremedisinsk-, kirurgisk- og overvåkningsavdeling. Underveis ble det planlagt ytterligere en etasje med plass til fødeavdeling med 20 senger. I tillegg var det anestesivdeling, operasjonsavdeling, laboratorium og røntgenavdeling. Sykehuset fikk også mottaksavdeling, poliklinikker og nødvendig areal til kontorer, skrivestue, auditorium og tekniske rom.

I 1966 flyttet hjelpepleierskolen, under ledelse av rektor Borghild Bakke, inn i bygget som tidligere hadde rommet Røde Kors fødehjem. Egen utdanning av hjelpepleiere var fremsynt og helt avgjørende for å kunne ta sykehuset i bruk. Det ble også bygd boliger til de ansatte og i 1972 sykehusbarnehage. Prisen på det hele, inkludert boliger til de ansatte, beløp seg til 26 millioner kroner.

Pionerer

Harald Ronæs var byggeleder under oppføringen av sykehuset. Han ble økonomisjef da sykehuset åpnet, senere administrasjonssjef og fra 1988 sykehusets første direktør. Fra 1965 ble Per R. Gundersen tilsatt som den første sykehusleder (administrerende overlege) samtidig som han var leder av medisinsk avdeling. Knut Fougner og Iver Holter tiltrådte samtidig som ledere for henholdsvis røntgenavdeling og kirurgisk avdeling. Signe Ramberg tiltrådte som administrerende oversykepleier.

Dette var nøkkelpersoner som i løpet av 1965 utviklet fagmiljøene og fikk sykehuset i full drift fra 1966. I 1966 tiltrådte anestesilege Daoud Kandela som bygde opp en moderne anestesiv- og overvåkningsavdeling. Han var den første i Norden som ga epiduralbedøvelse ved fødsler, såkalt smertefri fødsel. Kandela ble også i 1975 sykehusets første sjeflege.

Klart til bruk

I september 1965 ble fødeavdelingen åpnet som første avdeling under ledelse av overjordmor Bodil Feldberg. Sykehuset hadde da 102 ansatte. I løpet av det neste året tiltrådte Ola Rygh som overlege ved avdelingen. Fra januar 1966 kom sykehuset i full drift med kirurgisk og medisinsk avdeling, og antall ansatte økte til 210.

Den aller første pasienten ved sykehuset var en liten jente som ble født på den nyåpnede fødeavdelingen i september 1965. Hun utdannet seg til sykepleier og arbeider ved sykehuset den dag i dag.

Foto: Aftenposten 23.05.1970

Daoud Kandela, første sjeflege.

Turbulente tider

Etter ti års drift skulle det vise seg at sykehuset trengte mer plass, samtidig som den rivende utviklingen av medisinsk teknologi og nedslitt utstyr krevde betydelige nyinvesteringer. Sykehuset gikk med årlige underskudd, og det kom krav fra fylkeskommunen om å redusere driften og innskrenke akuttfunksjonene. På det tidspunktet var sykehusene politisk styrt og underlagt den mektige fylkessykehussjef Bjørn Skaug. De ansatte og nærmiljøet protesterte gjennom demonstrasjoner og fakkeltog. Midt oppe i dette klarte sykehuset å stå imot presset og ivareta sine funksjoner. I 1976 startet planlegging for utvidelse av sykehuset. Det skulle imidlertid ta mange år før disse planene ble iverksatt.

Vekst, utbygging og utvikling

Sykehusets budsjett økte i en tiårsperiode fra 1970 fra 11,5 millioner kroner til 106 millioner kroner. Antall utskrevne pasienter økte fra 4 597 i 1966 til 6 908 i 1989. I 1979 ble Hallingdal sjukestugu (HSS) etablert med sengeavdeling og fødestue. Etter hvert ble HSS en del av Ringerike sykehus og ble utvidet med spesialistpoliklinikker (1982), dialyseavdeling (1993), psykiatrisk poliklinikk (2002) og røntgenavdeling (2004). I tillegg fikk HSS base for luftambulans, bilambulans og legevakt. I 2016 startet byggingen av nye Hallingdal sjukestugu. Sykehusets første barnelege Ole Jørgen Moe ble ansatt i 1979. Nyfødtmedisin, akutt hjelp til barn og sengepost for barn ble etablert.

Planene for utbygging og rehabilitering av sykehuset var ferdige i 1990. Så gikk det slag i slag, og i 1990 fikk sykehuset sin første CT-skanner som gave fra Ak-sjon kreftkamp under ledelse av Anne-Lise Ruud-Andersen. I 1991 ble nybygg for poliklinikker ferdigstilt, og i 1992 ble nytt akutt mottak, ny intensivavdeling og fysikalsk avdeling åpnet.

Nytt psykiatrisk senter åpnet i 1995 i tillegg til barne- og ungdomspsykiatrisk senter (BUP) som allerede var etablert i lokalene etter hjelpepleierskolen. I 1997 åpnet den nye fødeavdelingen og i 1998 egen dagkirurgisk avdeling. Legevakten ble etablert i sykehuset i 2000. Disse etableringene førte til en betydelig bedring av forholdene for de ansatte og til en effektivisering av drif-

Foto: Ringerikes Blad

Administrerende direktør Bjarne Riis Strøm.

ten, men fortsatt var ikke forholdene for de inneliggende pasientene tilfredsstillende da sengepostene var nedslitte og uhensiktsmessige.

Nytt sykehus

En av sykehusets egne leger med forankring i lokalmiljøet, Bjarne Riis Strøm, ble administrerende direktør i 1995. Han var en nytenkende strateg som fra dag én hadde planer for et nytt sykehus. Sjefsykepleier Unn Teslo ble raskt med på laget som assisterende direktør, og hun fikk ansvaret for selve byggeprosessen. Hun etterfulgte Bjarne Riis Strøm som administrerende direktør i 2005.

Lokal entreprenør Håkon Tronrud sto for selve byggingen. Sammen utgjorde disse et team som skulle være avgjørende for at et nytt sykehus, godt inkludert i de allerede eksisterende nyetableringene, sto ferdig i 2005. Dette sykehuset inneholdt nye sengeposter, for øvrig det første sykehus i landet med bare enkeltrom, kreftavdeling med poliklinikk, nytt laboratorium og blodbank. I 2007 ble det etablert separat dialyseavdeling i det gamle sykehuset.

I 2001 ble sykehuset etablert som eget helseforetak i Helse Sør og i 2009 som en del av helseforetaket Vestre Viken som inkluderer Drammen sykehus, Bærum sykehus, Kongsberg sykehus og Ringerike sykehus. Dette innebærer at sykehusene fikk egne profesjonelle styrever i stedet for driftsstyver med sykehusledelsen underlagt fylkeshelsesjef og fylkespolitikere.

Foto: Frode Johnsen, Ringerikes Blad

Unn Teslo ble ny sykehusdirektør etter Bjarne Riis Strøm i 2006.

22. juli 2011

Denne dagen skulle sykehuset bli kastet inn i en stor katastrofe. Dette ble døgnnet som forandret alt. Utøya-tragedien skulle bli en eksamen på hvordan et lokalsykehus kunne takle en så stor katastrofe. Alarmen gikk kl. 1700, katastrofeplanen ble iverksatt og skulle vise seg å fungere perfekt. Katastrofeledelsen fikk folk raskt i arbeid. Senger ble frigjort, alternative operasjonsstuer ble etablert og nyetablerte behandlingsteam kunne starte sitt arbeid. Pårørende ble tatt hånd om av kyndig personell. Alle de 35 ungdommene som ble behandlet på Ringerike sykehus denne kvelden og natten overlevde, de fleste med til dels alvorlige skuddskader, men også mange med fallskader, nedkjøling og sjokkskader.

I forbindelse med denne hendelsen hvor mange gjorde en formidabel innsats, må et navn nevnes: Nå avdøde avdelingsoverlege Colin Poole ved kirurgisk avdeling. Uten hans vel-drevne avdeling og katastrofeberedskap ville kanskje resultatet blitt annerledes. Ringerike sykehus fikk mye nasjonal og internasjonal heder for måten katastrofen ble håndtert på. Sykehuset mottok et minnesmerke etter katastrofen. Dette befinner seg i glassgangen på sykehuset.

Forskning og utvikling

For at et sykehus skal fungere i første rekke, er det avgjørende at det foregår forskning og utvikling. Helt siden sykehusets første leder Per R. Gundersen, tok sin doktorgrad ved sykehuset i 1968, har det vært drevet forskning. Dette ble satt i system i 2001 da det ble opprettet en egen forskningsgruppe ved sykehuset bestående av overlegene Britt Marie Berling, Bengt Østmann og Henrik Moen. I dag har flere av sykehusets leger medisinsk doktorgrad, noen av disse delvis basert på forskning som har foregått på Ringerike sykehus. I 2015 ble dette ytterligere utviklet ved at sykehuset, som det første lokalsykehus i landet, fikk opprettet eget professorat i medisin. Christian Hall ble ansatt i professoratet og startet studentundervisning i samarbeid med Det medisinske fakultet ved Universitetet i Oslo.

De gode hjelpere

Sanitetskvinnene og Sykehusets venner har vært «sykehusets juveler». De har arbeidet utrettelig for sykehusets beste. De har skaffet penger og utstyr og holdt parkanlegget rundt sykehuset i orden. Bidragene fra disse foreningene har ofte vært avgjørende for å opprettholde sykehusets standard. I denne forbindelse er det riktig å trekke fram

Foto: Anette Marcelle Hallquist

«Administrerende fasilitator» Per Skaugen Bleikelia.

to navn: Leder av sanitetskvinnene Lillian Aslaksrud og leder av sykehusets venner Astrid Johnsrud. Deres utrettelig arbeid for sykehuset kan ikke verdsettes nok.

Per Skaugen Bleikelia

I 2009 ble helseforetaket Vestre Viken etablert og de fire sykehusene (Drammen sykehus, Bærum sykehus, Ringerike sykehus og Kongsberg sykehus) skulle være uten lokale ledere. Dette skulle vise seg å fungere dårlig, og det oppsto raskt et krav, særlig fra Ringerike sykehus, om egen direktør. Per Skaugen Bleikelia, opprinnelig fra Ringerike, ble ansatt i 2011. Han hadde sin bakgrunn som politi, var med på å videreutvikle politiskolen, hadde vært rådgiver for Terje Røed Larsen i Midtøsten, og hadde ledet det norske helseteamet i Thailand etter tsunamien. Han hadde også vært ansatt som ekspedisjonssjef i helsedepartementet og

vært assisterende direktør ved Radiumhospitalet.

Bleikelia har satt Ringerike sykehus på kartet. Hans lederstil har vakt oppmerksomhet og interesse i hele landet, spesielt hans evne til å få alle til å spille på lag. Budsjettene holdes innenfor rammene til tross for rekordstor pasientbehandling.

Veien videre

Så sent som vinteren 2016 kom helseminister Bent Høie med forslag til ny sykehusplan. Her slås det fast at Ringerike sykehus vil beholde alle sine akuttfunksjoner, og fremtiden ser således lys ut. Folk i Midt fylket og Hallingdal vil etter alle solemerker beholde sitt sykehus slik det er i dag, inkludert Hallingdal sjukestugu. Dette underbygges ytterligere av den entusiasme og det pågangsmot som nå preger sykehuset.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aslaksrud, Lillian 2005: Hønefoss sanitetsforening stiftet 1912. Utgitt av Hønefoss sanitetsforening. Hønefoss.
- Rygh, Ola 1990: Ringerike sykehus 25 år 1965–1990. Hønefoss.
- Arkivet Ringerike sykehus.
- Ringerikes Blad.
- Personlige meddelelser Daoud Kandela, Asbjørn Nilssen jr., Arvid Lager.
- En takk til Henrik Moen og Thea Pedersen for verdifull bistand med artikkelen.

FORFATTEROMTALE:

Ole Jørgen Moe, født 1941, var ansatt som spesialist i barnesykdommer ved Ringerike sykehus i 43 år, de siste 39 på heltid. I tillegg til dette har han vært fungerende direktør, sjeflege, leder av legerådet og tillitsvalgt for overlegene ved sykehuset. For sitt arbeid ved sykehuset fikk han i 2011 Kongens fortjenstmedalje.

Mangel på «luksusvarer» under krigen ga opphav til mange små produksjonsbedrifter som ga midlertidig arbeid og inntekt til folk. Ask Småindustri var en slik bedrift.

Ask Småindustri: *Treleker & bærplukkere*

Halvard Lundstad og Gunvor Bollingmo

Ask Småindustri ble etablert av lærer Lars Larsen høsten 1940 på småbruket Bråten på Ask. Eiendommen lå ved riksvei 35 ved avkjøringen til Aklangen. Stranden skole lå rett sør for Bråten, så lærer Larsen hadde kort vei. Boligområdet som i dag heter Askenga, ligger på Bråtens tidligere jorde. På småbruket hadde Larsen høner og griser, dyrket grønnsaker og korn. Virksomheten startet i den tidligere smia etter smeden Jul. Larsen, Lars Larsens far, og smia ble utvidet for å huse virksomheten.

Lars Larsen var født i 1895. Han var utdannet lærer og ansatt ved Stranden skole fra 1916. Larsen var en aktiv og kreativ person som foruten å være lærer, drev Ask Småindustri og et småbruk. Han deltok også i politikk, ungdomsarbeid, musikkorps og idrettslag. I mellomkrigsårene ledet han skolens barnekor som blant annet sang i radioen. Han skrev dikt og sanger, og da Ask fikk sitt eget kapell i 1937, ble han ansatt som klokker, en stilling han hadde til sin død i 1955. Han drev Ask Småindustri og et gårdsbruk under hele krigen ved siden av sitt arbeid som lærer. Han var gift med Målfrid Røgeberg fra Ask.

Produksjonen

Formålet med bedriften var å produsere treleker som det var stor etterspørsel etter. Det startet opp med ulike typer biler som lastebiler med og uten henger, små og store personbiler, busser og fly på hjul. Etter hvert ble produksjonen utvidet med dukkevogner, skamler (taburetter), ringspill, nisser og båter i ulik størrelse og form. Det nevnes i arbeidslistene både store og små seilskip, hjulbåter og skonnerter. I 1942 ble nyttegenstander mer etterspurt, og

det ble også produsert bærplukkere, serveringsbrett, ølkurver, pennaler, lysstaker, juletrereføtter, skap og dører.

Bærplukkeren Huldra ble en suksess, bare i 1943 ble det produsert mer enn 40 000 bærplukkere. Det var vanskelig å skaffe materialer til produksjonen, spesielt ståltråd. Larsen henvendte seg til flere av sine forretningsforbindelser, grossister i Oslo, med forespørsel om de kunne bidra til å skaffe galvanisert tråd og båndjern, men uten særlig hell.

Kan denne bilen ha vært produsert på Ask? Illustrasjonsfoto.

Arbeidsforholdene

I 1942 var det 11 ansatte, men totalt var mer enn 25 unge menn ansatt i kortere eller lengre tid. Det framgår også av tilgjengelige dokumenter at en person hadde et større ansvar enn de øvrige og fungerte som arbeidsleder.

Det ble arbeidet i to skift à 8 timer. Etter en inspeksjon i juli 1942 skrev Arbeidstilsynet: «Den alminnelige arbeidstid som nå er ordnet på to skift à 8 timer, må i henhold til Arbeidervernlovens § 15-1 ordnes slik at arbeidet opphører kl 18 på lørdage og dagen før helgedag». I tillegg ble det gitt pålegg om å innrede spiserom til arbeiderne og å montere mekanisk avtrekk over pussemaskinen. Av dette må en kunne si at arbeidsforholdene var gode sammenlignet med forholdene for dem som kom på tvangsarbeid.

Arbeidsoppgavene

Arbeiderne førte timelister, og der kan en se at de var tiltrodd ulike oppgaver: skjære ut biler, båter, rigge skip, skjære hjulkapsler, male biler, dreie master, montere bærplukkere, sette opp motor, file sag, pusse tilhengere, spikre kasser, hente penger i banken og kjøre varer til stasjonen.

Men arbeidet foregikk ikke bare i verkstedet. Gårdsarbeid ble også utført, og oppgavene var mangslunne: ta opp tobakksplanter, reparere grisehusdøra, slakte, ta opp poteter, kjøre møkk, spa i hagen, luke, ta opp kålrot, rødbeter, selleri og purre, hesje høy, hente gris, hente vann, tine vann (tine frosset vannrør), legge «hakkels om vegg», treske, ta inn kaniner, snekre i hønses- huset, gå ærend til Ask gods.

Salg

Produktene ble solgt til grossister, og det var stor etterspørsel, men salgspri- sene måtte godkjennes av Prisdirekto- ratet. I dag synes prisene lave, her er noen eksempler:

PRISER TIL GROSSIST

Lastebil med henger	kr 2,90
Lastebil	kr 1,50
Jernbanetog	kr 3,70
Dukkevogn	kr 1,25
Skammel	kr 1,20
Dukkeseng m/nattbord	kr 1,50
Bærplukker	kr 1,30

Bærplukkeren Huldra kostet tre kroner i butikk. Av den tilgjengelige dokumenta- sjonen kan det se ut til at alle produkte- ne ble solgt ut av distriktet, og grossiste- ne hadde store bestillinger: R. Savabini & Co bestilte 20 000 Huldra bærpluk- kere i desember 1942 til en stykkpris à kr 1,50 og levering 1. juli 1943. I tillegg 700 lastebiler med henger. Anker Pedersen, en gros, bestilte 24. november samme år, 1 500 juletrefføtter! Bedriften hadde ferdig 500 som ble sendt med en gang og lovet å ha ferdig de neste 1 000 på to uker! Varene ble pakket i trekasser og sendt med jernbanen. Det var van- skelig å skaffe trematerialer, og derfor måtte kassene returneres Ask, noe som ikke alltid lyktes.

Det har vært vanskelig å finne leker eller foto av leker som kan knyttes til Ask Småindustri. Mye tyder på at pro- duktene ikke ble merket med bedriftens navn. Samlere av gamle treleker fortel- ler at de sjelden finner informasjon om produsenten. Slik er det antakelig også med Ask Småindustri, men bærplukke-

Foto: Utlånt av Halvard Lundstad

Lars Larsen, malt av Hans Weholt og gitt av Weholt til Ungdomslaget Samhold i forbindelse med 50-års jubileumsfest for lokalet Sollys 28. januar 1956.

ren er svimerket Huldra slik at den kan knyttes til Ask gjennom grossistenes bestillinger.

Etter krigen var det fortsatt noe pro- duksjon, og Finn Røgeberg, Lars Lar- sens nevø, som hadde sommerjobb der, forteller at det da ble produsert knott til knottgeneratorer, opptenningsbriketter, økseskaft til turøkser, bærplukkere og andre nyttegenstander fram til bedrif- ten ble nedlagt i 1948/49. Verkstedet ble revet i 1957 på grunn av utvidelse av riksvei 35.

Jul. Larsen var den første Arbeiderparti- ordfører i Norderhov hvor han satt i to perioder; 1917–1922 og 1926–1931. Lars Larsen representerte arbeiderpartiet i Norderhov herreds- styre i fire perioder fra 1929 til 1940.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Dokumenter fra driften av Ask Småindustri, utlånt av Lars Larsens sønnedatter Gro Eriksen og hennes mann Kjell Arve Eriksen.
- Muntlige kilder, blant andre Kjellaug Stabæk (Lars Larsens datter), Finn Røgeberg med flere.

FORFATTEROMTALE:

Halvard Lundstad, født 1938, er oppvokst og bosatt på Ask. Utdannet skogtekniker og har arbeidet blant annet i Glommen skogeierforening og sist som kontorsjef i forsikringsselskapet Skogbrand, Oslo. Lundstad er interessert i lokalhistorie og har vært styremedlem i Ringerike Historielag.

Gunvor Bollingmo, født 1948, bosatt i Hole. Arbeidet som høgskolelektor i spesialpedagogikk og som PP-rådgiver i videregående skole. Interesser: Mykologi, botanikk og lokalhistorie.

Svensk-finsk pipar og karolinar på obo og svensk karolinar og pipar på såkalla sveitsarpipe.

“Låtten svenskadn let då dei kom te Norderhov”

Den store nordiske krigen eller elleveårskrigen som dei sa, er over og gløymt. I Sverige hugsar dei karolinarane, krigarane, i mange bokverk. I Norge hugsar vi ingenting, berre her på Ringerike. Men ein omreisande militær melodi lever framleis i folkeminnet og folkemusikken, 300 år etter. “Låtten svenskadn let då dei kom te Norderhov”, heiter den.

Olav Norheim

Då svenske og norske krigarar baska saman på Norderhov prestegard, vart det eit fælt spetakkel. Det høyrdest heilt til Valdres, ei lang dagsreise unna. Ikkje sjølv lyden, ulyden, kunne høyrast milevis ikring då svenskeslaget sto på Norderhov prestegard ei natt i mars 1716. Kommandropa og naudropa, banninga og bønene og rallinga og surklinga eller hestevrinsk og skyting bar ikkje så langt. Men gjetordet gjekk fort, gjetordet om at svenskekongen Karl XII sine karolinar var slått av norske dragonar midt på natta på Norderhov.

Tonen kjem susande

Ordet flyg fort. Det same gjer tonen. Ordet om store gjerningar og fæle hendingar fyk av garde med ein skarp synnavind. Og så kjem tonen susande og flaksande hakk i hæl i militær marsjtakt – hornsignalet, fløytepipen og tromminga frå piparar og tamburar.

Frå Norderhov gjennom Ådalen til Reinli og Aurdal i Valdres fyk ein fløytelått frå ein svensk pipar, ein offensiv enkel melodi, for det blir ingen krig utan musikk. Piparar og tamburar er like viktige som speidarar og skarpskyttarar. Hald takta, hald

hestane, hald ut. Piparane kunne ha mange slags pipeinstrument å spela på – blekkfløyte, tverrfløyte, klarinett, ja og sekkepipe. Piparane hadde mange oppgåver. Dei spelte på veg til slag. Etterpå kunne dei underhalde ved offiserane sitt bord. Militærmusikken sette spor der dei fór.

Ein piparlått

Låtten er gløymt på Ringerike, akkurat som sjølv svenskeslaget er ute or Norges-soga i dag. Men mange kan enno spela ein krigarlått som heiter “Låtten svenskadn let då dei kom til Norderhov”, eller berre “Svenskadn på

Norderhov". Låtten høyrest ut til å vera lys og lett på fløyte. Med sekkepipe og trommer høyrest vel låtten meir militant og macho ut.

Svenskane kan ha vore mette og nøgde der dei kom ridande frå Jevnaker for å slå leir for natta på Norderhov. Dei hadde plyndra og ete og truleg gjort endå verre ting på sin veg. Dei var på veg for å ta Gjellebekk skanse i Lier, der norske styrkar og styresmakter hadde forskansa seg for å stenge vegen for svenskane til kongens sølvverk på Kongsberg.

Svenskane skulle vera lure og ta omvegen frå Christiania gjennom Nordmarka, Hadeland og Ringerike til Lier. Dei vart hefta ein heil dag ved Harestua på Hadeland av konstituert lensmann Gregers Granavollen og bønder frå Hadeland. Desto større grunn var det då til å herje og røve på Hadeland, i prestegarden og nabogardane i Lunner og på Jevnaker, sjølv om Karl XII hadde gitt streng beskjed om ikkje å stela og plyndre, men kjøpe og betala for seg som seriøse krigarar.

Proaktive Anna

Presten på Jevnaker sende bodberar til kollegaen i Norderhov med bod om at svenskane var på veg. Norderhovpresten Jonas Ramus var gamal og klein og giktisk og tafatt. Men den yngre prestefrua Anna Colbjørnsdatter var det tak i. Ho mobiliserte med mat og øl og brennevin og tok imot dei svenske inntrengarane på høvisk vis då dei kom om kvelden. Slik fekk ho i alle fall hindra plyndring og brenning. Etter tradisjonen skal Anna ha sendt bod frå prestegarden på Norderhov via ei tenestejente og grannar til dei dansk-norske styrkane som hadde kome til Stein. Styrkane hadde speidarar oppi Ringåsen, like ved. Så dei kunne gå til angrep når natta fall på.

Sovande og visstnok mette og fulle svenskar vart eit lett bytte. Fælt blodbad. Berre fem norske døydde, heiter det seg. 42 daude svenskar, mange rømte. Ca. 130 svenskar vart tatt til fange.

Foto: Frank Tverran

1700-talsmusikk i Svenskestua: Frå venstre Øyvind Luckow på barokkfagott, Corinna Stamm på spinett og Johan Nicolai Mohn vekselvis på barokkobo og blokkfløyte.

Levande tradisjon

På sin veg frå Sverige vestover til Ringerike og nordover til Valdres har "Låtten svenskadn let" tatt steget frå blås til streng, frå fløytelått til langeleik. Knut og Ole Aastad Bråten spelar Låtten i tradisjon etter valdrisen Ola Brenno på cd-en "Snart lyset sig mon svinge". Det same gjer dei på cd-en "Sputer og drev" der Hallgrim Berg og Erik Røine driv og sputrar og slår på kvar si munnharpe og Kirsten Bråten Berg hullar låtten.

Tradisjonsberaren Ragna Brenno spelte låtten på langeleik. Ho visste til og med å fortelja at tenestejenta hennar Anna Colbjørnsdatter liksom skulle hente sennep til pølsene då ho ifølgje folkeminnet vart sendt av Anna over til nabogarden for å få varsla den norske troppen om at svenskane var kome til gards. "'Der kom sennepen', sa svensken då tenestejenta kom inn att", sa Ragna Brenno. Ifølgje folkeminnet på Ringerike var det krydder ho sa ho skulle hente. Men sennep krydrar saga.

Elisabeth Kværne er folkemusikkarkivar i Valdres. Ho spelar velvillig låtten på blekkfløyte på ei halvgod telefonline frå Fagernes. Då er det tydeleg at låtten er lettspelt og grei å marsjere etter. Som Anders Bøhn frå Reinli seier på band i Valdres folkemusikkarkiv: "Dei sa det, at te o med hestadn gjekk i takt då dei spelte låtten".

Vegen frå Versailles

Andre påskedag 2016 var det på dagen 300 år sidan slaget på Norderhov, om vi har rekna riktig. Det feira vi med stor høgtid i Norderhov kyrkje og i Svenskestua på Ringerikes Museum. Blant fleire gode innslag fekk vi ei musikalsk oppleving frå den tid, frå tidleg på 1700-talet. Dei som stod for det, var vår eminente kantor i Norderhov, Corinna Stamm på sprøtt spinett saman med treblåsarane Øyvind Luckow og Johan Nicolai Mohn, alle oppstasa i tidsriktige finklede.

Den siste marsjen dei spelte, kunne eg med litt velvilje oppfatte som ein musikalsk slektning av langeleiklåtten "Svenskadn på Norderhov". Då eg etterpå fortalde musikantane om "Låtten svenskadn let" og korleis det hadde gått med den, kunne dei fortelja at desse musikkstykkja ikkje berre stammar frå Karl XII sine karolinar og piparar. Neidå, spelelista til svensk-kongens militærmusikantar var henta frå hoffet i Versailles, frå "solkongen" Ludvig XIV sitt musikalske miljø.

Dette er vel å sjå på som eit lyspunkt i ei elles krigersk søge. Frå hoffet og festane hos solkongen Louis, via militære marsjar hos krigarkongen Karl og slaget på Norderhov, landar ein militær piparmelodi i Valdres og er ein langeleiklått i levande tradisjon den dag i dag, 300 år etter.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

• Åberg, Alf og Göte Göransson 1998: Karoliner. Bokhuset. Höganäs.

FORFATTAROMTALE

Olav Norheim, fødd i 1951, bur i Norderhov. Journalist og forfattar, tidlegare redaksjonsmedlem i Hefte Ringerike, tidlegare leiar i Ringerike Historielag, redaktør for den lokalhistoriske nettstaden www.hervibor.no.

Gravfølget før avreise fra Kolbjørnrud gård.

Fru Thora Roschers begravelse – en takk til Tyrstrand kirkes velgjører

Thora Roscher, enke etter bergmester A. F. Roscher på Ringerike Nikkelverk, døde i februar 1904 på gården Kolbjørnrud, Nakkerud, etter å ha vært syk og sengeliggende i lengre tid.

Asle Gire Dahl og Ole Klanderud

Begravelsen foregikk tirsdag 23. februar 1904 ved Tyrstrand kirke. En mengde grønt var etter gammel skikk strødd ved hennes siste ferd som et synlig bevis på den kjærlighet hun var omfattet med. Det var også gammel skikk at gårder som lå ved kirkeveien, pyntet med granbar der hvor gårdsveien møtte hovedveien.

Med kandidat Legaard og gårdbruker Gabriel Tandberg som marskalker satte det lange følget seg i bevegelse fra

Nakkerud mot den kirken fru Roscher hadde brukt store midler på – blant annet på en flott altertavle malt av Adolph Tidemand. Gulbrand Ellingsen og Hans Andreas Sprett gikk på hver sin side av likvognen. De hadde drukket og var ustøye på beina. Til Johan Bråten som hadde skyttet prestefolkene fra Nakkerud stasjon, bemerket prestene: «Er karene fulle?» «Nei», svarte Bråten, «men de er av og til plaget av St. Veitsdans.» «Å stakkars, det er en fæl sykdom», bemerket prost Færden.

Tyrstrand kirke

Kirkerommet var pyntet med lys, florumspunne lamper og girlandere i grønt, og på den sortkledd alterring stod hvite tulipaner i vaser. Det hvilte en verdig ro over den store forsamling da kisten under orgelmusikk, fremført av lærer Andersen, ble båret inn av naboer og innbyggere i soknet. Et kor under ledelse av klokker Olsen fremførte en salme, før prost Færden bar fram Tyrstrand menighets takk. Et hav av blomster var også et uttrykk for det

Foto: Johannes Andersen Dahlstrøm – Buskerud Fylkesfotoarkiv

Tyristrand kirke pyntet til begravelsen. Vi ser alterbildet malt av Adolph Tidemand i 1875 og bekostet av enkefru Roscher.

samme. Prost Balchen talte vakkert, og takket avdøde for alt hun hadde vært for sin familie. Likeledes fremførte han en takk fra sokneprest Alsing som var forhindret fra å delta. Ordfører Johannes Solberg fra Stein gård fremførte en takk fra Hole kommune. På soknets vegne la Hans Hurum en sølvkrans på båren i takknemlighet for alt hun hadde utrettet, og klokker Olsen la ned en krans fra skolebarn, lærere og lærerinner.

I referater fra aviser, der disse opplysninger i det vesentlige er hentet, kan en lese at en god kristen personlighet og mesen nå var gått inn til hvilen.

Kilde: Ringerike 1934–35

Thora Lagertha Roscher, født Henriksen 07.10.1824, døde 15.02.1904 på Kolbjørnrud, Nakkerud. Thora giftet seg med Adolf Friederich Roscher født 12.09.1820, døde 19.01.1872 på Kolbjørnrud. Adolf Friederich Roscher grunnla i 1848 Ringerike Nikkelverk, som var i produksjon fra 1849 til 1920 og omkring 1870 var verdens største produsent av nikkel.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Viljugrein, Anders 1934: En bergmesterfamilie på Tyristrand. Adolf Roscher, Thora Lagertha Roscher. Ringerike 1934–35: 13–15.

FORFATTEROMTALE

Asle Gire Dahl (født 1942) er bosatt på Nakkerud. Han er dr.polit fra Universitetet i Oslo og var i perioden 1971–79 lektor i læremiddelpedagogikk ved Bergen lærerskole. Fra 1995 har han vært dosent, senere professor i pedagogikk og fagdidaktikk ved Høgskolen i Buskerud. Dahl har skrevet *Nakkerud – en kort bygdehistorie* (2004) og vært bidragsyter til tidligere numre av heftet Ringerike. Han har også vært styremedlem i Nakkerud og Tyristrand Historielag.

Ole Kländerud (født 1956) er utdannet jurist 1983 og advokat fra 1985. Dommerfullmektig og politiadjutant. Kländerud overtok landbrukseiendommene Nedre Stigersrud i 1984 og Anders-Stigersrud i 1994. Eiendommene på Nakkerud har vært i ætta siden 1869. På Anders-Stigersrud fantes en mengde kladder som inneholdt folkeminner som tidligere eiere hadde tatt vare på og nedtegnet.

Langhuset 2016. Lil Gustafson skrev en lengre artikkel om Langhuset i Heftet Ringerike 2005.

Møter på Veien

– kultplass gjennom 1500 år. Et maktsenter på Ringerike i eldre jernalder

Nå er den endelig her, boka om et av Norges viktigste funnsteder fra førromersk jernalder, nemlig Veien. Tidligere har utgravningsresultater kun vært utgitt i artikkelform, men nå kommer all informasjonen om stedet mellom to permer. Dette er en viktig bok for norsk arkeologi og videre forskning på denne delen av norsk jernalder.

Emma Nielsen

Boka *Møter på Veien* tar for seg hele Veiens arkeologiske historie. I de innledende kapitler presenterer Lil Gustafson mål for publikasjonen, stedet og dets potensiale i eldre jernalder og en rask oversikt over utgravningene og de resulterende funn. Disse første tre kapitlene gir en god oversikt over hovedelementene på Veien, med et innhold og et språk som bør passe de fleste.

Videre er boka meget innholdsrik. Forfatteren har tatt et dypdykk i Kulturhistorisk museums håndskrevne museums-

katalog og gått meget nøye til verks. For å komme gjennom dette behøves for så vidt ikke de store forkunnskaper, men man bør være genuint interessert i arkeologi. Etter en detaljert vurdering av Oluf Ryghs utgravninger og de nyere utgravningene følger et oppsummerende kapittel der Veien settes i en større internasjonal sammenheng og Gustafson presenterer sin tolkning av stedet og dets betydning. Kapitlet er omfattende og tar for seg endringer i gravskikk og arkitektur, ferdsel, stedsnavn og andre omkringliggende funn som Gustafson benytter i sin tolkning av Veien.

Det avsluttende kapitlet er igjen lettlest og informativt og en fin oppsummering av fakta og forfatterens tolkning. Boka bærer tydelig preg av å være skrevet av en dyktig fagperson der hovedmålgruppen er andre fagpersoner. Allikevel er både innledende og avsluttende kapitler lettfattelige og interessante også for andre målgrupper med en interesse for stedet, perioden eller arkeologi generelt. Boka er et verdifullt tilskudd til videre forskning innenfor eldre jernalder i Norge, og vi er mange som setter pris på endelig å få Lil Gustafsons tolkninger på trykk i sin helhet.

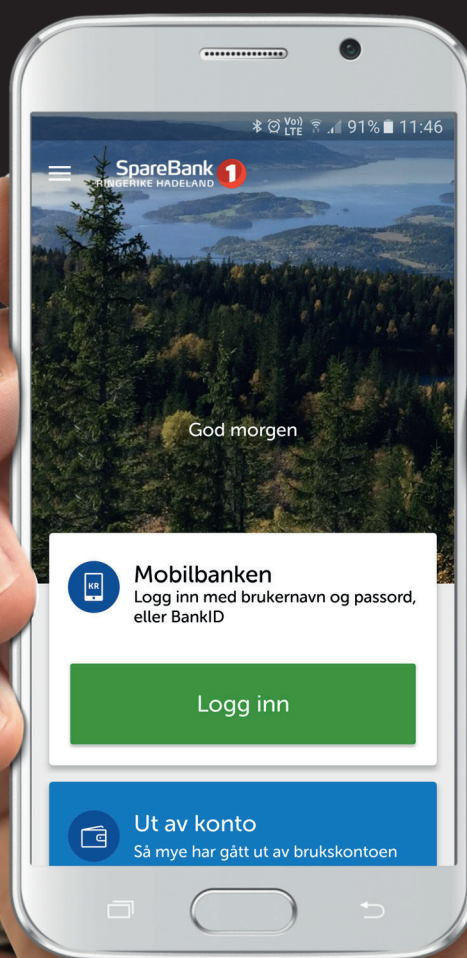
KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Gustafson, Lil 2016: *Møter på Veien – kultplass gjennom 1500 år. Et maktsenter på Ringerike i eldre jernalder*. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. Portal forlag.

FORFATTEROMTALE

Emma Nielsen (født 1985) bor nå på Sørgefoss på Ask. Hun er utdannet arkeolog ved University of Leicester, England og jobber som avdelingsleder på Veien Kulturminnepark. Siste publikasjon var en vurdering av rollespill som undervisningsform med utgangspunkt i skoleopplegget «Sult og Overflod» på Veien. Artikkelen ble utgitt i boka «Managing Archaeological Heritage: Public archaeology in Europe». Redaktører: G. Sayej, D. Henson og Y. Willumsen.

En bank med *tradisjoner* En bank i utvikling

Bank. Forsikring. Og deg.

SpareBank **1**
RINGERIKE HADELAND

Formålet med Heftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

ISBN 978-82-93113-10-2

9 788293 113102

Pris kr. 100,-